

কে. চি. দাস কমাৰ্চ কলেজ লিটাৰেৰি ফ'ৰামৰ
বাৰ্ষিক সাহিত্য আলোচনী

দ্রষ্টা

পঞ্চম সংখ্যা

DRAṢṬĀ

Fifth Issue

ANNUAL LITERARY MAGAZINE OF
K. C. DAS COMMERCE COLLEGE LITERARY FORUM

সম্পাদক :

স্বপ্না স্মৃতি মহন্ত

DRAṢṬĀ : An annual literary magazine published by K. C. Das
Commerce College Literary Forum, Chatribari,
Guwahati - 781008.

পঞ্চম প্ৰকাশ : জানুৱাৰী, ২০০৯

প্ৰকাশক : কে. চি. দাস কমাৰ্চ কলেজ লিটাৰেৰি ফ'ৰাম

সম্পাদনা সমিতি :

সম্পাদক : স্বপ্না স্মৃতি মহন্ত, প্ৰবক্তা, অসমীয়া বিভাগ

সম্পাদক : অঞ্জিতা বৰা, প্ৰবক্তা, ইংৰাজী বিভাগ

লিটাৰেৰি ফ'ৰাম

সদস্যবৃন্দ : ড° ৰাধেশ্যাম তিৱাৰী, বিভাগীয় প্ৰধান, হিন্দী বিভাগ
ড° দীপক বৰ্মন, বিভাগীয় প্ৰধান, অসমীয়া বিভাগ
প্ৰাৰ্থনা বৰুৱা, বিভাগীয় প্ৰধান, ইংৰাজী বিভাগ
অৰ্চনা বৰা, প্ৰবক্তা, ইংৰাজী বিভাগ
সমৰ ভট্টাচাৰ্য, প্ৰবক্তা, ইংৰাজী বিভাগ
শ্ৰাবণী ভদ্ৰ, বিভাগীয় প্ৰধান, বাংলা বিভাগ
পূৰ্ণিমা সিং, প্ৰবক্তা, হিন্দী বিভাগ
কল্পনা দত্ত ধৰ, প্ৰবক্তা, বাংলা বিভাগ

মূল্য : ৫০.০০ (পঞ্চাশ) টকা মাত্ৰ

মুদ্ৰণ :

শৰাইঘাট প্ৰিণ্টাৰ্ছ

এম. চি. ৰোড

গুৱাহাটী - ৭৮১০০৩

ৰূপালী সুবাস

জুয়ে পোৰা তিৰাশীৰ বিয়লি পৰত উন্মেষ ঘটাকৈ চি দাস কমাৰ্চ কলেজৰ বয়স এতিয়া পঁচিশ বছৰ। বয়সৰ তুলাচনীত আমাৰ কলেজ এতিয়া চফল ডেকা। চেৰাশালিৰ যন্ত্ৰণাৰ পৰা ৰূপালী জয়ন্তীৰ সুবাসলৈ—এক দীঘলীয়া পৰিক্ৰমা; এক বিৰামহীন যাত্ৰা। পঁচিশটা বসন্ত গৰকা আমাৰ এই যাত্ৰাপথ মসৃণ নাছিল; ই আছিল অলেখ খলা-বমাৰে পৰিপূৰ্ণ। সেইসকল দূৰদৰ্শী উদ্যোক্তাৰ ওচৰত আজিৰ কলেজ পৰিয়াল চিৰাশী, যিসকলৰ শ্ৰম আৰু ঘামৰ বিনিময়ত এই জ্ঞানৰ মন্দিৰৰ দুৱাৰ মুকলি হৈছিল। পিতৃপুৰুষসম এই কাণ্ডাৰীসকলৰ আদৰ্শক বাস্তবায়িত কৰিবলৈ আমি চেপ্টাৰ অকণো ত্ৰুটি কৰা নাই; তথাপিও আমি যেন ইঙ্গিত লক্ষ্যৰ পৰা বহু যোজনা দূৰত। এই সময়ছোৱাত আমি যিখিনি কৰিছোঁ—সময় আৰু ইতিহাসে তাৰ মূল্যায়ন কৰিব।

কলেজৰ কৰ্মৰ পৰিধি শ্ৰেণী কোঠা আৰু পাঠ্যপুথিৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাৰাখি ইয়াক এক ‘সৰ্বোৎকৃষ্ট শৈক্ষিক প্রতিষ্ঠান’ হিচাপে গঢ় দিবলৈ বিগত সময়ছোৱাত কেতবোৰ পৰিকল্পনা হাতত লোৱা হৈছিল। তেনে পদক্ষেপৰে ক্ষুদ্ৰ অংশ ‘দ্রষ্টা’। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰচলিত পাঠ্যক্ৰমৰ পৰিসীমাৰ ভিতৰত বাণিজ্য মহাবিদ্যালয়বোৰত ‘সাহিত্য বিষয়’সমূহৰ গভীৰ অধ্যয়নৰ সুযোগ তেনেই কম। সেয়েহে আমাৰ কলেজত সাহিত্য বিভাগকেইটিৰ সন্মিলিত প্ৰচেষ্টাত ‘কে চি দাস কমাৰ্চ কলেজ লিটাৰেৰী ফ’ৰাম’ গঠন কৰা হৈছে আৰু ইয়াৰ উদ্যোগত প্ৰতি বছৰে ‘দ্রষ্টা’ প্ৰকাশৰ দিহা কৰা হৈছে। ইয়াত শিক্ষক-শিক্ষয়িত্ৰী আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে অসমীয়া, ইংৰাজী, বাংলা আৰু হিন্দী ভাষাত নিজৰ চিন্তা-চৰ্চাৰ প্ৰতিফলন ঘটোৱাৰ সুযোগ লাভ কৰিছে। আমাৰ ৰূপালী জয়ন্তীৰ শুভক্ষণত প্ৰকাশিত ‘দ্রষ্টা’ৰ এইটো পঞ্চম সংখ্যা।

আমি গভীৰ আশাবাদী —‘দ্রষ্টা’ই কলেজৰ অন্তহীন প্ৰসৰ যন্ত্ৰণাবোৰ দূৰতে বিদূৰ কৰি আটাইলৈ কঢ়িয়াই আনিব—ৰূপালী সুবাস! আৰু এই সুবাসে সন্তানসম আমাৰ কলেজৰ ‘সোণালী সুবাস’ৰ সোণসেৰীয়া পথৰ সন্ধান দিব!!

“মানুহ সূৰ্যৰ প্ৰাচীন দেউল,
মানুহ মাত্ৰেই মানুহৰ পোহৰৰ ছাঁ ।
ছাঁ হেৰাই গ’লে
নেথাকে বুদ্ধি বিবেক শ্ৰদ্ধাশীল মানুহৰ
স্পৰ্শন যোগ্য বৰ্তমান ।”

হীৰেন ভট্টাচাৰ্য

বাটচ'ৰাত বৈ.....

“বিষম দুৰ্দিন।

বহু বঙৰ প্ৰথম পৃষ্ঠা প্ৰামাণিক দৈনিকৰ।

কথা বুলিলেই অশুধ অপ্ৰিয়।

কাম বুলিলে অসাধু নিন্দনীয়।

মই আটক হৈ আছো মোৰ বৃত্তত।

তুমি তোমাৰ।

তুমি হাতবাউল দি মাতিলেও

পৰিধি ডেই নোৱাৰো আহিব ওলাই।

মই সুদূৰত কেন্দ্ৰস্থিত।

হতাশাত ক্ৰমে ক্ৰমে নিষ্ক্ৰিয়।”

(‘অনাঙ্গীৰ’—কবীন ফুকন)

হতাশাত আচ্ছন্ন আজিৰ পৃথিৱী। দুঃস্বপ্নত ভাৰাক্ৰান্ত এই সময়। কিন্তু দুঃস্বপ্নকো স্বপ্নৰ মৰ্যাদাৰে আমিহেই সজাব লাগিব। মনৰ আশাই মানুহক পৃথিৱীৰ অনেক জটিল পৰিস্থিতিৰ মাজতো জীয়াই থকাৰ প্ৰেৰণা যোগায়। এই আশাবোৰক লৈয়েই মানুহে সপোন দেখে। অন্তহীন এই আশাৰ পৰিধি।

অনেক আশা বুকুত বান্ধি, নানানটা সুযোগ-দুৰ্যোগ অতিক্ৰমি কে চি দাস কমাৰ্চ কলেজে পঁচিশটা বসন্ত গৰকিলে। মহাবিদ্যালয় পৰিয়ালটিৰ সকলোৰে সমূহীয়া প্ৰচেষ্টাৰ ফলতে আজি আমি এইখিনি পাইছোহি। সেই প্ৰচেষ্টাৰে এটি অংশ ‘দ্রষ্টা’। ‘দ্রষ্টা’ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ জীৱনৰ এইছোৱা পথত এচমকা পোহৰ চটিয়াওক—তাৰেই কামনাৰে—

স্বপ্না স্মৃতি মহন্ত
সম্পাদক

“সকলো কাম আদিতো দুষ্কৰ যেন লাগে, কিন্তু এজনে
এদিন সমুখত কৰি দেখুৱালে সেই কাম উজু হয়।”

সত্যনাথ বৰা

!! ভিতৰ-চ'ৰাত !!

অসমীয়া বিভাগ

প্ৰবন্ধ :

⊗ নাৰী সবলীকৰণ সময়ৰ আহ্বান	শ্ৰী ড° অসীমা শৰ্মা বৰা	1
⊗ বৰ্তমান সমাজত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰসঙ্গ	শ্ৰী ড° দীপক বৰ্মন	4
⊗ চাৰিখন মহান ট্ৰেজেদীৰ এটি
বিন্দুত শ্বেত্ৰপীয়েৰ	শ্ৰী সমৰ ভট্টাচাৰ্য	8
⊗ বিশিষ্ট পদাৰ্থ বিজ্ঞানী
ছাৰ চন্দ্ৰশেখৰ ভেংকট ৰমন	শ্ৰী গায়ত্ৰী শৰ্মা	11
⊗ বন্ধুত্ব	শ্ৰী কবিন্দ্ৰ ঠাকুৰীয়া	13

গল্প :

⊗ তেজ ৰঙা প্ৰেমৰ দলিচা	শ্ৰী দেৱজিৎ দাস	16
⊗ কঠোৰ হৃদয়ৰ নিষ্ঠুৰ কাৰ্যৰ পৰিণতি	শ্ৰী চৰিফুল হক	26
⊗ সঁচা প্ৰেমৰ অনাদৰৰ পৰিণতি	শ্ৰী পাৰ্থপ্ৰতীম শৰ্মা	28
⊗ সংস্কাৰ আৰু প্ৰেম	শ্ৰী এজন ছাত্ৰ	31

অনুভৱ :

⊗ মোৰ কবিতা, উস!	শ্ৰী কল্যাণ কুমাৰ কলিতা	35

কবিতা :

⊗ কবি	শ্ৰী অৰ্চনা বৰা	37
⊗ জগত সভালৈ বুলি	শ্ৰী বাপন কলিতা	40
⊗ মেঘালী আকাশৰ নাচনী	শ্ৰী কবিন্দ্ৰ ঠাকুৰীয়া	42
⊗ প্ৰেমানল	শ্ৰী দেৱজিৎ দাস	44

ইংৰাজী বিভাগ

⊗ Narrative Technique in Charles Dickens's 'Great Expectations'	শ্ৰী Prarthana Barua	45
⊗ Dr. Nirmal Prabha Bordoloi and Her Works—At a Glance	শ্ৰী Shruti Sharma	50

● Awareness of Consumer	✎ Kuldeep Baishya	52
● Mobile Phone—A Promoting Instruction in Banking	✎ Anamika Barman	54
● The Zamindar's Bahu	✎ Mitali Das	57

বাংলা বিভাগ

প্রবন্ধ :

● তারশঙ্করের উপন্যাসে মৃত্যুচিন্তা	✎ রমা সোম	59
● রবীন্দ্রনাথের শিক্ষাচিন্তা—একটি পর্যালোচনা	✎ শ্রাবণী ভদ্র	67
● একটি নদীর আত্মকথা	✎ মনোজ বোস	74
● একটি আকস্মিক ঘটনা	✎ জয়দ্বীপ চক্রবর্তী	76

গল্প :

● কালপ্রভাত	✎ যোগীতা দাস	78
● অন্তরালে	✎ সোণালী সাহা	81

কবিতা :

● প্রকৃতি রক্ষণ	✎ চম্পা রায়	83
● আমি তুচ্ছ এখন	✎ প্রণব বিশ্বাস	85
● পাখীর জীবন	✎ কংকনা আচার্য্য	86
● দেশভক্ত তরুণরাম	✎ সোণালী সাহা	87
● শেষবার	✎ পূর্বিতা ঘোষ	88
● ধন্যবাদ তোমাকে	✎ কংকনা আচার্য্য	89
● সময়	✎ চম্পা রায়	90

বিবিধ :

● রোজ কত কী ঘটে !!	✎ সোণালী সাহা	91
--------------------	---------------	----

হিন্দী বিভাগ

● অসমীয়া সাহিত্য : এক বিবেচন	✎ লক্ষ্ম্যানন্দ পাঠক	95
● सत्यम् शिवम् सुन्दरम्	✎ सुरेश सिंह	102

● पथ प्रदर्शन	♣ प्रभुदयाल सीवोटिया	111
● समय	♣ प्रभुदयाल सीवोटिया	112
● अस्तित्व	♣ प्रभुदयाल सीवोटिया	113
● बहुत याद करता हूँ	♣ प्रभुदयाल सीवोटिया	115
● सरमा की मानवता	♣ डॉ राधेश्याम तिवारी	116
● सफलता	♣ पूर्णिमा सिंह	126
● दहेज एक अभिशाप	♣ राकेश कुमार झा	130
● जीवन एक किताब है.....	♣ दीपिका	131
● भ्रष्टाचार	♣ दीपिका	132
● बड़ा ही महत्व है	♣ सोनी कुमारी	134
● निन्यानवे का फेर	♣ मनीष पांडिया	136
● क्या सही मायने में है यह आजादी	♣ हिरकज्योति कलिता	137
● राष्ट्रभाषा का महत्व	♣ बिकास सिंह	139
● ओलम्पिक खेल	♣ देवब्रत देव	142
● दीपक	♣ सिद्धांत शर्मा	144
● गुरु	♣ राहुल चौधरी	145
● गुरुविष्णु	♣ मनीष पांडिया	146
● श्रीमंत शंकरदेव	♣ देवब्रत देव	148
● माँ	♣ कन्हैया पोद्दार	150
● मत बाँटो इंसान को	♣ मनीष भट्टर	152
● मातृभूमि	♣ निकि कुमारी झा	153

নাৰী সবলীকৰণ সময়ৰ আহ্বান

শ্ৰী ড° অসীমা শৰ্মা বৰা

প্ৰবক্তা, ব্যৱসায় পৰিচালনা বিভাগ

যুগ যুগ ধৰি দেখা যায় যে, যেতিয়া বিশ্ব, দুৰ্গা পূজা বা অন্যান্য উৎসৱ উদ্‌যাপন কৰা হয়, অথবা ঘৰতেই সমূহীয়া ভোজমেলৰ আয়োজন কৰা হয়, সেইবোৰ আয়োজন আৰু পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত মহিলাসকলে শৃংখলিতভাবে সুন্দৰ ভূমিকা লয়। তেওঁলোকেই নাৰী, যিসকলে উৎসৱৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী (কাপোৰৰ পৰা খাদ্য সামগ্ৰীলৈকে) কিনাৰ বাবে নিয়মীয়া খৰচৰ পৰা বাহি কৰিব জানে আৰু উৎসৱসমূহ অৰ্থবহ কৰি তোলে; লগতে তেওঁলোকেই দক্ষ পৰিচালক হৈ পৰে। এনেবোৰ ক্ষেত্ৰত দক্ষতা থকা সত্ত্বেও, নাৰীসকলে সম মৰ্যদা লাভৰ বাবে যুঁজ দি থকা দেখা গৈছে। ইয়াৰ বাবে উন্নতিৰ জখলাৰে পুৰুষৰ লগত লিঙ্গ সমতা ৰক্ষা কৰি আগবাঢ়ি যাবলৈ নাৰী সবলীকৰণে একমাত্ৰ সমাধান হ'ব পাৰে।

সবলীকৰণ হ'ল এক সক্ৰিয় বহুমুখী প্ৰক্ৰিয়া, যিয়ে জীৱনৰ যিকোনো ক্ষেত্ৰতে নাৰীসকলক স্বকীয় পৰিচয় আৰু শক্তিৰ বিষয়ে অনুভৱ কৰিবলৈ সমৰ্থবান কৰি তোলে। ইয়ে ব্যাপকতাৰ জ্ঞান আৰু সম্পদৰ মাজলৈ লৈ যাব, অস্বকীয়ভাৱে সিদ্ধান্ত ল'ব পৰা কৰিব, জীৱনটোক লৈ অধিক ভালদৰে পৰিকল্পনা কৰিব আৰু জীৱনটোত প্ৰভাৱ পেলাব পৰা যিকোনো ঘটনাৰ ওপৰত বেছি ভালদৰে নিয়ন্ত্ৰণ ৰাখিব পৰা কৰিব। তাৰোপৰি, তেওঁলোকৰ ওপৰত আৰোপ কৰা নিয়ম-নীতি আৰু বিশ্বাসৰ শিকলিৰ পৰা মুক্ত কৰি তোলে।

নাৰীৰ সবলীকৰণে নাৰীসকলৰ বোধশক্তিৰ এক প্ৰয়োজনীয় আৰু দুৰন্ত পৰিৱৰ্তন হোৱাটো, সমাজে নাৰীসমাজৰ অৰিহণা বিচৰাটো, লগতে মহিলাসকলৰ সমস্যা আৰু প্ৰয়োজনীয়তাক বৈজ্ঞানিক আৰু যুক্তি সংগতভাৱে অনুধাৱন কৰাটো বিচাৰে। কোনো এখন দেশৰ স্থিতিযোগ্য উন্নয়নৰ বাবে প্ৰাৰম্ভিক চৰ্তই নাৰী সবলীকৰণ।

ব্যাপক পৰিসৰত সাধাৰণ দৃষ্টিভংগীৰে নাৰী সবলীকৰণৰ বহুতো সূচাংক উল্লেখ কৰিব পাৰি। এনে সূচাংকসমূহ নিম্নলিখিত বিষয়ত পাব পাৰি।

- (ক) ঘৰখনত নাৰী সবলীকৰণ : ঘৰ এখনত নাৰীসকলে লোৱা সিদ্ধান্তৰ পৰ্যায় কেনেধৰণৰ আৰু প্ৰভাৱ কেনেকুৱা, সেয়া সূচাংক হ'ব পাৰে।
- (খ) কৰ্মত নাৰী সবলীকৰণ : তিনিবিধ ভিন্নধৰণৰ কাম, যেনে ঔদ্যোগিক কাম, ঘৰুৱা কাম আৰু পৰিয়ালকেন্দ্ৰিক কামৰ সূচাংকসমূহ হ'ল কামৰ প্ৰতি প্ৰকাশ কৰা নঞৰ্থক আৰু সদৰ্থক অভিব্যক্তি আৰু নাৰীসকলৰ জীৱন যাত্ৰাত কামৰ কিমানখিনি সমৰ্থক প্ৰভাৱ পৰে, সেয়া।
- (গ) সামাজিক জীৱনত নাৰী সবলীকৰণ : ৰাজনৈতিক, সামাজিক অংশ-গ্ৰহণত আৰু বৃত্তিগত সংস্থানসমূহত নাৰীক জড়িতকৰণ ইয়াৰ সূচাংক

উক্ত তিনিধৰণৰ সূচাংকৰ উপৰিও প্ৰবন্ধ লেখিকাৰ নিজস্ব পৰ্যবেক্ষণৰ ওপৰত আলোকপাত এনে ধৰণৰ। বিশেষকৈ তৃতীয়টো সূচাংক—“সামাজিক জীৱনত নাৰী সবলীকৰণ” প্ৰসঙ্গত ৰঙালী বিহু উদ্‌যাপনৰ বাস্তৱ উদাহৰণ দাঙি ধৰাৰ প্ৰয়াস। আজিকালি প্ৰায়েই ৰাজহুৱা স্থানত একোখন দক্ষ সমিতিৰ দ্বাৰা ডাঙৰ ৰতা সাজি ৰঙালী বিহু বা দুৰ্গা পূজাৰ আয়োজন কৰা হয়। সমিতিত বেছিভাগেই পুৰুষক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। প্ৰতি বছৰে আমাৰ ঘৰৰ সোঁকাষে আৰু বাওকাষে দুখন সভা সজা হয়। দুয়োখন সমিতিয়েই মোক নিমন্ত্ৰণ জনায় আৰু নিমন্ত্ৰণী পত্ৰ ভালদৰে পঢ়ি চোৱাটো লেখিকাৰ পুৰণা অভ্যাস আৰু নিমন্ত্ৰণী পত্ৰত অভ্যর্থনা সমিতিৰ বাহিৰে কাৰ্যকৰী সমিতিত প্ৰায়েই মহিলা সদস্যৰ নাম নাথাকে। অনুমান হয় সভাপতি আৰু সম্পাদকৰ পদ যেন কেৱল পুৰুষসকলৰ বাবেহে। এনেকুৱা বাক কিয় হয়? পৰ্যাপ্ত মহিলা নাইনে ওচৰে-পাজৰে থকা মহিলাসকল উপযুক্ত নহয়। উত্তৰটো উজু মহিলা আছে, কিন্তু পুৰুষসকলৰ তুলনাত মহিলাসকলক মৰ্যদা দিয়া হোৱা নাই। নাইবা দিব বিচৰা নাই। প্ৰাধান্যযোগ্য যে ঘৰ এখনৰ উন্নতিত পুৰুষ-মহিলা উভয়ৰে অৰিহণা নাইবা সহায়-সহযোগৰ যিদৰে পৌণঃপুনিক। তদৰূপ সমাজৰ ক্ষেত্ৰটো এই দিশটো শতাংশ ফলপ্ৰসূ হোৱা বাঞ্ছনীয়। সেয়েহে চৰকাৰে নাৰী সমাজৰ প্ৰতি বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দৰকাৰ, কিন্তু একে সময়তে মহিলাৰ ওপৰত পুৰুষৰ আধিপত্য বিস্তাৰ কৰাতহে অনুমোদন জনোৱা যেন অনুভৱ হয়। নাৰী সবলীকৰণ ধাৰণাটোহে গৰ্ভধাৰণ নিয়ন্ত্ৰণ, নিয়োজন স্বাস্থ্য তথা সামাজিক স্বাস্থ্য বিজ্ঞান নাইবা আধুনিকীকৰণ আৰু সিদ্ধান্ত ল'ব পৰা ক্ষমতাক জড়িত কৰে। যিহেতু ভাৰত চৰকাৰে ২০০১ বৰ্ষটোক নাৰী সবলীকৰণ বৰ্ষ হিচাপে ঘোষণা কৰিছে, লিঙ্গ বৈষম্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ বাবে আৰু নাৰী সবলীকৰণৰ বাবে ৰাজ্য এখনে ল'ব লগা ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰাৰ এয়া উপযুক্ত সময়।

স্বাধীনতাৰ দিনৰে পৰা লিঙ্গ সমতা নীতি আৰু মহিলাৰ অধিকাৰৰ সুৰক্ষাৰ বিষয়টোৱে প্ৰধান গুৰুত্ব লাভ কৰি আহিছে। তথাপি, স্বাধীনতাৰ তিনিবছৰৰ পিছতো আৰু শতিকা জুৰি নাৰীৰ অৱস্থাৰ উন্নতিৰ বাবে চলাই থকা সংগ্ৰাম সত্ত্বেও এতিয়াও নাৰী সবলীকৰণ সফল হোৱা নাই। বিভিন্ন সংস্থাৰ পৰা লাভ কৰা তথ্যই এইকথা স্পষ্ট কৰি দিয়ে যে, মহিলা সবলীকৰণ এতিয়াও বেছিভাগ ভাৰতীয় মহিলাৰপৰা বহু আঁতৰত, যিহেতু উন্নয়ৰ ক্ষেত্ৰত পুৰুষৰ লগত লিঙ্গ সমতা লাভ কৰিব পৰা নাই। সবলীকৰণ নীতিৰ উদ্দেশ্য হ'ল সামাজিক পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়নক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব পৰাকৈ নাৰীসকলক সবল কৰি তোলা। এই প্ৰক্ৰিয়াই নাৰীসকলৰ বাবে ঘৰৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰতো নিজৰ অধিকাৰ খুটাই পুৰুষৰ খোজৰ সতে খোজ মিলাই কাম কৰিব পৰা পৰিৱেশটোৰ সৃষ্টি কৰে। উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত মহিলাসকলক একগোট কৰাৰ বাবে ভাৰতবৰ্ষত নাৰী সবলীকৰণ কৰাটো এক আৱশ্যকীয় বিষয় বুলি বিবেচনা কৰা হৈছে। এই সবলীকৰণে নাৰীসকলক সমানে আগবাঢ়ি যাব পৰা আৰু নিজৰ বুদ্ধিমত্তাৰ সুপ্ৰয়োগ কৰাৰ বাবে সমৰ্থবান কৰি তুলিব। ইয়াৰ বাবে পৰম্পৰাগতভাৱে চলি অহা নাৰীক অবদমন কৰা মনোভাৱক শক্তিশালী কৰি তোলা আৰু জগাই তোলা ব্যৱস্থাৱলীৰ পৰিৱৰ্তন সাধন আজি নিতান্তই বাঞ্ছনীয়।

তেতিয়াহে সমাজ এখন প্ৰকৃতৰ্থত আগবাঢ়ি যাব। ২০০২ চনৰ ইউ এন ডি পি প্ৰতিবেদনত স্পষ্টভাৱে উল্লেখ আছে যে মহিলাৰ উন্নতিয়ে এখন সমাজ, এখন ৰাষ্ট্ৰ আৰু গোটেই বিশ্বৰ উন্নতি সাধিব পাৰে। নাৰী সমাজক সবল কৰি আৰু সেইদৰে সমাজৰ প্ৰতিটো উৎসৱক অৰ্থবহ কৰি তুলি সেয়া সম্ভৱ কৰি তুলিব পাৰি। □

বৰ্তমান সমাজত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰসঙ্গ

শ্ৰী ৬° দীপক বৰ্মন

মুৰব্বী অধ্যাপক, অসমীয়া বিভাগ

কে. চি. দাস কমাৰ্চ কলেজ

বৰ্তমান যুগ হৈছে যান্ত্ৰিক যুগ। নিত্য নতুন আবিষ্কাৰে সমাজখনক নিত্য নতুন কৰিছে। যন্ত্ৰৰ চকৰিৰ দৰে মানৱ সংস্কৃতিও পৰিবৰ্তন হ'ব ধৰিছে। যান্ত্ৰিকতাক অন্তৰ্বে বাহিৰে ডাঙৰ কৰি তোলা বাবে পশ্চিমীয়া দেশৰ সমাজত মানৱ সম্বন্ধত বিল্লিষ্টতা ঘটিছে। কিয়নো স্ক্ৰুপ আৰু আঠাৰে জোৰা লগোৱাকে ভাৱনা আৰু চেপ্তাত প্ৰদান কৰি তোলা বাবে অন্তৰ্ভূতম যি আত্মিক বন্ধনত মানুহে স্বতঃ প্ৰসাৰিত আকৰ্ষণত পৰস্পৰ গভীৰভাৱে মিলি যায়, সেই সৃষ্টিশক্তি সম্পন্ন বন্ধন শিথিল হৈ পৰিছে। অথচ মানুহক কল-কাৰখানাৰ নিয়মেৰে বন্ধাৰ আশ্চৰ্য্য সফলতা আছে। তাত পণ্যদ্রব্য দম বান্ধে, বিশ্বজুৰি হাত বহে, মেঘ ফালি আকাশলজ্জা প্ৰাসাদ হয়।^১ পশ্চিমৰ এনে সভ্যতাই আমাৰ ৰাজ্যখনকো গ্ৰাস কৰাৰ উপক্ৰম হৈছে। বৰ্তমানৰ সমাজত মানৱ মন প্ৰদূষিত হৈছে। পৰস্পৰৰ মাজৰ একতাৰ বন্ধনৰ জৰীডাল শিথিল হ'ব ধৰিছে। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে সেই সময়ৰ বিভিন্ন জাতি, ধৰ্ম, ভাষা আৰু বিভিন্ন আচাৰ পদ্ধতিৰে বিশৃংখল হোৱা সমাজখনৰ জাতি, জনজাতিৰ সকলো লোকক একতাৰ ডোলেৰে বান্ধি এটা মুক্ত মন প্ৰদান কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ আদৰ্শৰ প্ৰয়োজন আছে।

বৰ্তমান সময়ৰ নতুন প্ৰজন্মই পশ্চিমীয়া সভ্যতাৰ গ্ৰাসত পৰা যেন লাগিলেও পশ্চিমীয়া সভ্যতাকো গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাই আৰু ভাৰতীয় সংস্কৃতি সভ্যতাৰ পৰাও আঁতৰি যাব ধৰিছে যেন লাগে। আমি ইংৰাজী শিক্ষা সংস্কৃতিক আজিৰ যুগত আওকান কৰিব নোৱাৰা সাঁচা, কিন্তু তাত নিজৰ সংস্কৃতিক বিসৰ্জন দিবও নোৱাৰো। এই ক্ষেত্ৰত অভিভাৱক সকলে আমাৰ শঙ্কৰী সংস্কৃতিৰে নতুন প্ৰজন্মক সংস্কৃতিবান কৰি তুলিব লাগিব। এই কাৰ্য্য অভিভাৱকসকলৰ দ্বাৰাহে সম্ভৱ।

চতুৰ্দশ-পঞ্চদশ শতিকাত অসমত ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ গুৰি ধৰোতা আছিল মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ। ভাৰতৰ আন আন প্ৰান্ততো সেই সময়ত বিভিন্নজন

মহাপুৰুষৰ জন্ম হৈছিল। সেই সময়তে মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে অসমৰ সমাজত গণতান্ত্ৰিক দৃষ্টিভঙ্গীৰে আধুনিকতাৰ বোল সিঁচি দিছিল। তেখেতৰ ধৰ্মত বিশেষ জাতিৰ স্থান নাৰাখি মানৱ জাতিকহে স্থান দিছিল। তাত সকলোৰে সমান অধিকাৰ আছিল। সেই মানৱ ধনী, দুখীয়া, উচ্চ বা নীচ জাতি যিয়েই নহওঁক লাগিলে।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰৰ এই সাৰ্বজনীন ধৰ্মৰ দুৱাৰ সকলো সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ কাৰণে খোলা। গুৰুজনে ভাগৱতৰ দ্বিতীয় স্কন্ধত লিখিছে—

কিৰাত কছাৰী খাটী গাৰো মিৰি
যৱন কঙ্ক গোৱাল।
অসম মুলুক বজক তুৰুক
কুবাচ ম্লেচ চণ্ডাল।
আনো পাপী নৰ কৃষ্ণ সেৱকৰ
সঙ্গত পৱিত্ৰ হয়।
ভকতি লভিয়া সংসাৰ তৰিয়া
বৈকুণ্ঠ সুখে চলয়।।

এইদৰে দেখা যায় গুৰুজনাৰ ধৰ্মত কোনো আঁহফলা নীতি নাই; সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক ভাতৃত্ব ভাৱেৰে আঁকোৱালি লোৱাতো এই ধৰ্মৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য।^২

মানুহৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক বেটনী যিমনেই সম্পদশালী হয়, সাংস্কৃতিক জীৱন যিমনেই উন্নত হয়, সিমনেই মানুহৰ জীৱনো মার্জিত আৰু ৰচিসম্পন্ন হয়। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱেও মানৱ জীৱনৰ উন্নতিৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিয়ে নিশ্চয় সাহিত্য, শিল্পকলা আদি বিভিন্ন দিশত সোমাই পৰিছিল। আধুনিক সংস্কৃতি গঢ়াত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ বিভিন্ন কৰ্মৰাজিয়ে অৰিহণা যোগাই অহা কথাটোৱে তাৰ প্ৰমাণ বহন কৰি আহিছে।

মহাপুৰুষজনাই সৃষ্টি কৰা শিল্পকলা অসমীয়া জাতিৰ বাবে আপুৰুগীয়া সম্পদ। মহাপুৰুষে সৃষ্টি কৰা চৌ, মুখা আদি বিশ্বৰ দৰবাৰত বিশেষ স্থান দখল কৰিব পৰা ক্ষমতা আছে। বৰ্তমান সমাজত বহুজনে এই শিল্প কাৰ্যৰ জৰিয়তে অৰ্থ উপাৰ্জন কৰিবলৈও সক্ষম হৈছে। এই ফালৰ পৰা ক'ব পাৰি যে মহাপুৰুষ জনাই জাতিৰ জীৱিকাৰ উপায়ো দি থৈ গৈছে।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ আছিল ভৱিষ্যত দ্ৰষ্টা। তেখেতৰ সাহিত্যৰাজি সংযমী আৰু ভৱিষ্যত গতি নিৰ্দেশক আছিল। সেই সাহিত্যই মানুহৰ সং চৰিত্ৰ

গঢ়াত যে সহায় কৰিছিল তাত সন্দেহ থাকিব নোৱাৰে। কিয়নো সংযমহীন কথাক শঙ্কৰদেৱে স্থান দিয়া নাছিল। তলৰ উদাহৰণটোৱে তাৰ প্ৰমাণ : এবাৰ নাৰায়ণ ঠাকুৰক শঙ্কৰদেৱে ভাটি অঞ্চলত ধৰ্মপৰায়ণ লোক আছেনে সোধাত তেওঁ পীতাম্বৰৰ কথা ক'লে। তেতিয়া নাৰায়ণ ঠাকুৰক পীতাম্বৰৰ পদ মাতিব দিলে। নাৰায়ণ ঠাকুৰে পীতাম্বৰৰ পদ মাতিলে তাৰ ভিতৰত—

হুমা হুমি কান্দে মাই কুমিনী।

কোন অঙ্গে খুন দেখি নাইলা যদুমণি।।

এই পদ শুনি শঙ্কৰদেৱে মন্তব্য কৰিলে এনেদৰে—

গৰ্ব পৰ্বতত সিটো উঠিয়া আছয়।

ধৰ্ম ধৰিবাৰ সিটো যোগ্য নোহে লোক।।

পীতাম্বৰৰ উপৰোক্ত পদ ফাঁকিত কৃষ্ণভক্তি প্ৰকাশ নোপোৱা বাবেই নিশ্চয় শঙ্কৰদেৱে এনে মন্তব্য কৰিছে। বৰ্তমান যুগৰ সাহিত্য শঙ্কৰী সাহিত্যৰ দৰে হ'ব নোৱাৰে। তেনে কৰিব গ'লেই বৰ্তমান যুগক চতুৰ্দশ পঞ্চদশ শতিকালৈ ঠেলি দিয়া হ'ব। কিন্তু বৰ্তমান যুগৰ সাহিত্যই ব্যক্তিৰ নৈতিক চৰিত্ৰ আৰু সামাজিক চৰিত্ৰ গঢ়াৰ ক্ষেত্ৰত সংযমী হ'ব লাগিব। আপোন কৃষ্টি-সংস্কৃতিৰ বাহিৰেও অইনৰ কৃষ্টি-সংস্কৃতিকো কেনেদৰে সন্মান কৰিব লাগে সেই কথাও মহাপুৰুষজনাই আমাক শিকাই থৈ গ'ল তেখেতৰ বচনাৰাজিৰ মাজেদি। তেখেতে ব্ৰজাৱলী ভাষাত গীত, নাট বচনা কৰিছিল। সি এটা কৃত্ৰিম ভাষা। তাক থলুৱা ভাষাৰ উপৰিও আন আন ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত গঢ় দিয়া। আকৌ তেখেতৰ অনুপম সৃষ্টি অস্বীয়া নাটবোৰ থলুৱা অনুষ্ঠানৰ বাহিৰেও তেখেতৰ বিভিন্ন সময়ৰ ভ্ৰমণত পোৱা ভাৰতৰ আন আন অনুষ্ঠানৰ পৰা লোৱা সমলৰ সমন্বয়ৰ ফল।

শঙ্কৰদেৱ আছিল আদৰ্শবান গুৰু। যিসকল ভকতে একান্তমনে বিষুভক্তি নিমগ্ন হৈ শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰিছে সেই ভকতসকলক একো দোষে চুব নোৱাৰে বুলিছে। শঙ্কৰদেৱে কীৰ্তনত নিজেই কৈছে—“মোৰ ভকতক নোচোৱে একো দোষে।” অৰ্থাৎ ভক্তি ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰা কোনো শিষ্যক ব্যাভিচাৰী আদি দোষে চুব নোৱাৰে। আকৌ মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ অধ্যয়ন, জ্ঞান, সং চিন্তা, গণতান্ত্ৰিক চিন্তা, সাহিত্য-সংস্কৃতি আদি সকলো দিশেই অনুকৰণীয়। গুৰুৱে প্ৰচাৰ কৰা মত শিৰোধাৰ্য্য কৰি ঈশ্বৰ ভক্তিত মগ্ন হ'লে সংসাৰৰ পৰা মুকুতি লাভ কৰিব পাৰি। মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ ভক্ত হৃদয়ে উপলব্ধি কৰিছে এনেদৰে :

শুনা পৰমার্থ তত্ত্ব শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ মত
 ধৰিয়োক সজ্জন সকল।
 হৰিৰ কীৰ্তন কৰি সুখে সংসাৰক তৰি
 পাইবা ভক্তি পৰম নিৰ্মল।।

নামঘোষাত মাধৱদেৱে বাৰে বাৰে স্মৰণ কৰা এই আদৰ্শৱান গুৰুজনাক আজিৰ গুৰু ভকতে অনুধাৱন কৰাৰ থল আছে।

আজিৰ যুগত মানুহে হিংসা-দ্বেষক আগত ৰাখি জীৱন অতিবাহিত কৰি প্ৰকৃতি ৰাজ্য বিনস্ত কৰিছে। হাবি-বননি কাটি নিঃশেষ কৰিছে, পৰ্বত-পাহাৰ কাটি প্ৰকৃতিৰ শোভা বিনস্ত কৰিছে যাৰ ফলত ভূ-পৃষ্ঠত পানী, মাটি, বায়ু দূষিত হৈছে আৰু ইয়াৰ ফলতে পৃথিৱীৰ জীৱই দুৰ্ভোগ ভোগ কৰিছে, সমস্যাটো জৰ্জৰিত হৈছে। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে কিন্তু তেখেতৰ ৰচনাত সেই সময়ে হিংসাৰ পৰা আঁতৰত থকাৰ বাবে কৈ গৈছিল। তেখেতৰ উপদেশেৰে আগবাঢ়িলে পৃথিৱীৰ জনসাধাৰণে সমস্যাবোৰ যেন এৰাই চলিব পাৰিব। কিয়নো তেখেতৰ মতে :

‘কুকুৰ শৃগাল গদৰ্ভৰো আত্মা ৰাম।
 জানিয়া সবাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম।।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ সাহিত্যৰাজি সৰ্বকালৰ সৰ্বজাতিৰ বাবে ৰচিত হৈছিল। ‘গো খোজে নভোমণ্ডলম’, গৰুৰ খোজত আকাশমণ্ডল দেখা পোৱাৰ দৰে শঙ্কৰদেৱৰ লিখনিত বিশ্বমণ্ডল দেখা পোৱা যায়। তেখেতৰ ৰচনাই বিশ্বখনকে আগুৰে সেইকথা তলৰ উদাহৰণ দুটিৰ পৰাই জানিব পাৰি :

- ১। সমস্ত ভূততে মই ব্যাপি আছো হৰি।
 মানিবা সবাকে তুমি বিষ্ণু বুদ্ধি কৰি।।
- ২। যত জীৱ জঙ্গম কীট পতঙ্গম।
 অগ নগ জগ তেৰি কায়া।□

১। ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ ‘শিক্ষাৰ মিলন’ প্ৰবন্ধৰ বিশ্বনাৰায়ণ শাস্ত্ৰীয়ে কৰা অনুবাদৰ উদ্ধৃতি।

২। যোগেন্দ্ৰ নাথ ভূঞা : মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ, ১৯৮০ চন, পৃ. ২৭।

চাৰিখন মহান ট্ৰেজেদীৰ এটি বিন্দুত শ্বেক্সপীয়েৰ

শ্ৰী সমৰ ভট্টাচাৰ্য্য

প্ৰবন্ধ, ইংৰাজী বিভাগ

বিশ্ব সাহিত্যৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যক্তি হিচাপে নিজকে প্ৰতিষ্ঠা কৰা শ্বেক্সপীয়েৰ এজন মহান নাট্যকাৰ আছিল। সাধাৰণ মানুহৰ মাজত থাকি সাৰ্বজনীন অনুভূতিসমূহ হৃদয়ংগম কৰি জনগণৰ বাবে নাটক লিখা শ্বেক্সপীয়েৰ সঁচাকৈয়ে মহান আছিল, প্ৰতিভাশালী আছিল। মানুহৰ সান্নিধ্যই কিদৰে উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ আনুষ্ঠানিক শিক্ষা নোপোৱা ল'ৰাটোক এজন নিপুণ নাট্যকাৰত পৰিণত কৰাইছিল তাকে আৰ্গণ্ডে আওৰাইছিল—

Self-school's, self-learn'd, self-honour'd, self-secure,
Didst walk on earth enguess'd at. Better so!
All pains the immortal must endure,
All weakness that impairs, all griefs that bow,
Find their sole voice in that victorious brow.

(*'Shakespeare'—Mathew Arnold*)

শ্বেক্সপীয়েৰে সাতত্ৰিশখন নাটক লিখি বিশ্ব সাহিত্যৰ উঁৰাল টনকিয়াল কৰি থৈ গৈছে। ইয়াৰ মাজত 'হেমলেট', 'মেকবেথ', 'অ'থেলো', 'কিংলীয়েৰ' আদি বিখ্যাত ট্ৰেজেদীসমূহে শ্বেক্সপীয়েৰৰ মননশীলতাৰ এক সুকীয়া পৰিচয় দাঙি ধৰে।

শ্বেক্সপীয়েৰৰ ট্ৰেজেদীসমূহৰ বৈশিষ্ট্য বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে প্ৰতিখন নাটকৰ নায়কজন উচ্চ শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধি হৈও দুখলগাকৈ দুৰ্ভগীয়া। এজন সফল, সবল ব্যক্তি হৈয়ো নিজৰ কিবা এক দুৰ্বলতাৰ (tragic flaw) বাবেই সকলো হেৰুৱাবলগীয়া হোৱা নায়কজনৰ প্ৰতি সহজতেই অনুকম্পা জাগি উঠাটো স্বাভাৱিক। 'Character is Destiny'—চৰিত্ৰই ভাগ্য! হেমলেট সৎ আছিল কিন্তু সদাপ্ৰস্তুত হৈ থকা মানসিকতাৰ পৰা বহু নিলগত আছিল। কেইবা শতিকা পূৰ্বেই শ্বেক্সপীয়েৰে মানৱ জাতিক সকীয়াই দিছিল সদাপ্ৰস্তুত হৈ থকাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ কথা। অত্যধিক চিন্তাৰে মন মগজু ভাৰাক্ৰান্ত কৰা

আৰু ভবা কথাটো কাৰ্য্যত পৰিণত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বিলম্ব কৰাৰ অক্ষমণীয় অপৰাধেৰে হেমলেটে নিজৰ গুণ, গৰিমা, সততা সকলোকে মূল্যহীন কৰি পেলালে। হেমলেটৰ মৃত্যু হ'ল। লগতে মৃত্যু হ'ল এটা সম্ভাৱনাৰ। ভৱিষ্যত সম্ভাৱনাৰ অপঘাত মৃত্যু ৰোধ কৰিবলৈ 'হেমলেট' এক বলিষ্ঠ পদক্ষেপ হ'ব পাৰে।

মেকবেথ এজন প্ৰাণ-প্ৰাচুৰ্য্যেৰে ভৰপূৰ সাহসী বীৰ, অদমণীয় সেনাপতি আছিল। উচ্চাকাংক্ষী আছিল মেকবেথ। আকাংক্ষা সকলোৰে থাকে। সফল ব্যক্তিৰ সহযোগী উচ্চাকাংক্ষা। কঠোৰ পৰিশ্ৰম, নিয়মানুবৰ্ত্তিতা তথা সময়ানুবৰ্ত্তিতা আৰু কৌশলৰ সফল প্ৰয়োগ অবিহনে উচ্চাকাংক্ষা এক পুঞ্জীভূত বেদনা। মেকবেথৰ সকলো আছিল, তথাপি উচ্চাকাংক্ষাই মেকবেথৰ দুৰ্বলতা। অত্যধিক উচ্চাকাংক্ষাই মেকবেথক বিপথে পৰিচালিত কৰিলে। ৰাজনীতিত পৰিপক্ক মেকবেথে দয়ালু ৰজা ডানকানক হত্যা কৰি নিজৰ নিবুন্ধিতা প্ৰদৰ্শন কৰিলে। সততাৰহিত উচ্চাকাংক্ষাই কিদৰে এজন গুণী, সাহসী ব্যক্তিক অধঃপতনৰ চৰমসীমালৈ লৈ যাব পাৰে, সৎ ব্যক্তিৰ অসৎ কাৰ্য্যই কি এক অভাৱণীয় পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে, তাকেই 'মেকবেথ'ত সাৱলীলভাৱে দেখুৱালে শেক্সপীয়েৰে।

সভ্যতাৰ প্ৰাৰম্ভেৰে পৰা আজিৰ পৰ্যায়লৈ বিশ্বাস, সন্দেহ আৰু সংশয়ৰ আলিদোমোজাত মানৱ জাতি বিধ্বস্ত। কেইটিমান মুহূৰ্ত্তৰ বাবে এক মায়াবী পৃথিৱীত ভৰি দিও আমি মায়া চিনি নাপালো, বিশ্বাসী হ'ব নোৱাৰিলো আৰু কাকো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰিলো। হয়তো এয়াই মানৱজাতিৰ চৰম ট্ৰেজেদী হৈ ৰ'ব। বিশ্বাসৰ অভাৱ তথা ক্ষুদ্ৰ স্বাৰ্থৰ হেতু ছিগি যোৱা ঐক্যৰ বান্ধোন দেখি তাকেই প্ৰকৃতিৰ ঘটনাৰাজিৰ লগত তুলনা কৰি যন্ত্ৰণাত চাটি-ফুটি কৰি কবিয়ে চিঞৰি উঠে—

What man has made of man?

(Lines wirtten in 'Early Spring'— William Wordsworth)

বহুতো ভাল গুণৰ অধিকাৰী হৈও অ'খেল দুৰ্ভগীয়া হৈ ৰ'ল বিশ্বাসৰ অভাৱত। শত্ৰু-মিত্ৰক সঠিক সময়ত চিনিব নোৱাৰিলে, যুক্তিৰ সঠিক দিশেৰে পৰিচালিত কৰিবলৈ অসমৰ্থ হ'লে জীৱনত জয়ী হ'ব নোৱাৰি। যুক্তিহীন আৱেগৰ প্ৰাবল্যত, শঠ বন্ধুৰ প্ৰৰোচনাত এটি শক্তিশালী, দুখী পৰিয়াল ধ্বংস হ'ল; কেইটিমান প্ৰতিভাৰ অপমৃত্যু হ'ল।

শৰীৰৰ দুৰ্বলতাই বাক মনকো আমনি কৰে নেকি? শৰীৰৰ
 এজন প্ৰাপ্তবয়স্ক ব্যক্তিৰ পৰা আশা কৰা উচিত কৰ্মৰাজি এজন বৃদ্ধৰ পৰা
 বিচৰাটো বাতুলামী নেকি? কৰ্ভেলিয়াৰ সৎ সাহসৰ মূল্যায়ন হ'ল নে? নে
 ৰাজকুমাৰীৰে ক'ৰবাত ভুল হ'ল দেউতাকৰ মৰম বিচাৰি থকা আকুল
 হৃদয়ৰ স্থিতি অনুভৱত ব্যৰ্থ হ'ল? উচিত-অনুচিত সময় সাপেক্ষ নেকি? বহু
 প্ৰশ্ন, প্ৰশ্ন হৈয়েই ৰ'ল। কিংলীয়েৰে মানসিক সুস্থিৰতা হেৰুৱাই পেলালে। আন
 এখন মহান ট্ৰেজেদীৰ পৰিসমাপ্তি। এজন মহান চিন্তাবিদে কৈছিল—ভুল কৰা
 কিন্তু এটা ভুলকেই দুনাই নকৰিবা। প্ৰথম ভুলটোৰ কাৰণে কোনো মূল্য দিব
 নালাগে বুলি চিন্তাবিদজনে কোৱা নাছিল আৰু শ্বেক্সপীয়েৰে তাক বুজি
 পাইছিল। □

“ওখ ঠাইত উঠিবলৈ যেনে এটা আলম লাগে, উদগতি কৰিবলৈ
 তেনে এটা আলম লাগে। কেৱল বিদ্যা-বুধি আৰ্জি লৈ বহি
 থাকিলে জীৱনত উদগতি কৰিব নোৱাৰি।”

সত্যনাথ বৰা

বিশিষ্ট পদার্থ বিজ্ঞানী ছাৰ চন্দ্ৰশেখৰ ভেংকট ৰমন

শ্ৰী গায়ত্ৰী শৰ্মা
স্নাতক প্ৰথম বৰ্ষ

ভাৰতৰ বিজ্ঞান মহাকাশত এতিয়ালৈকে যিকেইটা উজ্বল নক্ষত্ৰৰ সৃষ্টি হৈছে, তাৰ শ্ৰেষ্ঠতম নক্ষত্ৰটোৱেই হৈছে চন্দ্ৰশেখৰ ভেংকট ৰমন। তামিলনাডুৰ এখন সৰু গাঁৱত ১৮৮৮ চনৰ ৭ নবেম্বৰত ৰমনৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁৰ দেউতাক আছিল এখন স্কুলৰ পদাৰ্থবিদ্যা আৰু গণিতৰ শিক্ষক। ৰমন সৰুৰে পৰা বৰ মেধাৱী ছাত্ৰ আছিল আৰু সেয়ে ১২ বছৰত মেট্ৰিক আৰু ১৬ বছৰত এফ এ পাছ কৰিছিল। তেওঁ মাদ্ৰাজ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা স্নাতকোত্তৰ ডিগ্ৰী লাভ কৰে। আন বিষয়ৰ তুলনাত পদাৰ্থবিদ্যাৰ প্ৰতি তেওঁৰ আগ্ৰহ আছিল বেছি আৰু সেয়ে স্নাতক পৰীক্ষাত তেওঁ পদাৰ্থবিদ্যাত স্বৰ্ণপদক লাভ কৰিছিল। তেওঁ তাতেই পদাৰ্থবিদ্যাত এম এ (আজিকালিৰ এম.এছ.চি)ত পঢ়িছিল আৰু প্ৰথম শ্ৰেণী লৈ পাছ কৰিছিল।

ৰমনে এম এ পাছ কৰাৰ পাছতেই গৱেষণা কৰাৰ উদ্দেশ্যে বিলাতলৈ যাবলৈ মন মেলিলে। কিন্তু সেইখিনি সময়তে তেওঁ এটা ডাঙৰ অসুখত পৰিল। মাদ্ৰাজৰ চিভিল চাৰ্জনে তেওঁক বিলাতলৈ নাযাবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। গতিকে পদাৰ্থবিদ্যাত গৱেষণা কৰিবলৈ মন থকা সত্ত্বেও তেওঁ সেই আশা বাদ দি অৱশেষত চিভিল ছাৰ্ভিছ পৰীক্ষাত বহিল আৰু প্ৰথম হ'ল। তেওঁ কলিকতাত এচিষ্টেণ্ট একাউণ্টেণ্ট জেনেৰেলৰ চাকৰি এটা পালে। কলিকতাত ৰমনৰ থকা ঠাই অফিচৰপৰা বহুত দূৰৈত হোৱা কাৰণে তেওঁ ট্ৰামতে অহা যোৱা কৰিবলৈ ল'লে। এদিনাখন হঠাতে তেওঁৰ ট্ৰাম লাইনৰ কাষতে 'বিজ্ঞান চৰ্চাৰ ভাৰতীয় সংঘ' বুলি লিখা থকা এখন চাইনবোৰ্ডৰ ওপৰত চকু পৰিল। চাইনবোৰ্ডৰ তলতে এটা ভগা ছিগা ঘৰ তেওঁ দেখিবলৈ পালে। তাতে লগ পালে সংঘৰ সম্পাদক অমৃত লাল সৰকাৰক আৰু ৰমনে তেওঁৰ পৰা জানিব পাৰিলে যে প্ৰথমতে এচাম ভাৰতীয় বিজ্ঞানীয়ে বৰ উৎসাহেৰে ইয়াত কাম কৰিবলৈ লৈছিল যদিও পিছত আৰু নহা হ'ল। তেওঁ সৰকাৰৰ পৰা গম পালে যে

এতিয়া একমাত্ৰ তেওঁহে সংঘৰ ঘৰটো বাখি আছে। ৰমনেও নিজৰ পৰিচালনা দিলে আৰু তেওঁ তাত গৱেষণা কৰিব বুলি ক'লে। পিছদিনাৰপৰা ৰমনে গৱেষণা আৰম্ভ কৰিলেই।

এনেদৰে কেইবছৰমান যোৱাৰ পাছত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পদাধীক্ষক বিজ্ঞান বিভাগৰ অধ্যাপকৰূপে যোগদান কৰিবলৈ সুযোগ পালে।

এইদৰে ৰমনে দুটা লেবৰেটৰীত কাম কৰিব লগাত পৰিল। এটা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লেবৰেটৰী আৰু আনটো সংঘৰ লেবৰেটৰী।

ৰমনে প্ৰায়েই নিজৰ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই কোনো বস্তুৰ ওপৰত গৱেষণা কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে ৰমনৰ দেউতাকে ভায়োলিন বজাইছিল আৰু সেয়েহে ভায়োলিনৰ শব্দ বা ধ্বনি ওপৰতে কাম কৰিবলৈ লৈছিল। শেষলৈ তেওঁ বিভিন্ন শব্দ আৰু বাদ্যযন্ত্ৰৰ ওপৰত পণ্ডিতেই হৈ পৰিছিল।

তেওঁ জুলীয়া পদাৰ্থৰ সাম্ৰাজ্য আৰু জুলীয়া পদাৰ্থৰদ্বাৰা ৰঞ্জন ৰশ্মি বিচ্ছুৰিত কৰা—এই দুটা বিষয়ত পৰীক্ষা কৰি সফলতা লাভ কৰে। এই পৰীক্ষাৰ ফলতে তেওঁ জুলীয়া পদাৰ্থৰদ্বাৰা ৰঞ্জন ৰশ্মিৰ বিচ্ছুৰণ ঘটাবলৈ সমৰ্থ হয়। তেওঁ ১৯২৩ চনত সাম্ৰাজ্য সম্পৰ্কে সূত্ৰ আৱিষ্কাৰ কৰে।

তেওঁ ১৯১৪ চনত লণ্ডনৰ ৰয়েল ছ'চাইটিৰ পৰা এফ আৰ এছ সন্মান লাভ কৰে। ১৯২৯ চনত ইংৰাজ চৰকাৰৰ 'নাইট' উপাধিৰে তেওঁক সন্মানিত কৰা হয়। তেওঁ পোহৰ বিজ্ঞানত ৰমন পৰিঘটনা নামৰ এক মৌলিক তথ্য আৱিষ্কাৰ কৰাৰ স্বীকৃতিৰূপে ১৯৩০ চনত নোবেল বঁটা লাভ কৰে। ১৯৪১ চনত ভাৰত চৰকাৰৰ জাতীয় অধ্যাপকৰূপে তেওঁক সন্মানিত কৰা হয়। ১৯৫৪ চনত তেওঁ ভাৰতৰ সৰ্বোচ্চ সন্মান 'ভাৰত ৰত্ন' লাভ কৰে আৰু ১৯৫৭ চনত ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ আন্তৰ্জাতিক সন্মান 'লেনিন শান্তি পুৰস্কাৰ' লাভ কৰে। ১৯৪৩ চনত তেওঁ বাংগালোৰৰ 'ৰমন ৰিছাৰ্চ ইনষ্টিটিউট' প্ৰতিষ্ঠা কৰে।

১৯৭০ চনৰ ২১ নবেম্বৰত মহান বিজ্ঞানী গৰাকী অৰ্থাৎ ছাৰ চন্দ্ৰশেখৰ ভেংকট ৰমনৰ জীৱনৰ অন্ত পৰে। □

বন্ধুত্ব

শ্ৰীকবিন্দ্র ঠাকুৰীয়া

উচ্চতৰ মাধ্যমিক, প্ৰথম বৰ্ষ

“Words are easy, like the wind, faithful friends are hard to find.”

—Shakespeare

বন্ধু জীৱনৰ এক অতীব মোহনীয় সম্পদ। বিশ্বস্ত এজন বন্ধু পাবলৈ মানুহৰ হাবিয়াস চিৰন্তন। জীৱনক মধুময় কৰি তুলিবলৈ বন্ধুত্বৰ বিকল্প নাই। বন্ধুৰ সৈতে ভগাই ল'ব পাৰি সকলো সুখ-দুখ, হাঁহি-কান্দোন, জয়-পৰাজয়, আশা-হতাশা। কোনো মানুহেই অকলশৰে থাকিব নোৱাৰে। যিজনে সমগ্ৰ জীৱন অকলশৰে অতিবাহিত কৰে তেওঁক দেৱতা বা দানৱ বুলি ক'ব পাৰি। দাৰ্শনিক বেকনে এনে মানুহক অৰণ্যৰ প্ৰাণী বুলি কৈছে। যিসকলে নিজৰ গোপনীয় কথাবোৰ দ্বিধাহীনভাৱে ক'ব নোৱাৰে তেওঁলোকৰ নিচিনা দুৰ্ভগীয়া পৃথিৱীত খুব কম। কাৰণ সমগ্ৰ জীৱন তেওঁ বহন কৰিব লাগে অপ্ৰকাশৰ মানসিক যন্ত্ৰণা। সেয়েহে দেখা যায় যে বান্ধৱহীন অসামাজিক মানুহবোৰে কৰে একো একোটা ডাঙৰ ভুল। হৃদয়ৰ এনে কোনো কোঠালী যাই য'ত বন্ধুৱে প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰে। তুলনামূলকভাৱে একাকীত্বৰ বেদনা পাশ্চাত্যবাসীৰ মাজত বেছি গা কৰি উঠিছে যাক মাদাৰ টেৰেছাই কুষ্ঠৰোগৰ সৈতে তুলনা কৰিছে। এইটো কথাও ঠিক এজন মানুহৰ প্ৰকৃতার্থত বিশ্বস্ত বন্ধুৰ সংখ্যা বেছি হ'ব নোৱাৰে। অৱশ্যে অৰ্থ, প্ৰতিপত্তি আৰু ক্ষমতা থাকিলে ব্যক্তি এজনৰ অজস্ৰ নকল বন্ধু থাকিব পাৰে। এই শ্ৰেণীৰ বন্ধুক বন্ধিম চন্দ্ৰ চেটাৰ্জীয়ে বসন্তৰ বুলি চৰাইৰ সৈতে ৰিজাইছে। প্ৰকৃতি যেতিয়া ফলে-ফুলে ৰঙে ৰসে জাতিষ্কাৰ হৈ উঠে তেতিয়াহে কুলিজনী তাইৰ পঞ্চম সুৰত কুউ বুলি মাতি উঠে।

আধুনিক আজিৰ মানুহবোৰে উপাৰ্জন কৰিব বিচাৰে, উপলব্ধি নিবিচাৰে। প্ৰকৃতিৰ পৰা ক্ৰমান্বয়ে আমি যিমান আঁতৰি গৈছো সিমান বাঢ়ি গৈ আছে আমাৰ আত্মিক সংকট। মানুহ যিমনেই বস্তুজগত সুখী হৈছে, সিমনেই হৈ পৰিছে স্বাৰ্থপৰ, অশান্ত আৰু হৃদয়হীন। এতিয়া মানুহেই মানুহৰ বাবে হৈ

পৰিছে অচিনাকী। দূৰলৈ যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই আমাৰ ঘৰবোৰেই ঘৰহে গৃহ নহ'ল। মানৱ সভ্যতাৰ অৰ্থ হ'ল মানুহে মানুহে একত্ৰ হোৱাৰ অনুশীলন। এতিয়াৰ সভ্যতা মৰমহীন সভ্যতা, দিন বাগৰি গৈ আছে। তদনুসাৰে বিচ্ছিন্ন হোৱাৰ ধাউতি কিয়? বিহাৰৰ নৃশংস হত্যাकाণ্ডবোৰে সূচায় আমি মানুহে হ'বলৈ এতিয়াও বহু বাকী। কেতিয়াবা এইবোৰ দেখি শুনি ভাৱ হয় বিদ্বেষ যেন আমাৰ তেজত; জাতিৰ বৈৰীতা মানুহৰ মজ্জাগত।

বন্ধুৰ আকাল দেখা দিয়ে দুৰ্দিনত। দুঃসময়ৰ বন্ধুহে আচল। বন্ধু হ'বলৈ মানসিক আদান-প্ৰদান অপৰিহাৰ্য। কিন্তু মানসিক আদান-প্ৰদানৰ পাছতো ৰুচি আৰু অভিব্যক্তিৰ সাদৃশ্য গঢ়ি নুঠিলে দুৰ্জন ব্যক্তি বন্ধু নহয়। কাৰ সৈতে কাৰ বন্ধুত্ব কিহৰ ভিত্তিত গঢ়ি উঠিব পাৰে আগতীয়াকৈ কোৱা টান।

জীৱনটোত লাভ কৰা সকলো অভিজ্ঞতা অকলে হজম কৰিব নোৱাৰি। তাক ভাগ কৰি ল'বলৈ নিতান্তই প্ৰয়োজন এজন বন্ধুৰ। মনৰ আৱেগক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ, উৎকণ্ঠা দূৰ কৰিবলৈ বন্ধুৰ সান্নিধ্যৰ প্ৰয়োজন। বন্ধুৰ কাষত বহি মনটো মুকলি কৰি দি দুখ বা আনন্দ প্ৰকাশ কৰিব পাৰি, মনৰ চুকে-কোণে জমা হোৱা আৱেগ-অনুভূতিৰ আদান-প্ৰদান কৰিব পাৰি। মন গ'লে বন্ধুৰ কাষত বহি বেদনা উজাৰি এসোঁতা কান্দি ল'বও পাৰি। বন্ধুহীন জীৱনত কান্দোন দূৰৰ কথা হাঁহিবলৈ সময় নাই। যদি প্ৰকৃত বন্ধুত্বৰে এটি সঁচা কাহিনী সৃষ্টি কৰিব পাৰে, তেনে বন্ধুত্বৰ কাহিনী সমাজৰ বান্ধোনো দৃঢ় কৰিব পাৰে।

পৃথিৱীৰ ইতিহাসত বন্ধুত্বৰ বহুতো সোণালী কাহিনী লিখিত হৈ আছে। কাৰ্লমাৰ্ক্সৰ বন্ধুসকল ভাল আছিল বাবে নানা প্ৰতিকূলতাক নেওচি চূড়ান্ত কষ্টৰ মাজতো তেওঁ অধ্যয়ন লৈ ব্যস্ত থাকিব পাৰিছিল। তেওঁৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ বন্ধু আছিল ফেডৰিক এংগেলছ। লণ্ডনৰ এটা জৰাজীৰ্ণ কোঠাত মাৰ্ক্সৰ মৃত্যু হয়। তেতিয়া তেওঁৰ সমাধিস্থানত উপস্থিত আছিল প্ৰিয় বন্ধু ফেডৰিক এংগেলছ আৰু দহ-বাৰ গৰাকীমান মানুহ। মাৰ্ক্সৰ মৃত্যুৰ পিছত বন্ধুবৰ এংগেলছেই মাৰ্ক্সৰ ৰচনাৱলী প্ৰকাশ কৰাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে। ফ্ৰানজ কাফকাৰ জীৱনৰ ওখোৰা-মোখোৰা সময়বোৰত সঙ্গ দিছিল প্ৰিয়তম বন্ধু মেক্সব্ৰডে। কাফকাৰ জীৱিত কালছোৱাত যিখিনি ৰচনা প্ৰকাশ পাইছিল তাৰ মূলতে আছিল মেক্সব্ৰডেৰ আগ্ৰহ। বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়ি থাকোতে ফ্ৰানৎজে মেক্সব্ৰডক লগ পায়। তাৰ পিছৰ পৰাই মেক্স কাফকাৰ জীৱনৰ এটা অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হৈ পৰে। অকল মেক্সৰ ঘৰতেই কাফকাই স্বাচ্ছন্দবোধ কৰিছিল। Richard and Samudel" নামেৰে এখন উপন্যাস মেক্স আৰু কাফকাই যুগ্মভাৱে ৰচনা

কৰিবলৈ লৈছিল। মেক্সৰ উপন্যাস “Tycho Brahes Road to god” কাফকাৰ নামতেই উৎসৰ্গীকৃত। মৃত্যুৰ পিছত কাফকাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ। জীৱনীখনৰ প্ৰণেতা মেক্সব্ৰড। কাফকাই আৰু মেক্সৰ মাজৰ বন্ধুত্বৰ তুলনাৰ বচনা বিচাৰি পাবলৈ টান।

বন্ধুত্ব হ'বলৈ দেখা সাক্ষাৎ যে হ'বই লাগিব তেনে কোনো কথা নাই। যন্ত্ৰণাৰ ওচৰত নতি স্বীকাৰ নকৰা ছিগমুণ্ড প্ৰমেড আৰু লণ্ডনৰ হেফক এলিছৰ বন্ধুত্ব আছিল এই পৰ্যায়ৰ। ফ্ৰয়েড আৰু এলিছৰ মাজত কেতিয়াও দেখা সাক্ষাৎ হোৱা নাছিল যদিও দুয়োটাৰ মাজত পত্ৰালাপ চলিছিল দীৰ্ঘকাল ধৰি। এলিদুৰ অধ্যয়ন আৰু গৱেষণাৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয় আছিল মানুহৰ মৌন আচৰণ। আনহাতে ফ্ৰয়েডৰ সমগ্ৰ জীৱনৰ সাধাৰণ বিষয় আছিল একেটাই। ফলত আন্তৰ্জাতিক বিজ্ঞানী সম্প্ৰদায়ৰ মহৎ পৰম্পৰা অনুযায়ী তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাৰ আৱিষ্কাৰ আৰু সিদ্ধান্তসমূহৰ খবৰ ৰাখিছিল আৰু এইভাৱেই দুয়োৰে মাজত বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠিছিল।

বিজ্ঞানী ডাৰউইনৰ প্ৰিয় বন্ধু আছিল জোচেফ হকাৰ। তেওঁৰ আত্মজীৱনীত লিখিছে— “I have known hardly my man more lovable than Hooker.” বিজ্ঞানী শ্ৰীৰামানুজৰ বন্ধুসম অধ্যাপক আছিল হাৰ্ডি। ইপিনে ত্ৰাসৰ সৃষ্টি কৰা হিটলাৰ আৰু মুছেলীনিৰ মাজতো আছিল নলে-গলে লগা বন্ধুত্ব।

মুঠতে এই সিদ্ধান্তলৈ আমি আহিব পাৰো যে জীৱনৰ দীঘলীয়া বাট অতিক্ৰম কৰিবলৈ আনক সঙ্গী কৰিবই লাগিব। নহ'লে যে অকলে যাব লাগিব। সেই যাত্ৰা যন্ত্ৰণাৰ বেদনাৰ। মা-দেউতা, ভাই-ভনী থাকিলেও বন্ধুহীন জীৱন অসম্পূৰ্ণ। বন্ধুত্ব লাভৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান কথা আনৰ সমালোচনাৰ পৰা বিৰত থকা। কাৰণ সমালোচনা এটা ভয়ানক স্ফুলিংগ; অনাহকত আনক বিদ্ৰোপ, অপমান, অন্যায্য কৰিব নালাগে। এই সমালোচনাৰ কাৰণে ইংৰাজ কবি টমাছ চ্যাটাৰ্ভইতে আত্মহত্যা কৰে। মানুহ এজনৰ জনপ্ৰিয়তা, সুখ নিৰ্ভৰ কৰে আনৰ সৈতে কৰা ব্যৱহাৰ আৰু দক্ষতাৰ ওপৰত। ভিয়েনাৰ মনস্তত্ত্ববিদ আলফ্ৰেড অত্যাডলাৰে কৈছে—“যি মানুহে আনৰ সৈতে সম্পৰ্ক গঢ়িবলৈ আগ্ৰহী নহয়, তেওঁ পৃথিৱীত বাস কৰিবলৈ আটাইতকৈ বেছি অসুবিধাৰ সম্মুখীন হয় আৰু আনকো আঘাট দিয়ে।” □

তেজ ৰঙা প্ৰেমৰ দলিচা

শ্ৰী দেৱজিৎ দাস

স্নাতক তৃতীয় বৰ্ষ

উদাস মনেৰে বাহিৰলৈ চাই আছে তৰাই। বহাগ মাহৰ এনেহেন আবেলি এটাতো ৰাংঢালী তৰাজনী আজি নিশ্চুপ হৈ বহি আছে। আচলতে তাই বাধ্য হৈ গৈছে এনেদৰে উদাসীনতাক আঁকোৱালি ল'বলৈ। এৰা, জীৱনৰ কোবাল নদীত তাই দিশ হেৰুৱাই পেলাইছে। ক'ত জানো বৈ গ'ল তাইৰ জীৱন নৌকাৰ বঠাখন! শাহুৱেকহঁত আজি কোনো নাই ঘৰত। সম্পৰ্কীয় কাৰোবাৰ ঘৰলৈ ফুৰিবলৈ গৈছে। কিয় জানো আজিকালি তৰাৰ মনটোৱে অতীতত ডুবি থাকিবলৈ বৰ ভাল পায়। ঘৰৰ আন আন সদস্যবোৰ নথকাৰ সুযোগত আকৌ এবাৰ অতীতৰ লগত কথা পাতিবলৈ মন গ'ল তৰাৰ।

ঘৰখনৰ একমাত্ৰ কন্যা সন্তান বাবেই তৰাই সকলোৰে মৰম-স্নেহবোৰ কাঢ়ি ল'বলৈ সক্ষম হৈছিল। যৌথ পৰিয়ালৰ মাজত ডাঙৰ-দীঘল হোৱা ছোৱালী তৰা। খুৰাকৰ দুজন ল'ৰা পল, অপু আৰু তাইৰ ককায়েক ৰূপৰ মাজত একমাত্ৰ ছোৱালী তায়েই। বহাগ বিহুৰ সময়ত সিহঁত গোটেই কেইটাই মিলি বিহু ঝুৰি গাইছিল। চ'ত মাহৰ মাজ ভাগৰ পৰাই সিহঁতৰ প্ৰস্তুতি চলিছিল বিহু নাচিবলৈ। সেইকেইদিন তাই মাকৰ পুৰণি মুগাৰ সাজযোৰ এৰাই নাছিল। এৰিবই বা কিয়? মুগাৰ সাজযোৰ পিন্ধি কপৌ ফুলপাহ মূৰত গুজি ল'লেহে বিহু বিহু লাগে। এইবিলাক অৱশ্যে তাই গাভৰু নোহোৱাৰে কথা।

ৰাংঢালি তৰাজনী এদিন গাভৰু হ'ল। ড্ৰেচিং টেবুলৰ সন্মুখত থিয় হ'লেই শৰীৰত এক শিহৰণ অনুভৱ কৰা হ'ল। ইপিনে ৰং-ৰহইচৰ উৎসৱ ৰঙালী বিহুটিও পদুলি পালেহি। ঘৰৰ পৰা বা এইবাৰ বিহু নাচিবলৈ দিয়ে নে নিদিয়—তৰাই ভাবিলে। ইঃ কিয় নানাচিব? গাভৰু হ'ল বুলিয়েই তাই বিহু নানাচিব নেকি?

লাহে লাহে ৰঙালী বিহুটি পালন কৰাৰ দিন পালেহি। বিহুৰ দিনা ৰাতিপুৱাই তৰাই মাহ-হালধীৰে গাটো ভালদৰে ধুই ল'লে। তাৰ পিছত মাকে হাতত দিয়া মেখেলা চাদৰযোৰ পিন্ধি মাকক ক'লে—

ঃ মা, দাদাহঁতে বোলে কালিৰ পৰা বিহু মাৰিবলৈ যাব। মইও যামনে?

ঃ তৰা, তই এতিয়া ডাঙৰ হৈছ আই। তই যাব নালাগে দে। আলফুলে মাকে তৰাৰ মূৰত হাত বুলাই ক'লে।

ঃ এহু, ডাঙৰ হ'লো বুলিয়েই কি বিহু নানাচিম নেকি? তৰাই ঠেহ পাতিলে।

তৰাৰ চকুপানী জানো কোনোবাই সহ্য কৰিব পাৰে? কাৰণ তাই যে ঘৰখনৰ আলাসৰ লাড়ু !

আজি তৰাহঁতে বিহু নাচিবলৈ যাব। লগত অৱশ্যে আৰু কেইজনীমান ছোৱালী আছে। দীপ, জোন, মনু, ইহঁতবিলাকটো আছেই। পুৰাৰে পৰা তৰাৰ মনটো আনন্দৰে ভৰি থাকিল।

তৰাই মাকৰ পুৰণি দিনীয়া বুটা বহু মুগাৰ সাজযোৰ পিন্ধি ল'লে। আইতাকৰ গামখাৰুযোৰো পিন্ধি ল'লে। খুৰীয়েকে আলফুলে ডিঙিত জোনবিৰি, গলপতা, ঢোলমাদুলি আৰু কাণত কেৰু পিন্ধাই দিলে। ককায়েকে পুৰাতে পাহাৰ বগাই আনি দিয়া কপৌফুল পাহ খোপাত গুজি লৈ তৰাই ড্ৰেচিং টেবুলৰ সন্মুখলৈ গ'ল।আঃ এইজনী বাৰু তাইয়েই নে?

তাঘিনা—তাঘিনা—ঘিট—টাক—টাক.....। এয়া জোনৰ বলিষ্ঠ হাতত যাদুকৰী ঢোলৰ চেও। জোনৰ ঢোলৰ চেওত তৰাহঁতে লাহি কঁকাল ভাঙিছে।নাই, সিহঁতৰ অলপো ভাগৰ লগা নাই।

কি হৈছে বা আজিকালি তৰাৰ! বিহু যাবৰে পৰাচোন জোনৰ প্ৰতিচ্ছবিয়ে তাইক বাৰুকৈয়ে আমনি কৰে। আঃ জোনদাৰ হাতত যাদু আছে নেকি বাৰু? তৰাই ভাবে। জোনো ৰূপৰ লগত থকা বন্ধুত্বৰ খাতিৰত তৰাহঁতৰ ঘৰলৈ আহে। আজিকালি সি ৰূপহঁতৰ ঘৰলৈ ঘনকৈয়ে আহিবলৈ লৈছে। তৰাৰ আকৰ্ষণতে নেকি বাৰু? হয়, সি তৰাক ভাল পাই পেলাইছে। তাৰ হৃদয়ত তৰাক বহুৱাই লৈছে।

জোনৰ বহল চকুহালত তৰাই কিবা এটা বিচাৰি পাইছে। এয়াই নেকি প্ৰেম? কেনেকৈ কোৱা যায় বাৰু কথাটো? তাইয়েই ক'ব নেকি বাৰু যে জোনক তাই ভাল পায়? তৰাই ভাবে। কিন্তু তাই ছোৱালীহে, তাই কেলেই আগতে ক'ব? ছোৱালীয়ে নিজে প্ৰেমৰ প্ৰস্তাৱ দিয়ে নেকি?

জোনে সদায় তৰাক কথাষাৰ ক'ব খোজে। কিন্তু কিয় জানো তাৰ সংকোচ হয় ক'বলৈ। কেতিয়াবা এটা মাত্ৰ কথা ক'বলৈ যে কি দিগদাৰ হয়! জোনে ভাবে। অৱশেষত যেনিবা জোনেই চল বুজি কথাৰ মাজতে ক'লে—

: তৰা, কথা এটা ক'ব খুজিছো তোক।

: কি অ'? তৰাই উৎসুকতাৰে সোধে।

: তৰা, মই তোক ভাল পাওঁ। অপৰাধীৰ দৰে জোনে তৰালৈ চালে।

: কি, জোনদা তই? জোনদা, ময়ো তোক ভাল পাওঁ। এক অবুজ আনন্দত দুয়োৰে ওঁঠবোৰ কঁপি উঠিছিল।

এনেদৰেই আৰম্ভ হৈছিল জোন আৰু তৰাৰ প্ৰেম। দিনবোৰ বাগৰি সপ্তাহ হৈছিল আৰু সপ্তাহবোৰ বাগৰি মাহ হৈছিল। এটি দুটিকৈ মাহবোৰো পাৰ হৈছিল। জোন আৰু তৰাৰ প্ৰেমে এক অটল গহুৰলৈ বাট পোনাইছিল। কোনেও কাকো নেদেখাকৈ এখন্তেকো থাকিব পৰা নাছিল। কাপেই সিহঁতৰ প্ৰেমৰ সাক্ষী আছিল। জোন তাৰ বন্ধু আৰু তৰা তাৰ ভনীয়েক। সি জানে, জোন আৰু তৰাৰ সেই প্ৰেম পৱিত্ৰ। প্ৰেমক সি স্বৰ্গীয় অনুভূতি বুলি বিশ্বাস কৰে।

পুনৰ বহাগ আহিল। গছে বনে নতুন পাত ল'লে। তনাৰ মনটোৱে উলাহত নাচি ফুৰিছে। বিহুৰ দিনাখন তৰাই সাজি কাচি নঙলামুখত বৈ আছে। হঠাত তাই দেখিলে জোনে সিহঁতৰ ঘৰৰ ফালে বেগাই আহিছে। আৰে, এয়া কি? জোনৰচোন গোটেই শৰীৰটোতে তেজৰ চেকুৰা! তাতে আকৌ এইবিলাক কিহৰ আচোৰ? তাই আৰু স্থিৰ হৈ থাকিব নোৱাৰিলে। দৌৰি গৈ জোনক সাৱটি ধৰিলে।

: জোন দা, এয়া তোৰ কি হৈছে? তৰাই চলচলীয়া চকুহালেৰে সুধিলে।

: চাওঁ, এৰচোন। এয়া তোৰ বাবে কি অনিছো চা।

জোনে কোনোবাই দেখিব বুলি তৰাক আঁতৰাই দি পিছফালে লুকুৱাই অনা হাতখন তৰাৰ সমুখত দাঙি ধৰিলে। আৰে, এয়াচোন এপাক কপৌফুল!

: জোনদা, তই মোৰ কাৰণে ইমান কষ্ট কৰিছ? নিজৰ শৰীৰৰ এই অৱস্থা কৰি তই মোৰ বাবে কপৌফুল আনিছ? তাই জোৰেৰে জোনক সাৱটি ধৰিলে। দুধাৰি তপত লোতক তাইৰ চকুৰে বৈ গ'ল।

আলফুলে তৰাৰ মূৰত হাত বুলাই জোনে ক'লে—

: তৰা, তোক মই ভাল পাওঁ। ভাল পাওঁ বাবেইটো মই তোৰ কাৰণে এই কষ্টখিনি স্বীকাৰ কৰিছো।

: জোন দা।

: অ' তৰা। বিহু নাচিবলৈ যাওঁতে তই যেতিয়া এই ফুলপাহ খোপাত গুজি ল'বি তেতিয়া যে তোক কিমান ভাল লাগিব!

: জোন দা— তৰাই জোনক সৱটি ধৰিলে।

: ঐ আকৰী, এৰ্ এৰ্। কোনোবাই দেখিব বুজিছ। এতিয়া পিছে এনেদৰেই থাকিব নে বিহু পিঠা-পনা খাবলৈ মাতিবি? তৰাক তাৰ বাহু বন্ধনৰ পৰা মুক্ত কৰি দি জোনে ক'লে। দুয়ো পদুলিমুখৰ পৰা ঘৰলৈ গ'ল।

সময়ৰ দ্রুত গতিত যেনেদৰে আমি ভৱিষ্যতে কি হয় ক'ব নোৱাৰো, ঠিক সেইদৰে আমি ক'ব নোৱাৰো অভাৱনীয়ভাৱে কাৰ জীৱনত কি ঘটনা ঘটি যায় অজানিতে। এৰা, সময়ৰ প্ৰতিটো খোজতে লিখা থাকে অনাগত মুহূৰ্ত্তত হ'ব লগা প্ৰতিটো ঘটনা। সময়ৰ লগত হাতে হাত ধৰি আগবাঢ়ি গ'লেও কিন্তু আমি সেইকথা কেতিয়াও নাজানো। জনা নাছিল জোন আৰু তৰাইয়ো। বছৰ বিলাকে এটি এটিকৈ মেলানি মাগিবলৈ ধৰিলে। গাঁৱৰ মানুহখিনিৰ মাজতো জোন আৰু তৰাক লৈ অলপ বু-বা চলিবলৈ ধৰিলে।

.....আৰু এদিনাখন, অভাৱনীয়ভাৱে ঘটি গ'ল সে ঘটনাটো। সন্ধিয়া তৰাৰ দেউতাকে তৰাক ওচৰলৈ মাতি ক'লে—

: তৰা, আইজনী অ', কালি তোক চাবলৈ গুৱাহাটীৰ পৰা এজন ল'ৰা আহিব। ল'ৰাই বিজনেচ কৰে। গুৱাহাটীতেই ঘৰ। যদি ল'ৰাৰ পছন্দ হয়, তেনেহ'লে অহা বহাগত তোৰ বিয়াখন পাতিম বুলি ভাৱিছো।

: কি, মোৰ বিয়া পাতিবা দেউতা? তৰাই জপিয়াই উঠিল।

: ঔ আই, তই যেনেকৈহে সুধিছ যেন মই কিবা নোহোৱা কৰ্মহে কৰিবলৈ লৈছো। তৰাৰ মুৰত হাত বুলাই দেউতাকে ক'লে।

: কিন্তু দেউতা.....।

: তই চিন্তা কৰিব নালাগে তৰা। তোক যিজন ল'ৰাই চাবলৈ আহিব তেওঁৰ দেউতাক মোৰ আগৰে চিনাকি। মই তেখেতৰ মুখত শুনামতে ল'ৰাই হেনো বিজনেছত ভাল নামেই কৰিছে।

তৰাই দেউতাকৰ ওচৰত আৰু এখণ্টেকো নৰ'ল। তাই চিধাই আহি ৰূপৰ ওচৰ পালে। কান্দি কান্দি তাই ৰূপক ক'লে—

: দাদা, দেউতাই এইবিলাক কি কৈছে? মোক হেনো অন্য এজন ল'ৰাৰ লগত বিয়া দিব। কালি হেনো চাব আহিব। কিন্তু তইচোন জানই যে মই জোন

দাক ভাল পাওঁ। দাদা, তই দেউতাক বুজা না যে মই জোনৰ লগতহে বিয়া হ'ম।

: ৰূপে আচৰিত হৈ ক'লে— 'কি, দেউতাই ইমান ডাঙৰ সিদ্ধান্ত এটা ল'লে? অথচ মোকো এবাৰ নজনালে।'

: দাদা, এজনক সপি দিয়া মোৰ হিয়াখন আন এজনক দিবলৈ মই তাৰ পৰা কেনেকৈ কাঢ়ি আনো? দাদা, তই কিবা এটা কৰ না। কান্দি কান্দি তৰাই ক'লে।

: বাৰু তৰা, কালি তোক চাবলৈ অহা ল'ৰাজনৰ আগত তই ওলাবি। বাকীখিনি মই যি কৰিব লগা কৰিম বাৰু। আশ্বাসৰ সুৰত ৰূপে ক'লে।

ৰাতি খোৱাৰ সময়ত ৰূপে দেউতাকক ক'লে— 'দেউতা, তৰাব বোলে চাবলৈ কালিলৈ এজন ল'ৰা আহিব? বাঃ তুমি তলে তলে তৰাৰ বিয়াৰ কথা চিন্তা কৰিছা অথচ মোক এবাৰো কোৱা নাই।

: তোক ক'বলৈ তইনো কি? আজিলৈকে এটা চাকৰি যোগাৰ কৰি ল'ব নোৱাৰিলি। বি. এ. পাছ কৰি বেকাৰ হৈ বহি আছ আৰু মোক সুধিছ মই তোক কিয় জনোৱা নাই? ৰুক্ষ স্বৰত দেউতাকে ৰূপলৈ চাই ক'লে।

: কিন্তু দেউতা, বেকাৰ হ'লো বুলিয়েই কি মই তৰাৰ কোনো নহয়? ল'ৰাজনক ঘৰলৈ মতাৰ আগতে মোক নুসুধিলেও অন্তত তুমি তৰাক এবাৰ সুধিব লাগিছিল।

: কি, তৰাক মই এজন ভিক্ষাৰীলৈ বিয়া দিব খুজিছো নেকি? তাচ্ছিল্যৰ সুৰত দেউতাকে ক'লে।

: কিন্তু দেউতা, টকা-পইচাৰে মানুহ সুখী হ'ব নোৱাৰে। তাৰ লগত লাগিব দুটি মনৰ মিলন। মই জানো, তৰাৰ মনটো তুমি আনিব খোজা ল'ৰাজনৰ লগত কেতিয়াও নিমিলে। কাৰণ তৰাই জোনক ভাল পায়। উচ্চস্বৰে ৰূপে ক'লে।

: কি, ইমান দিনে মই শুনা কথাবোৰ তেনেহ'লে সাঁচা? জোনৰ ইমান সাহস, এজন সাধাৰণ কৃষকৰ ল'ৰা হৈ হৰিহৰ চৌধুৰীৰ ছোৱালীক ভাল পাইছে আৰু ইমানবিলাক কথা জানিও তই মনে মনে আছ? খঙত দেউতাক গৰ্জি উঠিল।

: দেউতা, ভাল পোৱাই ধনী-দুখীয়াৰ পৰিধি নামানে। তুমি উচিত কাম কৰা নাই।

: উচিত হৈছে নে হোৱা নাই সেই বিচাৰ মই কৰিম। কালি তৰাক সেই ল'ৰাজনে চাই যোৱাৰ পিছত আবেলি জোনক মই যেনে তেনে মাতিছো বুলি কবি। আদেশৰ সুৰত দেউতাকে ৰূপক ক'লে।

আজি তৰাক চাবলৈ আহিছে। ল'ৰাজনৰ নাম ৰণ। অনিচ্ছাস্বত্বেও তৰাই ৰণৰ আগত ওলাল। ৰণৰ লগত দেউতাকো আহিছে। বাপেক-পুতেকে সোধা দুই-এটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দি তৰা ভিতৰলৈ গ'ল। এইপিনে দেউতাকৰ লগত হোৱা আলোচনা তাই শুনিবলৈ পালে।

: টোধুৰী, ছোৱালী মোৰ পচন্দ হৈছে। ৰণতো ছোৱালীৰ ফটো চায়েই পচন্দ কৰিছিল। যিয়ে নহওক, আমি এতিয়া আগবাঢ়িব পৰা হৈছো। অহা বহাগত মাহত মই এটা দিন চাইয়েই আহিছো। ২৫ তাৰিখ। কেনে হয় পিছে?

: মোৰ আপত্তি কৰিবলগীয়া একো নাই। দেউতাকে ক'লে।

কি, দেউতাকে তাৰমানে মনে মনে তাইৰ ফটো নি ৰণক দিছে? আৰুবহাগৰ ২৫ তাৰিখে তাইৰ বিয়া। তাকো ৰণৰ লগত। নাই, এয়া কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। জোনক তাই কেতিয়াও প্ৰতাৰণা কৰিব নোৱাৰে। তৰাই বিছনাত পৰি ছকছকাই কান্দিবলৈ ধৰিলে।

সন্ধিয়া সঁচাকৈয়ে জোন আহিল। মুখখনত এক কৰুণ ছবি ফুটি উঠিছে। এয়া ড্ৰয়িং ৰুমত তৰাৰ দেউতাক আৰু জোন বহিছে। তৰাই পৰ্দাৰ আঁৰৰ পৰা এবাৰ দুয়োলৈ চালে।

: জোন, মই শুনা কথাবিলাক সঁচানে? ৰক্ষ স্বৰত তৰাৰ দেউতাকে সুধিলে।

: মানে খুৰা.....। থেৰোগেৰোকৈ জোনে টোধুৰীৰ ফালে চালে।

: চা জোন, তৰা আৰু তোক ইমানদিনে আমি ভাই-ভনীৰ শাৰীতে থকা বুলি ভাবিছিলো। কিন্তু ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে তহঁত বহুত দূৰলৈ গুছি গৈছ। গাঁৱৰ মানুহে তহঁতক লৈ বু-বা চলাইছে। মোৰো আত্মসন্মান বুলি কথা এটা আছে। তই অন্তত মোৰ সন্মানৰ কথা ভাবিব লাগিছিল। অহা বহাগ মাহৰ ২৫ তাৰিখে তৰাৰ গুৱাহাটীৰ এজন ল'ৰাৰ লগত বিয়া ঠিক হৈছে।

: কি, খুৰা এয়া আপুনি কি কৈছে? তৰা জানো মান্তি হৈছে? খুৰা তৰাক মই প্ৰাণভৰি ভাল পাওঁ আৰু তাইও মোক সমানেই ভাল পায়।

: ভাল পাইছিলি যদিও পাইছিলি। এতিয়া তই সেই ভালপোৱা এৰিব লাগিব।

: খুৰা ভালপোৱা এযোৰ পোচাক নহয় যে মই তাক পিন্ধিব নোৱাৰা হ'লেই আন এযোৰ ল'ম। ঘৃণাৰ সুৰত জোনে ক'লে।

: জোন। বহুত হৈ গৈছে। তই আৰু তৰাক লগ পোৱাৰ চেষ্টা নকৰিবি। লগতে তই যেন আৰু কেতিয়াও মোৰ চোতালত ভৰি নিদিয়। —ক্ৰোধত জুলি উঠিল চৌধুৰী।

: খুৰা আপুনি চিন্তা কৰিব নালাগে। আপোনাৰ তথা ঘৰখনৰ সন্মানৰ স্বার্থতেই মই তৰাক কেতিয়াও পলুৱাই নিনিও। মাত্ৰ মই আপোনাক এটা অনুৰোধ কৰিব খুজিছো, বিয়াৰ আগতে বাৰু মই এবাৰ আলপ সময়ৰ বাবে হ'লেও লগ পাব পাৰিমনে? —ভিক্ষা খোজাৰ সুৰত জোনে চৌধুৰীক সুধিলে।

: তই ইয়াত আৰু এখন্তেকো থকাটো মই নিবিচাৰো। এতিয়াই তই আঁতৰি যা ইয়াৰ পৰা। —চৌধুৰীয়ে জোনক আদেশ দিলে।

উদাস মন এটা লৈ জোন বাহিৰলৈ ওলাল। অন্য বস্তু হোৱা হ'লে সি এতিয়াই সেইবস্তুবোৰ কাঢ়ি আনিলেহেঁতেন। কিন্তু তৰাক সি দিছে এসোপামান মৰম, ভালপোৱা। এই মৰম, ভালপোৱাবিলাক জানো সি ওভতাই আনিব পাৰিব? চোতালৰ আগত থকা খৰিকাজাই জোপালৈ তাৰ চকু গ'ল। হয়, এয়া তৰা। ফুলজোপাৰ ওচৰত থিয় হৈ আছে। মাতিব খুজিও সি তৰাক নামাতিলে। মাথো তইৰ ফালে চাই পুনৰ তলমুৰ কৰি বাটচ'ৰাৰ ফালে আঙুৱাই গ'ল। পিছফালে সি তৰাৰ উচুপনি শুনা পালে। জোনৰ দুগালেৰে দুধাৰি তপত লোতক বৈ গ'ল।

আজি এসপ্তাহ মানেই হ'ল। জোনে ৰূপ আৰু তৰা কাকো লগ পোৱা নাই। সি ৰূপহঁতৰ ঘৰৰ ফালে যোৱাও নাই। এৰা, ৰূপেটো এবাৰ তাৰ ওচৰলৈকে আহিব পাৰিলেহেঁতেন! নে ৰূপেও তাকে.....? ওহো, ৰূপ এনেকুৱা ল'ৰা নহয়। অশান্তিত জোনৰ খোৱা-লোৱাও প্ৰায় নোহোৱাই হৈছে। জীৱনটো তাৰ এক অবুজ সাঁথৰ যেন লাগিল। সি বাৰু বৰ বেয়াকৈ হাৰি গ'ল নেকি?—সি ভাবে। এনেতে হঠাৎ ৰূপ আহি ওলাল।

: জোন, দেউতাই সেইদিনাখন তোক যিমান অপমান কৰিলে তাৰবাবে মই তোৰ ওচৰত ক্ষমা বিচাৰিছো। নাজানো মই ক্ষমাৰ যোগ্য হওঁনে নহওঁ। —অপৰাধীৰ সুৰত ৰূপে ক'লে।

ঃ। জোন নিমাত।

ঃ জোন, মই জানো, তই মনত কিমান আঘাত পাইছ। তোৰ বন্ধ হিচাপে নহয়, তাৰৰ ককায়েক হিচাপে কৈছো তই তৰাক পলুৱাই লৈ যা। মই যিমানখিনি পাৰো সহায় কৰি দিম।

ঃ ৰূপ এয়া তই কি কৈছ? আচৰিত হৈ জোনে ক'লে।

ঃ অ' জোন, মই জানো, তৰাক তই কিমান ভাল পাৰ। অন্তত দেউতাই নুবুজিলেও প্ৰেমৰ মূল্য মই বুজো।

ঃ ৰূপ, মইচোন তোৰ দেউতাৰক সেইদিনাখনেই কৈছো, একমাত্ৰ তেখেতৰ আৰু ঘৰখনৰ সন্মানৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি মই তৰাক পলুৱাই নিনিওঁ। ৰূপ, প্ৰেম মানোটা বিবাহ নহয়। তই তৰাক কবি, তাইক মই ভাল পাওঁ আৰু তাই সুখী হোৱাটোৱেই মই বিচাৰো। ভগৱানে তাইৰ মঙ্গল কৰক। শেষৰ ফালে জোনৰ মাতটো থোকাথুকি হৈ আহিল।

ঃ জোন, তোক শাস্তনা দিবলৈ মোৰ ভাষা নাই। মই ভাবিছিলো বিয়াৰ আগতেই তোক আৰু তৰাক মনৰ কথাবোৰ হেঁপাহ পলুৱাই পাতিবলৈ লগ কৰাই দিম। এয়া জানো সম্ভৱ হ'ব? জোন, তাতকৈ তই এটা কাম কৰ। তই কাগজ এখনত তৰালৈ দুখলম লিখি দে, মই গৈ তাইক দিম।

ঃ ৰূপ, তই ঠিকেই কৈছ। তই অলপ ৰ'।

জোনে খপজপকৈ তৰালৈ কিবাকিবি লিখিলে আৰু ৰূপৰ হাতত পঠাই দিলে। সন্ধিয়া ৰূপে তৰাৰ ৰুমলৈ গৈ কোনেও নেদেখাকৈ তাইক কাগজ টুকুৰাদি আহিলে। তৰাই আলফুলে কাগজখন পঢ়িবলৈ ধৰিলে।

‘তৰা,

দুৰণিৰ পৰাই মোৰ ভগ্ন হৃদয়ৰ টুকুৰা-টুকুৰি মৰমবোৰ ল'বি। জানো, তোক আৰু মই কেতিয়াও লগ কৰিব নোৱাৰো। কিন্তু কি কৰিবি, মনটোক যে একবাৰে দমাব পৰা নাই। তৰা, দেউতাৰাক তই খং নকৰিবি। কাৰণ মাক-দেউতাকৰ মনত সুখ-স্বাচ্ছন্দ্য আনি দিয়াটো সম্ভাৱন কৰ্তব্য। তোৰ প্ৰতি মোৰ যি প্ৰেম, সেই প্ৰেমক মই চিৰদিন মোৰ হৃদয়ত বহুৱাই ৰাখিম। তোৰ দাম্পত্য জীৱন শুভ হওঁক। এই কামনাৰে—

জোন'

চিঠিখন পঢ়ি তৰাই ছকছকাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। পাৰিব জানো তাই জোনক এৰি আনৰ লগত সংসাৰ গঢ়িব? কিন্তু.....।

আজি তৰাৰ বিয়া। আত্মীয়-কুটুম্বৰে ভৰি পৰিছে ঘৰখন। তথাপি তৰাৰ যেন মনটো ভাৰ উঠা নাই। ৰণে দিয়া সেন্দূৰকণ থকা সত্ত্বেও তাইৰ কপালখন উকা উকা লাগিছে। অহৰহ তাইৰ মনটোৱে জোনক বিচাৰি আছে। মানুহক দেখুৱাই তাই হাঁহিছে। কিন্তু কোনোবাই বাৰু দেখিছেনে তাইৰ হৃদয়ত দপ্‌দপাই তুলি থকা জুইকুৰা?

আবেলি ৰূপে তৰাৰ ওচৰলৈ আহি কাণে কাণে ক'লে

: তৰা, জোনে তোৰ বাবে এটা বস্ত্ৰ দি পঠাইছে।

: কি, সাঁচা দাদা? —তৰা আচৰিত হ'ল।

: অ' তৰা, এই টোপোলাটো ল'। —এইবুলি ৰূপ তাৰ পৰা আঁতৰি গ'ল।

তৰাই লাহে লাহে টোপোলাটো খুলিলে। কি; এইপাহচোন কপৌ ফুল। তাইৰ চকুৰ আগত জোনৰ ৰক্তাক্ত শৰীৰটো ভাঁহি উঠিল। তাইৰ চকুৰে দুধাৰি চকুলো বৈ আহি ফুলপাহৰ ওপৰত পৰিল। তাই আলফুলে ফুলপাহ খোপাত গুজি ল'লে।

হয়, সেয়া আজিৰ পৰা প্ৰায় দুবছৰ আগৰ কথা। যিজন ল'ৰাক উপযুক্ত বুলি বিবেচনা কৰি দেউতাকে তাইক বিয়া দিছিল সেই ল'ৰাজনৰ প্ৰকৃতস্বৰূপটো এতিয়াহে ওলাই পৰিছে। মানৱতা নামৰ সত্ত্বাটো ৰণহঁতৰ পৰিয়ালৰ এজনৰ গাতো নাই। তেওঁলোকৰ কোনেও তাইক এবাৰলৈও বুজিবলৈ চেষ্টা নকৰে। ৰণ সদায় ৰাতি বাৰমান বজাতহে ঘৰলৈ উভতে। তৰাই সুধিলে কয়—

: মই যাৰ লগত য'তেই নাথাকো তোমাক কেলৈ? তুমি খাবলৈ পোৱা নাইনে, পিন্ধিবলৈ পোৱা নাই?

: তুমি এইবোৰ কি কৈছা? খোৱা আৰু পিন্ধাটোৱেই জানো সকলো? তোমাৰ স্ত্ৰী হিচাপে মই ইয়াতকৈ আৰু একো আশা কৰিব নোৱাৰো?

: চোৱা, তৰ্ক নবঢ়াবা। তোমাৰ মাজত মই যি বিচাৰি পোৱা নাই, আন কাৰোবাৰ মাজত মই সেইখিনি বিচাৰি পাইছো। তোমাৰ যদি এতিয়াও কিবা আপত্তি আছে তেন্তে তুমি তোমাৰ নিজৰ পথ নিজেই বিচাৰি ল'ব পাৰা। —খঙেৰেই ৰণে কৈছিল।

অসহায় হৈ কান্দি পেলাই তৰাই। এৰা, ইয়াতকৈ আৰু তাইৰ বাবে অপমান কি হ'ব পাৰে? পিছদিনা তৰাই শাহুৱেকক কথাবিলাক বিৱৰি ক'লে। তাইৰ কথাবিলাক শুনাৰ পিছত শাহুৱেকে ক'লে—

ঃ মইনো কি ক'ম? তাৰ দেহ-মনৰ আশা-আকাংখাবোৰ তুমি পূৰণ কৰিব পৰা নাই? সেয়ে.....।

আকৌ এবাৰ অপমানৰ এবাৰ অপমানৰ বাঢ়নিপাতেৰে কোব খাই তৰাই। ঘৰখনৰ কোনো এজন মানুহৰ আগত তাইৰ মূল্য নাই। কেতিয়াবা ভাব হয়, নিজকে তিল তিলকৈ হত্যা কৰিব। কিন্তু,নাই, তাই নোৱাৰে। কাৰণ তাই ইমান সোনকালে ৰণৰ ওচৰত হাৰি যাব নোখোজে। এনেকুৱা অকলশৰীয়া মুহূৰ্ত্তবোৰত তৰাৰ জোনৰ বুকুত মুখ গুজি কান্দিবলৈ মন যায়। তৰা দৌৰমাৰি ভিতৰলৈ গ'ল। বাকচৰ একোণত আলফুলে সাচি থোৱা কপৌ পাহ তৰাই উলিয়াই আনিলে। ফুলপাহ শুকাই গৈছে। তাইও বাক লেৰেলি পৰিছে নেকি? ফুলপাহ বুকুৰ মাজত সুমুৱাই লৈ তৰাই কান্দি পেলালে। আৰু কিমান দিনলৈ তাই এই অমানুষিক অত্যাচাৰবোৰ সহ্য কৰিব? আৰু কিমান দিন?? অস্ফুট স্বৰেৰে তাইৰ মুখেৰে ওলাই আহিল—“জোন, মই তৰা। মোক ল যোৱা তোমাৰ ওচৰলৈ।” □

কঠোৰ হৃদয়ৰ নিষ্ঠুৰ কাৰ্যৰ পৰিণতি

শ্ৰী চৰিফুল হক

উচ্চতৰ মাধ্যমিক দ্বিতীয় বৰ্ষ

অইন দিনাৰ দৰে সিদিনাও পুৱা পাঁচ বজাত বিছনাৰ পৰা সাৰ পাই উঠি কোঠালিটোৰ খিড়িকী দুখন খুলি দিলো। পুৱাৰ জুৰুৱা বতাহে গোটেই শৰীৰ জুৰ পেলাই গ'ল। এনেকৈয়ে খিড়িকীৰ সম্মুখত তিনি মিনিটমান সময় ৰোৱাৰ পাছত অইন দিনাৰ দৰে সিদিনাও দাদাৰ লগত বাহিৰলৈ ফুৰিবলৈ ওলাই গ'লো। এনে মধুময় পৰিৱেশত উমলি থাকোতেই আমাৰ সদায় চকুত পৰা ৰিঙ্গাচালকজনে তেওঁৰ ৰিঙ্গাখন লৈ ওলাই গ'ল। তেওঁ সেইদিনাও মুখত সেই মনোৰম হাঁহি এটি লৈ ওলাই গৈছিল। সেই হাঁহিপূৰ্ণ উজ্জ্বল মুখখন এতিয়াও যেন মোৰ চকুৰ আগত উজলি আছে। সেই কোমল হাঁহিটোতে লুকাই আছিল এক দুখৰ বোজা। তেওঁৰ পৰিয়ালত আছিল তেওঁৰ পত্নী আৰু তেওঁৰ তিনিটা সন্তান। ৰাতি নৌপুৱাতেই ওলাই যোৱা পৱিত্ৰ মানুহজনে গধূলি ঘূৰি নহালৈকে তেওঁৰ শিশুকেইটাই পিতাকৰ হাতত থকা খোৱাবস্ত্ৰৰ মোনাটোলৈ বাট চাই থাকিছিল। মনতে ভাবিছিলো কিমান যে কষ্টত সেই পৰিয়ালটোৱে জীৱন অতিবাহিত কৰিছিল। এইবোৰ ভাবি ভাবি ঘৰলৈ উভতিলো। ঘৰত ৰাতিপুৱাৰ আহাৰ খাবলৈ মায়ে মাতিলে। পুৱাৰ আহাৰ খাই থাকোতে আধৰুৱাকৈ খোৱাৰ পিছত আৰু খাবলৈ মন নগ'ল। এনেকৈয়ে লাহে লাহে বেলি মূৰৰ ওপৰ পালে। মা আৰু মই আমাৰ ঘৰৰ কাঠিত (বাৰান্দাত) বহি থাকোতে হঠাতেই এজন মানুহে বাটেৰে কৈ যোৱা শুনিবলৈ পালো, 'বোমা ফুটিল'। 'ক'ত? 'কেনেকৈ'—মায়ে কৈ উঠিল। আকৌ অলপ সময় পাছত ললিত খুড়াৰ বাটেৰে গৈ থকা দেখি মাই মাতি আনি কথাষাৰ সুধিলে। খুড়াৰ ঘৰতে সেই ৰিঙ্গাচালকজন ভাড়াত আছিল। এটি দীঘল হুমুনিয়াহ কাঢ়ি খুৰাই ক'বলৈ ধৰিলে, "আমাৰ ভাড়া ঘৰত থকা ৰিঙ্গাচালকজন তাত বৈ থাকোতেই হঠাতে বোমাটো ফুটিল। বেচেৰা ৰিঙ্গাচালকজন ঢুকাল। কি যে দুখময় কাৰ্য।" মই চিঞৰি উঠিলো, 'কি?' এই কথাষাৰ শুনিবলৈ যেন কাণখন একেবাৰে সজাগ নাছিল। চকুহালেৰে পানী ব'বলৈ ধৰিলে। কি দুখ আছিল সেই

বিজ্ঞাচালকজনৰ? কি দুখ সেই কণ কণ শিশু কেইটিৰ? কিন্তু ইয়াতকৈ দুখলগা
গৰ্য আৰু কি হ'ব পাৰে?

এই নিষ্ঠুৰ কাৰ্য কাৰ? কিহৰ বাবে এই বিজ্ঞাচালকজন আৰু তেওঁৰ
পৰিয়ালটোৱে শাস্তি পালে? বিজ্ঞাচালকজনৰ পত্নী গৰাকীয়ে জীয়াই থকাৰ
কানো উদ্দেশ্যই দেখা নোপোৱা হ'ল। তাই পাগলীৰ দৰে চটফটাবলৈ ধৰিলে।
কিন্তু হ'লে কি হ'ব? কণ কণ শিশুকেইটিৰ মুখলৈ চাই মাকে নানা কষ্ট কৰি
স্নান অতিবাহিত কৰিব লগা হ'ল। এতিয়া আৰু শিশুকেইটাই পিতাকৰ হাতৰ
মানাটোলৈ বৈ থকাৰ দিন নাই। আছে মাথো শিশুকেইটিৰ আন্ধাৰ
মুখকেইখন। কেতিয়াবা এসাজ খাই আৰু কেতিয়াবা খাব নাপাই লঘোণ খাটিব
পাৰে।

কঠোৰ হৃদয়ৰ নিষ্ঠুৰতাৰ বেদনাময় কাৰ্য। কিন্তু নিষ্ঠুৰ কোন? দুখ কাৰ?
কিয় শাস্তি পালে বিজ্ঞাচালক আৰু তেওঁৰ পৰিয়ালটোৱে? □□

সঁচা প্ৰেমৰ অনাদৰৰ পৰিণতি

পাৰ্থপ্ৰতীম শৰ্মা

স্নাতক প্ৰথম বৰ্ষ

..... সন্ধিয়া সাত বাজিছে। এনেতে ফোনটো বাজিল। বমেনে ফোনটো উঠায়—‘ঠিক আছে, গৈ আছো’ এইবুলি ক’লে আৰু গাড়ীৰ চাবিটো তেওঁৰ ভনীয়েক ৰাখীক আহি আছো বুলি কৈ ঘৰৰ পৰা ওলাই গ’ল। বমেন হ’ল এজন IPS অফিচাৰ। অলপতে মাকৰ বিয়োগ ঘটাব পিছত বমেন আৰু তেওঁৰ ভনীয়েক ৰাখী গুৱাহাটীত থাকিবলৈ লয়। বমেনে তেওঁৰ ভনীয়েক ৰাখীক বহুত মৰম কৰে আৰু তাইয়ো ককায়েকক বহুত সন্মান কৰে। বমেনে এই সন্ধিয়া কোনো এজন লোকক মদ খাই বাস্তাত গাড়ীৰে মানুহ এজন খুন্দিওৱাৰ কাৰণে আটক কৰিবলৈ গৈছিল। বমেন ন মান বজাত ঘৰলৈ ঘূৰি আহিল। হাত-মুখ ধুই তেওঁ বিছনাত অলপ চকু মুদি আৰাম কৰিবলৈ ল’লে। এইদৰে আৰাম কৰি থাকোঁতে তেওঁৰ মনলৈ তেওঁৰ জীৱনৰ অতীতৰ কিছুমান ছবি আহিবলৈ ধৰিলে। তাৰ ভিতৰত তেওঁৰ জীৱনৰ অতীতত হোৱা বিফল প্ৰেমৰ কথাবোৰ মনলৈ বৰ বেছিৰকৈ আহিবলৈ ধৰিলে। বমেন আৰু জোনালীক সৰুৰে পৰা একেখন চহৰতে থকা আৰু দুয়ো একেখন স্কুলতে নিজৰ স্কুলীয়া জীৱন শেষ কৰি কলেজীয়া জীৱনো দুয়ো একেখন কলেজতে আৰম্ভ কৰিলে।

বমেনৰ দেউতাক নাছিল। সেইবাবে মাকে বহু কষ্টৰে বমেনক পঢ়াইছিল। কিন্তু তাৰ বিপৰীতে জোনালীৰ দেউতাক আছিল এজন ডাঙৰ ব্যৱসায়ী আৰু তেওঁলোক বহুত ধনী আছিল। সেইবাবে হয়তো জোনালীক অলপ গৰ্ব আছিল আৰু ধেমালীকৈ হ’লেও কেতিয়াবা কেতিয়াবা বমেনক ঠাট্টা কৰিছিল। বমেনে কিন্তু এইবোৰ কথা কেতিয়াও দকৈ ভবা নাছিল।

বমেনৰ মনে মনে জোনালীক ভাল লাগিছিল। সেইকথা জোনালীকৈ জনাবাৰে তাইয়ো তাক ভাল পোৱাৰ দৰে দেখুৱাইছিল যদিও সেইবোৰ নিহিচাপে আছিল। জোনালীয়ে তাক ঠাট্টা কৰিবলৈহে এনেকুৱা কৰিছিল। এনেতে ঘৰৰ কলিং বেলটো বাজিল। বমেন আকৌ নিজৰ বাস্তৱ জীৱনলৈ ঘূৰি আহিছিল। দৰ্জা খুলি দেখিলে তেওঁৰ অফিচৰ পিয়নটো। যাদৱ তই? ছাৰ আপোনা

ফাইলটো অফিচত এৰি আহিল। এইবুলি ফাইলটো দি সি গুছি গ'ল। এনেতে ভনীয়েক ৰাখীয়ে মাত দিলে—“দাদা ভাত দিছো, খাই লহি।” ৰমেনে ভাত খাই অলপ সময় টি.ভি. চালে আৰু তাৰ পিছত এখন কিতাপ হাতত লৈ বিচনাত শুবলৈ গ'ল। অলপ নিদ্ৰা গভীৰ হোৱাৰ লগে লগে সেই আধাতে নিদ্ৰা ভাঙি নাইকিয়া হৈ যোৱা অতীতৰ বিফল প্ৰেমৰ ছবিখন মনলৈ আহিব ধৰিলে। ৰমেনে কলেজৰ শেষৰ বছৰত জোনালীক নিজৰ প্ৰেমৰ প্ৰস্তাৱ দিবলৈ ঠিক কৰিলে। সেইমতে তেওঁ কলেজৰ অন্তিম দিনা জোনালীক নিজৰ মনৰ কথাষাৰ ক'লে। জোনালীয়ে তাক একেবাৰতে নাকচ কৰাৰ উপৰিও বুদ্ধসকলৰ আগত ৰমেনক দুখীয়া বুলি আৰু নানাধৰণে ঠাট্টা কৰিলে। ৰমেনে এই দুখ সহ্য কৰিব নোৱাৰি ভাঙি গ'ল। তাৰ পঢ়া শুনাত মন নোযোৱা হ'ল। কিন্তু সেই দুখৰ মুহূৰ্তত তেওঁৰ একমাত্ৰ পৰম বন্ধু চন্দনে তেওঁক বহুত বুজালে, তাৰ কথাৰ দ্বাৰা আপ্লুত হৈ ৰমেনে জোনালীক পাহৰি পেলালে। তাৰ পিছৰে পৰা ৰমেন আৰু জোনালীৰ কেতিয়াও দেখা সাক্ষাৎ হোৱা নাই। তেনেতে ভনীয়েকে আহি মাত লগালে—দাদা ৰাতিপুৱা হ'ল। তই অফিচলৈ নাযাৱ নেকি? ৰমেনে বিছনাৰ পৰা উঠি দেখে যে ইতিমধ্যে ৮ বাজিলেই। উঠিছো— এইবুলি কৈ ৰমেন গা-ধুবলৈ গ'ল। গা ধুই আহি আহাৰ খাই ৰমেন অফিচলৈ ওলাই গ'ল।

এইদৰে দুদিনমান গ'ল। এদিনৰ কথা। ৰমেনে অফিচত কিছুমান ফাইলক লৈ অতিশয় ব্যস্ত হৈ আছিল। এনেতে দুৱাৰৰ বাহিৰৰ পৰা কোনোবাই মাত লগালে—“ছাৰ সোমাব পাৰোনে? ৰমেনে সোমাই আহা এইবুলি কৈ কোন আহিছে তাকে দেখি আচৰিত হৈ গ'ল। সেইয়া হ'ল জোনালী। আন কোনো নহয়। জোনালীয়েও তেওঁক দেখি আচৰিত আৰু অস্পষ্টকৈ হ'লেও তাইৰ মনত অতীতত ৰমেনক কৰা অপমানৰ কথাবোৰ মনলৈ আহিবলৈ ধৰিলে। তাই লাজ লাজকৈ ৰমেনৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়িল। জোনালী তুমি! ৰমেনে আচৰিত হৈ ক'লে—‘কিয়বা আহিলা?’ বহাচোন প্ৰথমতে। জোনালীয়ে সুধিলে তুমি IPS অফিচাৰ হ'লা? ৰমেনে ক'লে—হয়। তাৰ পিছত দুয়োৱে নিজৰ নিজৰ ভাল বেয়াৰ কথা পাতিলে। জোনালীয়ে ৰমেনক তাৰ বিয়াৰ কথা সুধিলে। ৰমেনে নাই পতা বুলি ক'লে। বাৰ মোৰ কথা বাদ দিয়া। তোমাৰ বিয়া হ'ল বোলে। তোমাৰ স্বামী কেনেকুৱা? তোমাক বহুত মৰম কৰে নে? তুমি সুখত আছানে? এইবুলি ৰমেনে জোনালীক বহুত প্ৰশ্ন কৰিলে। জোনালীয়ে লাজ আৰু দুখত ক'লে যে তাই সুখী নহয়। তাইৰ

স্বামী বহুত ধনী কিন্তু বাতি মদ খাই আহি তাইক অত্যাচাৰ কৰে। তাৰোপৰি **বহুতো সৰু সৰু কথাত কৰ্জিয়া** কৰে। তাৰোপৰি শহুৰেক আৰু শাহুৰেকেও **তাইক মাজে মাজে** অত্যাচাৰ কৰে। এইদৰে নিজৰ দুখৰ কথা কৈ শেষত ক'লে যে “বমেন তুমি দুদিনমান আগতে যিজন মানুহক মদ খাই বাস্তাত গাড়ীৰে মানুহ এজনক আঁহত কৰাৰ বাবে আতক কৰিছে তেৱেঁই মোৰ স্বামী—কুশল শইকীয়া।” বমেনে কথাষাৰ শুনি আচৰিত হৈ গ'ল। জোনালীয়ে বমেনক মিনতি কৰি ক'লে যে কিবা উপায়েৰে তেওঁক এৰি দিয়া। কিয়নো তাইৰ শহুৰ আৰু শাহুৰেকেও তাইক যোৱা দুদিন বাতি অত্যাচাৰ কৰিছে আৰু কৈছে যে কুশলৰ এই অৱস্থাৰ কাৰণ তাই। এই সকলোবোৰ শুনি বমেনে মনত বহুত দুখ পালে। বমেনে জোনালীক দুদিনমানৰ পিছত আহিবলৈ ক'লে। এই দুদিন বাতিয়ে দিনে বমেনে কেনেকৈ কুশল শইকীয়াক বচাব পাৰি সেই বিষয়ে বহুত চিন্তা কৰিলে।

দুদিন মানৰ পিছত জোনালী আকৌ বমেনৰ অফিচলৈ আহিল। বমেন আৰু জোনালী দুয়ো লগ লাগি ন্যায়ালয়ৰ উকিলৰ সহায় ল'লে আৰু লগতে কুশল শইকীয়াই আঁহত কৰা লোকজনৰ সকলো ক্ষতিপূৰণ দি বমেনে কুশল শইকীয়াক জেলৰ পৰা মুকলি কৰি আনিলে। জোনালীয়ে বমেনক বহুত ধন্যবাদ দিলে আৰু ক'লে “মই তোমাক ইমানকৈ বেয়া ব্যৱহাৰ কৰা স্বত্বেও তুমি মোক বহুত সহায় কৰিলা। মই সাঁচাই তোমাৰ ওচৰত দোষী। মোক ক্ষমা কৰিবা।” বমেনে ক'লে যে তুমি প্ৰথমতে মোৰ ভাল বন্ধু। গতিকে মোৰ এইয়া কৰ্তব্য আৰু সেইবোৰ কথা মই কেতিয়াবাই পাহৰিলো। তুমিও পাহৰি যোৱা। বমেনে আৰু ক'লে যে—“জোনালী চোৱা, আমাৰ জীৱনত আমি বিচৰা সকলো বস্তুৱেই যে পাম তাক কোনো ঠিবাং নাই। মই তোমাক ভাল পাইছিলো কিন্তু সেইবুলি তুমিও যে মোক ভাল পাবা সেইটো নহ'বও পাৰে। সেইবাবে মানুহে আশা কৰিব লাগে কিন্তু সেইটো সাঁচাই হ'বই বুলি ভাবি ল'ব নালাগে। তথাপি চেষ্টা কৰিব লাগে। কেতিয়াবা সহায় লাগিলে ক'বা”—এইবুলি কৈ বমেন তাইৰ ওচৰৰ পৰা আঁতৰি গ'ল। জোনালীয়ে ভাবি মোৰ যে কি **দুৰ্ভাগীয়া কপাল। মই ইমান বেয়া ব্যৱহাৰ কৰা স্বত্বেও বমেনে মোক ক্ষমা কৰিলে আৰু বিপদৰ সময়তো তেৱেঁহে মোক সহায় কৰিলে।** মোৰ বাবে থকা **তেওঁৰ সাঁচা প্ৰেমক মই অনাদৰ কৰিলো।** যাৰ ফলস্বৰূপে মোৰ জীৱনত থাকিল মাথোন কলা ডাৱৰৰ দৰে দুখ, দুখ আৰু কেৱল দুখ—।□□

ৰচক : এজন ছাত্ৰ

প্ৰথমবাৰ কথা পতাৰ পৰাই হানিৰ প্ৰতি চিমনৰ মৰম দিনক দিনে বাঢ়ি গ'ল। হানিৰ কিন্তু মাজে মাজে চিন্তা আহে তাই যদি চিমনক হেৰুৱাবলগীয়া হয়। তাই যে কেতিয়াও চিমনক হেৰুৱাবলৈ ৰাজী নহয়। কিয়নো তাইৰ হৃদয় জয় কৰা প্ৰথম মৰমৰ অধিকাৰীয়েই হ'ল চিমন।

মাজনিশা উইচিৰিঙা নে কিবা এটা পোকৰ শব্দত হানি সাৰ পালে। তেতিয়া ৰাতি দুই মান বাজিছে। তেতিয়া হানিয়ে খিৰিকীৰ ওচৰত থিয় হৈ কলা আকাশখনলৈ চাই কিছুমান অব্যক্ত কথা অবুজ ভাৱনাৰে ভাবিবলৈ ধৰিলে। এতিয়াও কেতিয়াবা উজাগৰী নিশা কটাই নোশোৱাকৈয়ে চকুলো টুকি কটাই দিয়ে হানিয়ে। কিন্তু কি হৈছিলনো তাইৰ লগত? কোনেও বুজিব নোৱাৰে।

মাথোন ছয় বছৰৰ আগৰ কথা। নিজা ঘৰ বৰপেটাত যদিও চাকৰি সূত্ৰেই দেউতাকৰ লগত গুৱাহাটীত থাকিবলৈ লয়। ঘৰখনৰ ভিতৰত সৰু হোৱা বাবেই সৰুৰে পৰা হানিয়ে মাক-দেউতাকৰ পৰা মৰম বিচৰামতেই পাইছে। হানি তেতিয়া উচ্চতৰ মাধ্যমিক প্ৰথম বৰ্ষৰ ছাত্ৰী। নতুন ঠাইৰ নতুন কলেজ এখনত নতুন নতুন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লগত কম দিনৰ ভিতৰতে মিলা-প্ৰীতি গঢ়ি তোলাটো তাইৰ চৰিত্ৰৰ মহৎ গুণ বুলি ক'ব পাৰি। এদিন দুদিনকৈ দিনবোৰ আগবাঢ়ি গ'ল। ঋতু পৰিৱৰ্তন হ'ল। ঋতু পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে হানিৰ মনটোও সময়ৰ সৈতে আগবাঢ়ি গ'ল। আন দহজনৰ দৰে তাইকো আঁকোৱালি ল'লে চিৰৰঞ্জিত কে. চি. দাস কমাৰ্চ কলেজে। সকলোৱে কলেজলৈ অজস্ৰ সপোন লৈ আহে। কিছুমানৰ সপোনে পূৰ্ণতা পায় আৰু কিছুমানৰ সপোন হেৰাই যায়। দিন বাগৰাৰ লগে লগে যৌৱনৰ দুৱাৰডলিত ভৰি দিয়া হানিৰ মনটোৱে অকণি মৰম বিচাৰি পখিলাৰ দৰে উঠি ফুৰিব ধৰিলে।

এদিন বান্ধবী সোণালীৰ লগত কিতাপ কিনিবলৈ যাওঁতে চিনাকি হ'ল সেই ঠাইৰে চিমন নামৰ এজন ল'ৰাৰ লগত। চিমন একেখন কলেজৰে বেলেগ

শাখাৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰ। চহৰৰ সম্ৰাস্ত পৰিয়ালৰ চিমন। প্ৰথম পৰিচালনা
সূত্ৰই তেওঁলোকৰ মাজত বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠিল আৰু অতি কম দিনৰ ভিতৰতে
সেই বন্ধুত্ব প্ৰেমলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ল। সদায় প্ৰেমক ঠাট্টা কৰি অহা মনীষা
জীৱনতো প্ৰেমৰ দুৰাৰ মেল খালে। তেতিয়াহে তাই বুজিব পাৰিলে প্ৰেম
প্ৰকৃত অৰ্থ।

প্ৰথম চিনাকি হোৱাৰ দিনৰ পৰাই হানিৰ প্ৰতি চিমনৰ মৰম দিনক দিনে
বাঢ়ি গ'ল। হানি কিন্তু মাজে মাজে মনলৈ এটা চিন্তা আহে তাই যদি চিমনৰ
হেৰুৱাবলগীয়া হয়। তাই যে কেতিয়াও চিমনক হেৰুৱাবলৈ ৰাজী নহয়
কিয়নো তাইৰ হৃদয়ে জয় কৰা প্ৰথম মৰমৰ অধিকাৰীয়েই হ'ল চিমন।

চিমন আৰু হানিৰ প্ৰেমৰ বয়স এতিয়া দুই বছৰ। এই দুই বছৰত দুয়ো
দুয়োকে বুজিছে, ভাল পাইছে। তেওঁলোকে এজনে আনজনৰ হিয়াৰ ইমান
কাষত যে চিমনে হানিৰ প্ৰতিটো হাঁহিৰ অৰ্থ সম্পূৰ্ণৰূপে বুজি পাই আৰু
হানিয়ে পঢ়িব পাৰে চিমনৰ প্ৰতিটো চাৱনিৰ ভাষা। তেওঁলোকৰ মাজৰ মৰম
আৰু আত্মীয়তাত সকলোৱে আপ্ত হৈছে। ক্লাচ নথকাৰ সময়ছোৱাত
তেওঁলোকক পুখুৰীৰ পাৰত নাইবা গছৰ তলত আন লগবীয়াৰ লগত
দেখিবলৈ পোৱা যায়। উচ্চতৰ মাধ্যমিক পৰীক্ষা দি চিমন বাংগালোৰত থকা
মোমায়েকৰ ঘৰত ডিগ্ৰী পঢ়িবলৈ গ'লগৈ।

ইপিনে হানিয়ে চিমন উভতি অহাৰ বাবে বাট চাই থাকিল। হানিৰ
মনতত সদায় এটা ভাৱে অহা-যোৱা কৰি থাকে তাই যদি চিমনক হেৰুৱাব
লগীয়া হয়। কিয়নো তাই এজনী হিন্দু ঘৰৰ ছোৱালী আৰু চিমন এজন
মুছলমান ঘৰৰ ল'ৰা। সিহঁতে জানিছিল যে সিহঁতৰ পৰিয়ালে দুয়োকে
কেতিয়াও আঁকোৱালি নলয়। তথাপি দুয়ো দুয়োকে গভীৰভাৱে ভাল পাইছিল।
চিমনৰ প্ৰেমত বলীয়া হোৱা হানি যেন জীৱনৰ কঠিনতম অৱস্থাত আহি
পৰিছিল। সকলোখিনি কথা জনাৰ পিছতো চিমনক আঁকোৱালি ল'লে নিজৰ
পৰিয়ালৰে বৈৰী হৈ পৰিব বুলি হানিয়ে এই কথা জানিছিল। যি সংস্কাৰ
মাজত তাই ডাঙৰ হৈছিল সেই সংস্কাৰে তাইক পৰিয়ালৰ বিৰুদ্ধে যাবলৈ
নিদিছিল। তাই জানিছিল যে পৰিয়ালৰ মৰমৰ বান্ধোন চিঙি তাই কেতিয়াও
ওলাই যাব নোৱাৰিব। কঠোৰ সামাজিক সংস্কাৰত আৱদ্ধ পৰিয়ালে চিমনক
কেতিয়াও আঁকোৱালি নলয়। মাক-দেউতাকৰ অকৃত্ৰিম ভাল পোৱাক নেওচি
আনক জীৱনসঙ্গী হিচাপে লোৱাৰ তাইৰ সাহস নাছিল। মাক-দেউতাকৰ লগত
বিশ্বাসঘাতকতা কৰাত আৰু তেওঁলোকৰ মনত দুখ দিয়াত তাই কেতিয়াও

ৰাজী নহয়। কিন্তু জীৱনৰ এই বাটত তাই যেন নিঠকুৱা হৈ পৰিছিল। তাই ভালকৈ জানিছিল যে তাইক নাপালে চিমন বলিয়া হৈ যাব বা মৰি যাব। কিন্তু তাই কি কৰিব? তাই যে মাক-দেউতাকৰ বিৰুদ্ধে, সমাজৰ বিৰুদ্ধে গৈ তাক আঁকোৱালি ল'ব নোৱাৰে।

তাইৰ বিদ্ৰোহ কৰিবলৈ মন গ'ল। তাই ঘৰৰ পৰা ওলাই সমাজৰ সকলো মানুহকে চিঞৰি চিঞৰি সুধিবৰ মন গ'ল—কিয় সমাজত জাতি-ধৰ্মৰ সৃষ্টি হ'ল? যাৰ কাৰণে তাই তাইৰ ভালপোৱাক কেতিয়াব পাব নোৱাৰে।

অৱশেষত হানি চিমনৰ জীৱনৰ পৰা লাহে লাহে আঁতৰি যাবলৈ সাজু হৈছিল। এই ধৰণে সাজু হওঁতে হানিয়ে চকুলো টুকি পাৰ কৰিছিল বহুতো উজাগৰি নিশা। মনে মনে হেজাৰবাৰ ক্ষমা বিচাৰিছিল তাইৰ মৰমৰ চিমনৰ ওচৰত।

সুদীৰ্ঘ তিনি বছৰৰ পিছত চিমন উভতি আহিল অসমলৈ। যিটো দিনত সি তাৰ মৰমৰ প্ৰেয়সী, তাৰ ভালপোৱা হানিক লগ পাব। সেইদিনা ৰাতিপুৱাই চিমনে গা-পা ধুই হানিয়ে কোৱা অনুসৰি কলেজৰ পুখুৰীৰ পাৰত তাইক লগ ধৰিবলৈ গ'ল আৰু লগত গৈছিল তাৰ বন্ধু ৰাজ।

পুখুৰীৰ পাৰত বহি চিমনে অতীতৰ স্মৃতিবোৰ মনত পেলাবলৈ ধৰিলে। কেনেকৈ দুয়ো ক্লাচত আছিল উল্লেখযোগ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰী। গুৱাহাটীত থাকোতে কিমান ফুৰিছিল দুয়ো। কিমান মৰম আছিল এজনৰ আনজনৰ প্ৰতি। এদিন ক্লাচতলৈ নাহিলেই উত্তৰ দিব লাগিছিল—কিয় নাহিল? দুয়োৰে ভালপোৱাৰ সমানেই আছিল এজনৰ আনজনৰ প্ৰতি অভিমান। কিন্তু আজি পৰস্পৰে পৰস্পৰক নেদেখাকৈ দিন পাৰ কৰিব পাৰিলে ভাবি নিজেই আচৰিত হৈ যায় চিমন। ৰাজৰ মাতত চিমন যেন বাস্তৱলৈ উভতি আহিল। এনেতে এজনী ছোৱালী সিহঁতৰ পিনে অহা দেখিলে চিমনে। ওচৰলৈ অহাত চিমনে চিনিব পাৰিলে সেয়া হানিৰ বান্ধৱী জোনালীহে।

চিমনে জোনালীলৈ হাত আগবঢ়াই দি চাৰিওফালে চালে আৰু ধৈৰ্য্যহীনভাৱে সুধিলে—‘হানি ক’ত?’

ছ’ৰি! জোনালীয়ে ব্যৰ্থভাৱে ক’লে।

মানে? আচৰিত হ’ল হানি। তাই অহা নাই! তাইৰ গাটো ভাল নহয়। তাইৰ সলনি মই আহিছো। এই চিঠিখন লোৱা। হানিয়ে তোমালৈ বুলি দিছে— এইবুলি কৈ জোনালী সেইঠাইৰ পৰা আঁতৰি গ’ল।

চিমনৰ অলপ ভাল লাগি গ'ল যদিও মনত এটা ভয়ে অহা যোৱা কৰিলে। সি আনন্দ মনেৰে চিঠিখন পঢ়িবলৈ ধৰিলে। কিন্তু এয়া কি? সাপৰ দৰে ৰ লাগি কঁপিবলৈ ধৰিলে। কি লিখিছে হানিয়ে.....?

তাইৰ অকৃত্ৰিম ভালপোৱাৰ শপত দি কৈছে —তাইক যাতে সি পাহৰি যায় আৰু তাইৰ জীৱনৰ পৰা আঁতৰি যায়। কথাবোৰ পঢ়াৰ পিছত গোটেই আকাশখন যেন চিমনৰ মূৰৰ ওপৰত ভাঙি পৰা যেন লাগিল। হাতৰ পৰা গোলাপৰ ফুলৰ থোপাতো কেতিয়া মাটিত পৰিল সি ক'বই নোৱাৰিলে। বেদনা আৰু প্ৰচণ্ড আক্ৰেশত গুজৰি উঠিল চিমন। বলিয়াৰ দৰে সি তাৰ পৰা আঁতৰি গ'ল। তাৰ পিছত চিমনৰ কি হ'ল কোনেও নাজানিলে। আনকি হানিয়েও একো গ'মেই নাপালে।

কাৰোবাক পাই হেৰুৱাৰ দুখ কেৱল অভিজ্ঞজনেহে উপলব্ধি কৰিব পাৰে। এইকথা হানিয়ে ভালদৰে জানে।

আজি পাঁচ বছৰ হ'ল। হানিয়ে চিমনক হেৰুওৱা দিন বাগৰিল। ঋতুৰ পৰিৱৰ্তন হ'ল। কিন্তু পৰিৱৰ্তন নহ'ল হানিৰ জীৱনত। সদায় হাঁহি-মাতি থকা বাংঢালী ছোৱালজনী নিশ্চুপ নীৰৱ হৈ পৰিল।

চিমনৰ লগত কটোৱা সময়বোৰ মনত পেলাই হানিয়ে নিজৰ জীৱন অতিবাহিত কৰিব ধৰিলে। সময় বাগৰিল। আকৌ ঋতুৰ পৰিৱৰ্তন হ'ল। কিন্তু হানি আগতকৈও বেছি নীৰৱ হৈ পৰিল। চিমনৰ স্মৃতিত আজিও উজাগৰী নিশা চকুলো টুকি পাৰ কৰে। হানিয়ে উপলব্ধি কৰিলে— প্ৰেমৰ আনন্দ ক্ষণস্থায়ী কিন্তু প্ৰেমৰ বেদনা চিৰস্থায়ী। □□

মোৰ কবিতা, উস!

শ্ৰী কল্যাণ কুমাৰ কলিতা

স্নাতক প্ৰথম বৰ্ষ

মেজত বহী, হাতত কলম ধৰি বহি ল'লো। এটা কবিতা লাগে। বন্ধু এজনৰ কথাত এই দুঃসাহস কৰাৰ বাবে সাজু। আন সকলো কাম বাদ, মাত্ৰ কবিতাৰ কল্পনাৰ ৰাজ্যত মই ঘূৰি ফুৰিছো। ভাবিলো দিনৰ মানুহৰ হৈ-হাল্লা, গাড়ী-মটৰৰ কৰ্কশ শব্দবোৰে মোৰ ভাৱনাৰ মাজত সোমাই মোৰ কবিতা বিকৃত কৰিব। আৰু বিকৃত কবিতাৰ সন্মানটো জানেই। সেয়েহে নিশাৰ নিৰিবিল পৰিৱেশতো কবিতা লিখাৰ উপযুক্ত সময় বুলি বাচি ল'লে। এই কবিতাক ম'হ-মাখিয়ে জাতে স্মৃতি কৰিব নোৱাৰে তাৰবাবে ধূপ-ধূনা দি ৰুমটো সাজু কৰি লোৱা হ'ল। এতিয়া সময় কবিতাটো কিহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি লিখা যায়। নাভূত-নাশ্ৰুত কাম কৰাৰ বাবে প্ৰথমে বুকুখন কঁপিছিল যদিও এতিয়া নৰমেল অৱস্থা পাইছে। কিন্তু কবিতাৰ বিষয়টোহে ওলাই নাহে। ৰুমৰ ভিতৰতো বহুত ভাবিলো, নাই। পিছত ভাবিলো বন্ধু দুৱাৰ-খিৰিকীৰ বাবে বাহিৰৰ দুনিয়াৰ লগত কনটেক ডিচ কানেক্ট সেইবাবেহে এইটো হৈছে। এতিয়া ৰুমৰ বাহিৰলৈ ওলাই এফালৰ পৰা গছ-গছনিবোৰ, আকাশখনৰ ফালে চালো। ক'ৰবাৰ পৰা আহি কবিতা এটা মূৰত সোমাই যদি সোমাওক। কিন্তু, কিন্তু বৰ্তমানলৈ মোৰ কবিতা সেই উকা পাতখনেই হৈ আছে। উস! কপাল ভিজি শেষ, এটা শব্দ যদি এই মগজটোলৈ আহিলহেঁতেন। নিজৰ ওপৰত ধিক্কাৰ জন্মিল। কোনোবাই হাতত কলমটো ল'লেই হ'ল, শব্দ আৰু ভাষাই নিজে নিজৰ ঠাই বাছি লয়। ক'তো জড়তা নাই; আপোনা-আপোনি কবিতা হৈ যায় ১৫/২০ মিনিটতে। কিন্তু মই অধমে কবিতাৰ 'ক' টোকে ভাবিব পৰা নাই।

মই কিন্তু ইমান সহজে ইয়াক এৰি দিয়াত নাই। জ্ঞানী লোকে হয় বোলে—একেবাৰে নোৱাৰিলে এশবাৰে কৰা। মই চকু দুটা মুদি কবিতাৰ সন্ধানত মনটোক এৰি দিলো। মনটো ৰণভূমিৰ ঘোঁৰাৰ দৰে বেগাই দৌৰি

কোন ঠাই পালে ক'ব নোৱাৰো। বহুত সময়ৰ পিছত যেতিয়া গম পালো—
 আউট অৱ বেঞ্জ, পুনৰ ঘূৰাই অনাৰ বাবে কষ্ট কৰিলো। মনটোৱে বন্দী সজাৰ
 মুকলি বাটে দেখি বহুদূৰ গ'ল যদিও ওভটি অহাত তাক কিয় এখন্তেক এৰি
 দিছিলো সেইটোৱো পাহৰিলে। ইফালে এক ৰিপুৰে বিছনালৈ টানি নি আছেই।
 ৰাতিও বহুত হ'ল। যাঃ নিলিখো কবিতা! এইবুলি বহী, কলম দলিয়াই থৈ
 ভাত-পানী খাই বিছনালৈ গ'লো। কিন্তু আধৰুৱা কামে দিয়া বেজাৰৰ বাবে
 টোপনি নাহিল। কিবা এটা লিখিব লাগিবই—বিছনাৰ পৰা উঠি আহি পানী
 এগিলাচ খাই কাম আৰম্ভ—

কবিতাটো মই লিখিছো বৰ যত্নেৰে। কেনে হৈছে পঢ়িলেই গম পাব
 দিয়কচোন।

কবিতা, মোৰ কবিতা
 এন্ধাৰ ৰাতি কেঁচা টোপনি ভাঙি,
 বিছনাৰ পৰা উঠি আহি লিখা
 মোৰ কবিতা,
 উস! কি যত্নগা;
 অশেষ ধৈৰ্য্য আৰু কষ্টেৰে লিখা
 মোৰ কবিতা,
 চকুৰ টোপনি, কপালৰ ঘাম নেওচি
 এন্ধাৰ ৰাতিৰ নিবল-নিস্তন্ধ পৰিৱেশত
 লিখা কবিতা,
 মোৰ কবিতা
 উস! কি যত্নগা
 উস!!!! □□

কবি

(ছেছিল ডে লিৰিছৰ কবিতাটোৰ অসমীয়া অনুবাদ)

শ্ৰী অনুবাদ : অৰ্চনা বৰা
প্ৰবন্ধ, ইংৰাজী বিভাগ

মোৰ বাবে শঙ্কাৰ কোনো অস্তিত্ব নাই
যদিও আসন্ন বহুতো বিঘিনি।
প্ৰতিটো মিনিটেই প্ৰশ্বাসেৰে ঢাকি
শিকিছো যে মই প্ৰতিটো দিনৰ গণনা ৰীতি
চৰাইবোৰেও ইয়াকে কৰে তৰলভাৱে,
প্ৰচ্ছায়াই স্তব্ধ কৰে দিনৰ গতি
যেনেদৰে প্ৰেমিকসকলে
নিজৰে বুকুৰ স্পন্দনেৰে গণনা কৰে ভাগ্য
আৰু ভাবে সময়ৰ অৰণ্যৰ পৰা
ছিঙি আনিব পাৰিছে অনন্তকালৰ
এখিলা হ'লেও সেউজীয়া পাত।

আজি পূৰ্ণিমা।
পূৰ্ণিমা হৈছে হত্যাৰ সুচল সময়।
কিন্তু মই মেঘগুচ্ছলৈ চাই দেখিলো
জোনটো লুকাল।
তলৰ উপসাগৰ নিস্প্ৰভ,
অস্বচ্ছ এখন দাপোন
চলমান মেঘগুচ্ছৰ ছবিৰ
প্ৰতিফলন নহয় তাত
মই কামনা কৰো

জোনটো জুলি উঠি
জোনাকৰ জুই বৰষক
মোৰ ওপৰত,
যাতে মই কঁপি কঁপি বিভক্ত হওঁ
পোহৰৰ কল্পিত এখন নদীৰ
বাৰটা প্ৰশাখাত।
কাৰণ, এতিয়া কল্পনা,
মোৰ ৰাজকীয় খেয়ালী ৰাজহংসিনীজনী
অধোগামী গতিৰে যেন
কোনো হৃদলৈ ধিয়াই
নামি আহিছে
উজ্বল বৰফকণা বিচ্ছূৰিত কৰি।

পুনৰ্বাৰ অনুভৱ কৰিছো
আঘাতপ্ৰাপ্ত পানীবোৰ সুস্থ হোৱা।
কল্পনাই আগতে কাহানিও এনেদৰে
উদ্বেলিত কৰা নাছিল মোৰ হৃদয়।
কি যে এক প্ৰশান্তিৰ *হেয়াৰবেল
উচ্চতাত আৰোহণ কৰিছো মই,
য'ত বাহসজা চিলনীৰ দৰে
স্ব-অনুভৱ জ্ঞানে ভিৰ কৰেহি
আৰু য'ত জ্ঞান বৈ থকা বতাহৰ দৰেই
মুকলিমূৰীয়া,
এটি ক্ষুদ্ৰ মুহূৰ্ত্তই মোক উজ্জীৱিত
কৰি ৰাখিছে
মোৰ উত্তৰটো নুশুনালৈকে, প্ৰিয়া।
পাহৰণি হো-হোৱাই বৈছে,
মৃত্যুৰ সীমা সংকুচিত হৈছে;
কিন্তু বৃথাই, যদিহে মই বাহক
শব্দবোৰ পিচলি যাবলৈ দিও।

মৃত্যুমুখী যিকোনো জনেই
তেওঁৰ শুষ্ক জিহ্বাবে
অনুভৱ কৰিব প্ৰজ্ঞা সুসংবদ্ধ বুলি।

মই অনুভৱ কৰা বা গোৱা সকলোবোৰ
এতিয়া এনেকুৱা লাগে যেন
মেঘাচ্ছন্ন উপসাগৰত জোনৰ অচেতন
নিদ্ৰা বা ৰাজহংসিনীৰ প্ৰথম উৰণ
অথবা হেয়াৰবেল উচ্চতাত কম্পিত আৰোহণ।
প্ৰিয়া, মোৰ বুকুৰ পৰা গানটো ছিঙি নিয়া
সময় যে তেনেই তাকৰ। □

*হেয়াৰবেল : নীলাৰঙৰ ঘণ্টাৰ আকৃতিৰ ফুল আৰু ঘূৰণীয়া পাতেৰে এবিধ গছ।

জগত সভালৈ বুলি

শ্ৰী বাপন কলিতা

প্ৰবন্ধ, গণিত-পৰিসংখ্যা বিজ্ঞান বিভাগ

বৰশিৰে মাছ মৰা কথা মনত পেলাই নিদিবা সখি
উভতি যাওঁ উভতি যাওঁ লাগে
জাকৈ বোৱা কথাও নকবা
যিহৰে গঠিত মোৰ বুনিয়াদ

মাটিৰ গোক্ৰ তুমিও পোৱা
মইও পাওঁ
পঢ়াশালিত নেওতা চিঞৰি পঢ়াৰ সোৱাদ তুমিও জানা
মইও জানো
আৰু জানো নেওতাৰ পৰা আঙুলিলৈ স্থানান্তৰৰ কথা
যাৰ বাবে পাটিগণিতৰ বুনিয়াদ আজি ধোৱাচাওত
ভাষা আন্দোলনৰ কথা সুখি তুমি জানানে?
আমাৰ ভাষাটি জগত সভালৈ কেতিয়া যাব?

চীনে পাৰে নিজৰ ভাষাত
জানানে পাৰে নিজৰ ভাষাত
জাৰ্মানীয়ে পাৰে নিজৰ ভাষাত
ইটালী, ফ্ৰান্স, ৰাচিয়া, আমেৰিকা
নিজৰ ভাষাত নিজেই পুষ্ট আৰু তুষ্ট
নোৱাৰিবলৈ আমিবোৰ কোন?

আমাৰো আছে প্ৰেম
জাতিক ভাল পোৱাৰ
দেশক ভাল পোৱাৰ

অভিমান আমাৰো আছে
জাতিৰ অভিমান
ভাষাৰ অভিমান বিধে বিধে

সাঙিবোৰ কিয় সাজিম শ্মশান যাত্ৰাৰ?
কিয় থ'ম বন্ধকত ভাষাটোক, জাতিটোক
ভাষা হেনো আন ভাষাৰে মোকলাব নোৱাৰি

আহাচোন সখি
হাতে হাত ধৰো
বুনিয়াদ আমাৰ আছেই
বেৰ-কামি দিও
ছলখন দি ঘৰখন সাজো
ফুলে ফলে বাগিছা পাতো
সাজো সেন্দূৰীয়া আলি জগত সভালৈ
আহা ! আহা সখি
এবাৰ আগবাঢ়ি আহা !

মেঘালী আকাশৰ নাচনী

শ্ৰীকবিন্দ্ৰ ঠাকুৰীয়া
উচ্চতৰ মাধ্যমিক, প্ৰথম বৰ্ষ

চকুৰ পচাৰতে উঠিছে
উজ্বল হৈ এটি পোহৰ
সেই পোহৰটো বাক কি
বিশাল মেঘালী আকাশখনত
মন উলাহত নাচি বাগি ফুৰা
মোৰ মৰমৰ নাচনীজনী।

আৰতিও কৰিছো মিনতিও কৰিছো
নিদিবা ইমানকৈ পোহৰ
কেনেকৈ ক'লা আকাশ হ'বগৈ দিন
হেৰাব পৃথিৱীৰ পৰা দিন ৰাতিৰ চিন।

ঐ লাহৰী কঁকালৰ নাচনী
কিয় নাচি আছা ইমানকৈ
আকাশ ভৈয়াম সাগৰ হৃদ
সকলো পাহৰি শিব তাণ্ডব নৃত্য কৰি।

তুমি এনেই সকলোৰে চকুত বোৱা
তাতে তুমি নাচিছা নটৰাজ হৈ
নপৰি পৰো তোমাৰ প্ৰেমত কেনেকৈ?

তোমাৰ সকলোবোৰ কাৰু-কলাই

নিছে মোৰ মন হৰি

কেনেকৈনো পৰিম তোমাৰ প্ৰেমত

বন্ধু নে ভাই নে প্ৰেমিক বুলি।

নিদিবা মোক আমনি

অ' সৰগৰ জোন তৰা

চাই থাকিবলৈ দিয়া

মোৰ মৰমৰ নাচনীক

সময় হেনো নাই বেছি

যাবলৈ মোক এৰি।

প্ৰেমানল

শ্ৰী দেৱজিৎ দাস

স্নাতক তৃতীয় বৰ্ষ

কিমান জ্বলাবা আৰু তুমি মোক?
এনেয়ে দক্ষ হৈছে প্ৰেমানলত।
চকুলো নামৰ নদীখন কেতিয়াবাই শুকাই থাকিল
মাথো সজীৱ হৈ থাকিল ধূসৰ স্মৃতি।

জুখি চাইছানে কেতিয়াবা তুমি
তোমাৰ আৰু মোৰ মাজত এতিয়া ব্যৱধান কিমান?
কিমান যোজন আঁতৰত আছা বাক তুমি?
নিশ্চয় কোনোবা প্ৰেমিকৰ বাহুবন্ধনত?

কটাইছানে কেতিয়াবা উজাগৰি নিশা
শুনিছানে মাজনিশা কেতিয়াবা কেতেকীৰ হিয়াভগা মাত?
জুকিয়াই চাইছানে কেতিয়াবা ভুল যে হ'ল ক'ৰবাত!

নালাগে উভতি আহিব তুমি মোৰ জীৱনলৈ
নালাগে মোৰ হাতত হাত ধৰি আঙুৱাই যাবলৈ
ৰঙা গোপালৰ কলিটি কেতিয়াবাই মৰহি গ'ল।
মাথো থাকি গ'ল লেৰেলি যোৱা পাহিবোৰ
তোমাৰ আৰু মোৰ প্ৰেমৰ জ্বলন্ত সাক্ষী হৈ।

□□□

Narrative Technique in Charles Dickens's 'Great Expectations'

▣ PRARTHANA BARUA
HOD, Department of English

Great expectations is regarded by critics as Dickens's one "assured artistic success", "poetic" in the sense of event and character being shaped into meaningfulness by an artistic consciousness.

According to the formalist—structuralist theory of narrative—each narrative has two parts : story and a discourse. A story, consisting of the content, the chain of events (actions and happenings) and what may be called the existents (character and settings), the objects and persons performing, undergoing, or acting as a background for them; and a discourse in the expression the means by which the content is communicated, the set of actual narrative statements.

Charles Dickens's 'Great Expectations' is exemplary for a discourse on plot in many respects, not least of all for its beginning. With Pip, Dickens begins as it were with a life that is for the moment precedent to plot, and indeed necessarily in search of plot. Pip when we first see him is himself in search of the 'authority'—the word stands in the second paragraph of the novel—that would define and justify—authorize—the plot of his ensuing life. The 'authority' to which Pip refers here is that of the tombstone which bears the names of his dead parents, the names that have already been displaced, condensed and suspended in the first paragraph, where Pip describes how his 'infant tongue' could only make of the name Philip, Pirrip, left to him by the dead parents, the monosyllabic Pip. 'So I called myself Pip, and came to be called Pip' (Chap. I). This originating moment of Pip's narration and his narrative is a self-

naming that already subverts whatever authority could be found in the text of the tombstones.

The decipherment of the tombstone text as confirmation of loss of origin—as unauthorization is here at the start of the novel the prelude to Pip's thinking, the moment in which his consciousness seizes his existence as other, alien, forlorn :

“My first most vivid and broad impression of the identity of things, seems to me to have been gained on a memorable rainy afternoon towards evening. At such a time I found out for certain, that this bleak place overgrown with nettles was the churchyard; and that Philip Pirrip, late of this parish, and also his sister Georgiana wife of the above, were dead and buried; and that Alexander, Bartholmen, Abraham, Tobias and Roger, infant children of the aforesaid, were also dead and buried; and that the dark flat wilderness beyond the churchyard, intersected with dykes and mounds and gates, with scattered cattle feeding on it was the marshes; and that the low leaden line beyond, was the river; and that the distant savage lair from which the wind was rushing, was the sea; and that the small bundle of shivers growing afraid of it all and beginning to cry, was Pip.”

“Hold your noise!” cried a terrible voice, as a man started up from among the graves at the side of the church porch. “Keep still, you little devil, or I'll cut your throat!”

The repeated verbs of existence — “was” and “were”—perform an elementary phenomenology of Pip's world, locating its irreducible objects and leading finally to the individual subject as other, as aware of his existence through the emotion of fear that then appears as the origin of voices, or articulated sound, as Pip begins to cry! a cry that is immediately censored by the command of the convict Magwitch : ‘Tell us your name’

The analysis of plot as configuration led us to the threshold of what could be called ‘narrative repetition’. Repetition is, of course, a complex phenomenon, and one that has its history of commentary in philosophical as well as psychoanalytic thought. For instance in ‘Great Expectations’ the repetitions associated with Satis House, particularly a

played out by Miss Havisham herself, suggest the reproductive that they aim to restore in all its detail the traumatic moment—recorded by the clocks stopped at twenty minutes to nine—when erotic wishes were abruptly foreclosed by Compeyson's rupture of faith. On the other hand, the repetitions of the convict material experienced by Pip all imply something to come—will take him back painfully to the primal scene, yet take him back in the context of difference. In this way, the plot does not merely establish human action 'in time', it also establishes it in memory. And memory in turn repeat-recollects-the course of events according to an order that is the counterpart of the stretching-along of time between a beginning and an end. Thus repetition in the text is return, a calling back or turning back.

However part of the appeal of 'Great Expectations' is that it contains a false romantic plot and an ironically realist one and they interact with each other. Once Pip is fully aware of his true situation, he becomes an active plotter in his own right. He schemes to hide and save Magwitch and, playing the detective, he unearths the secret of Estella's parentage, which even Jaggers doesn't know. The story is made from a web of plots, some embedded in others : the fate of Pip and Estella is already determined by plots hatched by Arthur, Miss Havisham's half-brother, and the arch villain Compeyson, many years before the story opens. One particularly sensational plot adding to the excitement in the final stages of the novel, is Orlick's revenge in the sluiceway, also aided by Compeyson.

Structurally, there are three movements in the action of 'Great Expectations'. One pattern/movement that may be discerned in the Christian one of innocence, fall and sin, and final redemption through expiation and suffering. Dickens was an instinctive Christian and thought in religious terms. Pip must lose the world (at least temporarily) in order to regain his soul. In several key episodes like the discovery of his expectations (Chap. 19), the burial of Mrs. Joe (Chap. 35) and the death of Magwitch (Chap. 56), biblical reference are used to make an ironical or moral point.

Another quite different, narrative strategy is highlighted by the reference to the crushing slab in the 'Eastern Story' near the end of the second stage of the novel (Chapt. 38). Some of the greatest and most significant stories in Western literature like 'Oedipus Rex' and 'Macbeth' contain a moment of recognition and reversal of fortune. The hero's plans are shown to be useless, his hopes and aspirations futile or self destructive. Clearly much of the power of Pip's narrative is gained by Dicken's structuring his story along these lines.

Finally Dickens's story can be read as a kind of moral fable illustrating the dangers and possibilities inherent in a newly affluent competitive society. Pip is torn away from his roots at the forge, comes to no good in London but receives an education and other social advantages when disaster strikes. He discovers that there is no going back to his simple origins but sadder and wiser, he is able to prosper as a businessman overseas by using his own talents instead of living corruptly off inherited, unearned money.

Moreover we cannot deny the fact that Dickens's 'pictures' are an integral part of the fabric of the narrative, conveying meanings in themselves and see them vividly. It is through conjuring images on the state of our imagination that he draws us into the story. For example in Chapter 8 :

'She was dressed in rich materials—Satins and lace, and silks—all of white. Her shoes were white.I should have cried out, if I could.'

The words of this passage serve only one purpose, that we should see the scene in our imagination. The writer's stance is that of an objective reporter, and the short factual sentences packed with detailed observation, do not in themselves convey any response or judgement. The reader responds not to the words, but, to the picture. Infact the passage is notable for the total absence of emotive words. Nowhere do we see words such as 'decay', 'horror', 'stagnation' or 'death' and yet when Pip says, ' I should have cried out, if I could', we can feel, or a

least understand, Pip's horror at finding himself in this room where the only sign of life is the movement of the dark eyes looking at him. We might say that Miss Havisham in her room 'represents' the sterile lifelessness of an existence surrounded by wealth but without love. But to reduce the passage to such a paraphrasable message would be to miss the immediate dramatic impact Dickens has achieved.

I would like to conclude with a passage that reveals and gives us an insight into Dickens's creative mind as well as Pip's.....

Chapter 53 :

"What he did say presented picture to me, and, not mere words. In the excited and exalted state of my brain, I could not think of a place without seeing it, or of persons without seeing them. It is impossible to overstate the vividness of these images....." □

References :

- ③ Great Expectations, edited by Edger Rosenberg, published in 1966 by W.W. Norton & Company, Inc. London.
- ③ Towards a Theory of Narrative, New Literary History, Vol. 6, No. 2, On Narrative and Narrative. (Winter, 1975), Seymour Chatman, published by the John Hopkins University Press.
- ③ Narrative Time, Critical Inquiry, Vol. 7. No. 1, On Narrative. (Autumn, 1980), Paul Ricoeur, published by The University of Chicago Press.
- ③ Charles Dickens' Great Expectations —A Critical Analysis in Depth by Bert C. Bach, 1966, published by Barrister Publishing CO. INC, New York.

Dr. Nirmal Prabha Bordoloi and Her Works —At a Glance

✍️ SHRUTI SHARMA
B.Com 2nd year

Dr. Nirmal Prabha Bordoloi was born on 20th June, 1933, at Sibsagar town. Her father's name was Dharmeswar Bordoloi. She did her schooling at Sibsagar. She was a meritorious student and stood first in her M. E. Scholarship examination in Assam. But as per the then prevailing system of the society, she was married at a very tender age. She completed her higher education after her marriage only and became a Master of Arts in Assamese literature. She was initially a lecturer of Assamese in B. Barooah College, Guwahati. She did her Ph.D. and became a professor of Gauhati University and occupied the coveted "Jawaharlal Nehru Chair" of the University.

Dr. Nirman Prabha Bordoloi, the "Saraswati" title awardee, was an admixture of personalities of a Professor, a Scholar, a Poet, a Lyricist, a Story Writer, a Novelist and a devoted Social Worker who wanted to preserve the local Folk Lore and Culture of the society. She is well known mainly for her poems, lyrics and the scholarly research works.

She was a born poet. "Antaranga" (Intimate), "Sabdar Epaare Sipaare" (Sound, here and beyond), "Samipesu" (Yours sincerely), "Basantor Edin" (A day of Spring) are some of the books of poem written by her. In the book "Sudirgha Din Aru Ritu" she describes life as "An Enternal Poem". Use of appropriate words, that too economically, was her specialty.

Dr. Nirmal Prabha Bordoloi, the lyricist, presented quite a few ever-memorable Assamese songs to the society. "Sandhiar akashat bogoli u-re, Aaire gharoloi monote po-re", "Sandhya jetia tulasir tal, agosi saki-a pohar ko-re", "Saagor tirat po-ri

ro-lu aami, xamukar khola hoi”, “Aagoli bota-he kopa-le kolore pat” are a few songs that will not be forgotten for coming decades.

Dr. Nirmal Prabha Bordoloi, the poet, is known to all recognized poets of India. She was invited several times to present her poems/research papers not only to different places of India, but also to the countries like Japan, Germany, America, China and Malaysia.

Dr. Nirmal Prabha Bordoloi, the Scholar, had extensive studies on the local culture and literature and had written a few invaluable books. The University of Gauhati recommended the book named “Asomiya Loka Sahitya” as a textbook. ‘Shiva’, ‘Durgaa’, ‘Devi’ and ‘Surya’ are the other scholarly books that acclaimed its due acceptance from the scholars. Articles written by her on “Aai-naam”, “dhai-naam”, are other valuable contributions.

She also had written books for the children. Out of the “Sil Sil Silaa, Bagi Sil Milaa” is an exceptionally good contribution from her side.

She described her experience of visiting Japan in her book “Cherry Phulor Desh”. She also had written a novel titled “Jala Padma” in the later part of her life. Another series of articles published as an Autobiography is “Jiban Jiban, Bor Anupam”, which is another valuable contribution to Assamese literature.

Dr. Nirmal Prabha Bordoloi was the second lady President of “Asom Sahitya Sobha” the supreme body of Assamese Literature and presided over the “Sahitya Sobha” session at Boko.

This renowned person passed away on 1st June, 2004, leaving behind a fragrance of Assamese Culture. Dr Nirmal Prabha Bordoloi’s life was full of struggle, but she could achieve success in life due to her positive attitude towards life and indomitable striving for achievement. She is one among the top few literary persons of Assam who will be remembered for her contribution towards Assamese Literature for decades to come. □

Awareness of Consumer

✍ KULDEEP BAISHYA

T.D.C. 1st year

Consumers are the people who consume various goods for their day to day purposes. Consumers can maintain a society by maintaining the well-known market products and their price level.

The awareness of consumer is concerned with whether their consumption purpose are satisfied or not and whether they receive products and service for proper value or not. If they received proper value from their products and services. India has gone a long way by implementing the benevolent consumer protection Act 1986 and further making the rightful amendments in order to provide better protection of consumers. A sensible consumer, who exercises his/her rights, keeps a check on the unscrupulous traders who sell fake and sub standard products or on advertisers who indulge in unfair trade practices.

Inflation which creates the problem in the growth of consumer economy :

Inflation is the reason for the trouble of the Consumer. Inflation bolted to a 39 month high of percent as prices of vegetables and various manufactured goods continued to rise, throwing household budget for the common people is dangerous.

The annual rate of inflation based on wholesale price index, rose by 0.32 percent in the week end on March 22, 2000 from 6.68 percent in the previous week.

According to data released by the Department of Consumer Affairs, prices of gram (Chana) rose by 2.7 percent to Rs. 38 per kg on April 1 as against rs. 37 a month earlier.

Sugar cost nearly 6 percent more at Rs. 18 per kg mustard oil by 2.6 percent to Rs. 77 per liter, vanaspati by 10.14 percent at Rs. 76 per liter and onion by 11.11 percent at Rs. 10 per kg in the comparable period in the National Capital. However the prices of rice, wheat, atta, tur, groundnut oil, milk, potato and

salt remained stable. So these are the problems that have been faced by the common people of our nation. Hence, inflation creates the problem for the consumers. Consumers help in the growth of economy. The growth of economy offers new products and services. Hence, now-a-days the markets are being globalized and the consumers can choose their wellknown things from the globalising markets. But sometimes it has been shown in many different ways that consumers are bombarded with the too many choices of products and services, making the purchase decision difficult. New technologies, such as the internet, debit cards, credit cards, ATM's on one hand are making the life of the consumer easier, but on the other hand they also pose a challenge of safety and security.

Government response for consumer protection and the consumer Rights Day :

Now-a-days consumers want more reliable and valuable things which are for their consumption purposes and for their safety. These expectations are termed as 'Consumer Rights'. 15th March is being observed as the world Consumers Day in different parts of the world.

The government has now enacted 24 pro Consumer Acts to control buyer—Seller relations at the market place. Some other government departments have created some rules and regulations for the consumers to maintain their attention for their awareness. The government of India has launched a massive campaign "Jago Grahak Jago" to focus consumer attention on everyday consumer problems. The National Consumer Helpline, a project started by the Government on March 15th 2005, attends consumer grievances from all over India. Government of India has also started a toll free number, which consists information and advice against consumer. Consumer online Resource Empowerment (CORE) centre and the another institute named Indian Institute of Public Administration (IIPA) have been engaged in imparting training to various sections such as administrations academicians etc. These organisations also sponsor research projects in the area of consumer protection and consumer welfare. So consumer has the power to be aware and take only those efficient and effective steps to protect themselves. □

MOBILE PHONE — A PROMOTING INSTRUCTION IN BANKING

✍ ANAMIKA BARMAN

B. Com 3rd year

The banking system occupies an important place in nation's economy. Banking industry is the lifeline of economy. The Indian banking system has become complete, and the sector is undergoing a rapid change to face the challenges posed by new developments triggered by the entry of private and foreign banks. The main agenda of banks is to provide better services to the customer who can afford it.

Banks view their customers as financial partners rather than custodienship to companionship. To achieve this objective banks eliminated the constraint of time and distance by expanding the banking hours from 8 to 24 and reducing the distance from kilometers to some meters. It has been made possible by the introduction of high level computerization and development of communication network.

Banking industry is the first major non-military sector in the world economy to be computerised. The technology influenced every aspect of banking system. With development of technology and advent of the Internet customer's expectations of service and products have risen to great heights.

The present era is witnessing the growth of an extremely mobile generation, thanks to the communication devices like mobile phones or cellular phones. Today's youth cannot live without a mobile phone. It always shines in the thumb.

At present, various organisations, across the sectors, have started reaching their targeted customers, marketing and sales.

personnel through mobile technology. The banking sector has also realized the mobile phones huge potential of reaching customers within no time.

Analysts predict that, in future, mobile phones will replace credit cards, debit (ATM) cards and online banking, which are very vulnerable to identity thefts and malpractices.

Mobile phone, once considered a luxury, is now a necessary instrument even to a poor farmer. Within a short span of time, cellular phones have spread all across the globe. No scientific invention has gained such a popularity like mobile phones. Even the internet banking, the predecessor of mobile banking, has failed to reach out to the masses, due to rapidly growing number of mobile phone users. The growth in the number of mobile phone users has witnessed incredible explosion after the introduction of Liberalization, Privatization and Globalization (LPG) processes in the economy.

Every month there are at least five million Indians becoming proud owners of mobile phones. The reasons for the mobile population explosion are the huge investment in the sector, growing R&D activities for inventing low cost devices, fierce competition in offering mobile devices, for competitive prices, favourable government policies for setting up manufacturing plants, and especially availability of the low-cost chip which is the heart and soul of a mobile phone.

Now-a-days, mobile phone producers introduce a new model everyday. Now, the latest model mobile phones have a video camera, FM Radio, mini PC, MMS, MP3 player, games, internet access, infrared, Bluetooth touch screen, slider, MTML browsing, hand writing recognition and what not, latest mobile phones enable their owners to even shoot a short length film. In future, mobile phones will replace TV, PC, landline phone. Camera, e-mail, remote car keys; well, to put it this way, almost everything.

Mobile banking can be defined as conducting banking and bank market services, administering accounts and accessing

customised information through handheld electronic communication devices like mobile or cellular phones. It is referred to as Wireless Banking, SMS Banking or M-Banking. Its application is widely offered by almost all the mobile phone service providers across the globe. The mobile banking technology enables the customers to make account balance cheque status, account statement enquiries, to get minimum balance alerts, request security balance in Demat Accounts, request for recent transaction history, to receive reminders about registered bill payments that are due. to new product announcements on their mobile itself and so on.

This mobile banking is a time saving and cost-effective technology unlike online banking. An account holder does not at all require a P.C. All he/she needs is a mobile phone and to know how to send on SMS. In nutshell, this device provides safety, convenience, updates, accessibility besides saving time. In this mode, two technologies, viz. pull and push, are used.

‘Pull’ Technology :

When a customer sends an SMS to the bank by typing her specific code or password to access specified account information, the bank replies via an SMS. For example, sending an SMS with a keyword “BAL [account number]” a bank customer can get his/her balance information on their phone.

‘Push’ Technology :

By using this technology, banks can automatically alert to the account holders mobile phones. The registered users receive alerts anywhere in the world.

Finally, mobile phone technology is able to bridge the gap between poor and rich, urban and rural. Now-a-days, even street vendor owns a mobile phone, thanks to its low price, the price is expected to fall down further. □

The Zamindar's Bahu

✍ MITALI DAS

H. S. 1st year

Gone are the days when women were no better than household cooks and nurses for the children. The centuries of slavery are over now. Today women want equality, education and recognition in the society. Like the changes in all other spheres, there came a great change in women's position in our modern times.

This article is about the status of women till the year 1947. To know more about the condition of the women race, I decided to read the novel "The Zamindar's Bahu" which was written by Mrs. Krishna Rajvir. The entire novel encircles the life of a princess, who later in life was bound to sacrifice her each and every wish and had to compromise with the cruel part of life. Being the only child in her family, she was an apple of her parents' eyes. She realized the harshness of life when she was hardly seven years of age and a male child was born in her family. She was then confronted with the discrimination between a male and a female, which prevailed in the society. She was now deprived of all the rights which she used to enjoy before the birth of her brother.

Gradually, she grew up and now it was time for her to get married. She was married to a rich Zamindar's family where she had everything with her, but not the love of her in-laws. Till the birth of her son, her husband was very caring to her, but after her husband married another woman and she herself being a woman could do nothing except compromising with things. Now, her only motive was to educate her son and make him a well educated and a well behaved person. To fulfill her wish of educating her son, she had to face a lot of problems and had to

undergo hard circumstances. But, she did not give up and even sent her son abroad for higher studies. Several years passed, and her son was still continuing with his studies. She was now old and was in her death bed when news of her son's marriage reached her ears. She could hardly wait to take a look at her son and her so called 'Bahu'. But, due to her son's late arrival, she died without having seen his face.

So, we came across the miserable life of this princess who in her life got nothing except discrimination, hatred and betrayal. Dr. Krishna Rajvir, the author, has beautifully conveyed the pain and sufferings that a woman in her life has to undergo. But, now things have changed and women in today's modern world are capable of doing things which earlier only the male race could do. Therefore, women are now no longer inferior than the men. □

তারাশঙ্করের উপন্যাসে মৃত্যুচিন্তা

শ্রী রমা সোম

প্রধান, বাংলা বিভাগ

আর্য বিদ্যাপীঠ কলেজ

ভারতীয় জীবনদর্শন মানবীয় সত্তার পূর্ণতাভিমুখী বিবর্তন নির্দেশ করতে
য়ে পাঁচটি স্তরের উল্লেখ করেছেন, —অন্নময়, প্রাণময়, মনোময়, বিজ্ঞানময়
ং আনন্দময় সত্তা।^১ প্রথম তিনটি সত্তার মানুষ সম্পূর্ণ রূপেই জৈবিক।
কৃতির প্রকটরূপে ভীত সত্ত্বস্ত এই স্তরের মানুষের জীবনের সর্বাপেক্ষা বড়ো
ষ্ট মৃত্যুকে কেন্দ্র করে। নানাবিধ প্রাকৃতিক শক্তির ভয়াল রূপের ভিতর
্যুর কুটিলরূপ দেখে ভয়ে সে ভক্তির অর্ঘ্য নিয়ে আত্মসমর্পণ করে প্রাকৃতিক
ক্তির কাছে। তবে বিবর্তিত মানব মস্তিষ্ক ক্রমশই তার জৈবিক সত্তাকে
তিক্রম করে উন্নীত হয় আধ্যাত্মিক চেতনার। প্রেয়র থেকে শ্রেয়য়
ত্তারণের ভিতর দিয়ে তার বিজ্ঞানময়, আনন্দময় চিন্তার স্ফূরণ ঘটে। আর
াবেই বিজ্ঞানময় ও আনন্দময় চিন্তার বিজ্ঞানময় ও আনন্দময় চিন্তার
রণ থেকেই ধর্ম, দর্শন-বিজ্ঞান এবং শিল্পকলার উদ্ভব হয়। তবে এই সকল
, দর্শন, বিজ্ঞান, সাহিত্য প্রভৃতি বিষয়গুলির গতিপ্রকৃতি ভিন্ন ভিন্ন হলেও
বিষয়টি এই সবকটি বিষয়েরই একটি মৌলচিন্তা সেটি হচ্ছে মৃত্যু চিন্তা।
দিক সাহিত্যে, বিশেষভাবে ঋকবেদে আমরা দেখি, মৃত্যুকে অতিক্রম করার
মনা অনেক স্থানেই জানানো হয়েছে। মৃত্যু সম্পর্কে চিন্তা থাকলেও বেদে
স্ত মৃত্যু সম্পর্কে কৌতূহল নেই, নেই কোনো জিজ্ঞাসা। এই কৌতূহল ও
জ্ঞাসা আমরা প্রথম পেলাম উপনিষদে, —বিশেষভাবে কঠোপনিষদে।
রূপী মৃত্যুর কাছে নচিকেতার সেই চিরন্তন প্রশ্ন, —মৃত্যু কী? আত্মার
পই বা কী? এ প্রশ্নের সঠিক সমাধান সারা বিশ্বের মানুষ আজও করতে
রেনি। মৃত্যু চিন্তায় পরম কৌতূহলপ্রবণ নচিকেতা ক্রমে জানতে পারলেন,
দীদেহের জন্ম, বৃদ্ধি, পরিণাম, অবক্ষয় ও বিনাশ — এসব বিকার তার
ত্মার পরিপূর্ণতারই প্রয়োজনসিদ্ধরূপ। আমাদের ভারতীয় দর্শন আত্মার
র লীলাকে স্বীকার করে নিয়েই এর নাম দিয়েছেন ‘অনন্ত প্রাণ প্রবাহ’।
চাত্য দার্শনিক বার্গস বলেছেন, ‘Elan Vital’। সমস্ত ভারতবর্ষের জীবন

মহিত নির্যাস মহাভারতে জীবনের অত্যাশ্চর্য বস্তুটি কী? এ প্রশ্নের উত্তর যুধিষ্ঠির মৃত্যু নিস্পৃহতাকেই নির্দেশ করেছেন। এই মহাকাব্যের মহাযুগে শুরুতেই দেখি মৃত্যুভয়ে অর্জুনের চরম ক্লীবত্ব—“সিদান্তিমম, গাত্রানি মুখ্যং বলে বীর অর্জুন মৃত্যুর দিকে পৃষ্ঠ প্রদর্শন করতেও দ্বিধাবোধ করেন। অতঃপর গীতার সপ্তদশ অধ্যায়ব্যাপী জীবনের উপর ‘বাসাংসি জীর্নানি প্রলেপেই শ্রীকৃষ্ণ বিজ্ঞানময় সত্তার বিশ্লেষণ নয়, — আনন্দময় সত্তার চরিত্র পরমসত্তার আত্মসমর্পণের মধ্য দিয়ে মৃত্যুকে অতিক্রম করার পথ নির্দেশ করলেন।

ধর্ম গ্রন্থের দিক থেকে এবার সাহিত্যের দিকে তাকালেই এ বাংলাসাহিত্যের প্রাচীন নিদর্শন ‘চর্যাপদ’-এ গুহ্যসাধনার দ্বারা নির্বাণ লাভের উপায় স্বরূপ কায়সাধনার আশ্রয় নিলেও এখানে কিন্তু মৃত্যু সম্পর্কে কোনোরূপ দার্শনিক চিন্তা নেই। মধ্যযুগের সাহিত্যগুলির মধ্যেও মৃত্যুকে জীবনের যে ব্যক্তিক অভিব্যক্তি তা প্রকাশের সুযোগ পায়নি।

উনবিংশ শতাব্দীতে সাংস্কৃতিক চেতনার দ্বারা ভেঙে বৈশ্বিক আবেগে যেদিন আমাদের বাহির আর ভিতর আলোকিত হল সেদিন জগৎ এবং জীবন সম্পর্কে এক সদর্থক দৃষ্টিভঙ্গির (life and world affirmation) জন্ম নিল। তারই অভিঘাতে আমাদের সাহিত্যিকরা সামগ্রিক জীবনবোধের মৃত্যুকেও নূতনভাবে শিল্পিত করার প্রয়াস করলেন। মধু-বন্ধিম প্রভৃতির মৃত্যু আমাদের মনোময় চেতনার যুক্তিসিদ্ধরূপ পেলেও এ ক্ষেত্রে রবীন্দ্রনাথ এক নূতনযুগের সূচনা করলেন। এজন্যই এই আলোচনায় রবীন্দ্রনাথের মৃত্যুভাবনার একটি ক্ষীণরেখা অঙ্কন অপ্রাসঙ্গিক হবে না।

মৃত্যু সম্পর্কে রবীন্দ্রনাথের মৌলচিন্তাগুলি মূলত ভারতীয়, উপনিষদ এবং গীতার আলোকে আলোকিত হলেও এতে তাঁর নিজস্ব স্বাতন্ত্র্যবোধের পরিচয় রয়েছে। তাঁর সমগ্র সাহিত্য চিন্তার ভিতর অবিদ্যার আত্মার ত্যাগ-প্রবাহের পরিপ্রেক্ষিতেই মৃত্যুর প্রসঙ্গ এসেছে। এই অবিদ্যার আত্মা অখণ্ড উপলব্ধিরই পরিণাম তাঁর মানব ধর্ম, বিশ্বধর্ম। তাঁর বিশ্বকবি নাটকে এটাই মাহাত্ম্য। রবীন্দ্রনাথের বিপুল সৃষ্টিসত্তার ও জীবনচেতনার মধ্য বাঙালি মৃত্যুকে আবিষ্কার করেছে জীবনেরই প্রবেশ দ্বার হিসেবে। মৃত্যু রবীন্দ্রনাথ নানারূপে, নানা ভঙ্গিতে দাঁড় করিয়ে আমাদের দেখালেও জীবন মৃত্যুর রহস্যসন্ধানী বাঙালির অন্তর্গত জীবনচেতনার বিভিন্ন স্তর থেকে অ

লে তাকে আবিষ্কারের চেষ্টা করেছে। রবীন্দ্রনাথের পর এক্ষেত্রে যাঁদের
ম আসে তাঁদের মধ্যে অন্যতম ঔপন্যাসিক তারাশঙ্কর বন্দ্যোপাধ্যায়।

মাত্র আট বছর বয়সে আদি কবির মতই মৃত্যু শোকাতুর হৃদয়ে
তারাশঙ্করের সাহিত্য জীবনের সূত্রপাত ঘটে একটি কবিতা সৃষ্টির মধ্য
য়ে—

“পাখির ছানা মরে গিয়েছে
মা ডেকে ফিরে গিয়েছে
মাটির তলায় দিলাম সমাধি
আমরা সবাই মিলিয়া কাঁদি।”^২

কবিতাটি অনেক বছর পর্যন্ত তারাশঙ্করের বৈঠক খানার দরজায় খড়ি
য়ে লেখা ছিল। মনে হয়, বালক বয়স থেকেই তাঁর মনের অতলে মৃত্যুর
তলে মৃত্যুর শোকে গভীর অনুভূতির স্পর্শ ছিল। সম্ভান হারানোর বেদনায়
রবতীকালে সে অনুভূতি আরও প্রগাঢ় হয়। ঐ সময় (১৯৩২) পরলোক
মৃত্যু সম্বন্ধে তাঁর মন কৌতূহলী হয়ে উঠে। তিনি লাভ পুরে শ্মশানবাসের দ্বারা
গনতে চেয়েছিলেন, —শরীর তত্ত্ব চিকিৎসা বিজ্ঞানের অজ্ঞাত যে রহস্য
ীবন মৃত্যুর সেই রহস্যকে অনুভব করতে চেয়েছেন। মৃত্যুর নিকষ কঠিন
গলো বেদনাময় রূপটি তাঁর ‘শ্মশানঘাট’ গল্পটির মধ্যে স্পষ্ট হয় উঠেছে।^৩
মৃত্যুর বেদনাবোধে তীব্র এই গল্পটি সম্পর্কে গল্পকার বলেছেন, —“শ্মশানঘাট
গল্পটির মধ্যে এমন একটি শোকার্তহৃদয়ের অনুদ্বেলিত অথচ গাঢ় প্রকাশ আছে
যে সেদিন ‘বঙ্গশ্রীর’ সেই পরিহাস রসরসিকতা মুখর মজলিশটি তার প্রভাবে
যেক মিনিটের জন্য সক্রমণ মৌনতায় আচ্ছন্ন হয়ে রইলো।” তারাশঙ্করের
চিন্তার গভীরে যে প্রশান্ত অনুসন্ধিৎসু মৃত্যুসন্ধানী এক তাপস মন ছিল তাকেই
আমরা বিভিন্ন সময়ে তাঁর বিচিত্র বিসৃষ্টির মধ্য দিয়ে প্রকাশ হতে দেখি।
‘হলনাময়ী’, ‘প্রতিধ্বনি’, ‘শ্রীনাথ ডাক্তার’ এইসব ছোটগল্পে তারাশঙ্করের
মৃত্যুচিন্তার যে বিক্ষিপ্ত প্রকাশ তা উপন্যাস সৃষ্টির মধ্য দিয়ে আমরা একটা
পরিণত রূপ নিতে দেখি। এই প্রজ্ঞাপ্রসূত চেতনা তাঁর চিন্তালোকে জ্ঞানচর্চার
কমাষয়েই একটা পরিণত রূপ নিয়েছে। প্রথম দিকে স্বাদেশিক চেতনা,
বৈজ্ঞানিক যুক্তিবাদ, মার্কস লেলিনের সাম্যবাদ গান্ধীর আদর্শ তার মানবিক
বোধের গভীর করে। পরবর্তীকালে গীতা ভাগবত প্রভৃতি ভারতীয় ধর্ম
শাস্ত্রের দ্বারা তাঁর চিন্তালোক আধ্যাত্মিক আলোতে দীপ্ত হয়ে উঠে। এই অধ্যাত্ম

অনুভূতি থেকেই তাঁর চিন্তের উত্তোরণ ঘটল আধ্যাত্মিক চেতনায়। আধ্যাত্মিকতার জারকরসে তিনি ‘মনের আয়নায় নিজের ছবি’ দেখে চাইলেন, — “I am looking for the face I had, before the world was made.”^৪ দর্পণে সেই মুখ দেখার অভিলাষেই তিনি এক অলৌকিক জগতের সন্ধান পেলেন। এই অলৌকিক চেতনার প্রভাবে তিনি মৃত্যু জানলেন জীবনের পরমসত্য বলে। তাই তাঁর সাহিত্য জীবনের পরি-সিদ্ধির সোপান বেয়ে তিনি পৌছাতে চেয়েছেন জীবন জিজ্ঞাসার সেই অতি-যেতে, যেখানে রয়েছে এমন এক আঁধার, — আঁধার আলোরও অধিক। স্তরে স্তরে তাঁর দার্শনিক শিল্পীমানস উপলব্ধি করেছে যে মানবজীবনের পূর্ণ-প্রাপ্তির ক্ষেত্রে মৃত্যুর এক অত্যাশ্চর্য ভূমিকা রয়েছে। কারণ, মৃত্যু জীবন-চেয়েও বড়ো আরেক জীবন। এই ক্ষুদ্র জীবন থেকে বৃহৎ জীবনে যাত্রা ক-সংযোগ সেতু মৃত্যুর রূপচর্চায় তাঁর যে কয়টি উপন্যাস উজ্জ্বল হয়ে উঠে-তাদের ভিতর থেকে ‘কবি’ এবং ‘আরোগ্য নিকেতন’ উপন্যাস দুটিকেই-আলোচনায় বেছে নেওয়া হয়েছে।

যে সত্যানুসন্ধানে তারাশঙ্করের শিল্পী জীবন অতিবাহিত হয়েছে, জীবন মৃত্যুর সম্বন্ধে গঠিত এক অখণ্ড বোধ। ‘কবি’ উপন্যাসে এই বোধ-জীবনরসের ভিতর দিয়ে আশ্চর্য কুশলতায় শিল্পিত হয়েছে। এই উপন্যাস-নায়ক নিতাই একজন রোমাণ্টিক জীবনরসিক কবি। তাকে কেন্দ্র করে উপন্যাসের কাহিনিজাল বয়ন করা হয়েছে। গানের ভিতর দিয়ে তার জীবন-অভিব্যক্তি প্রকাশ পায়। নিতাইয়ের কবিপ্রাণের কোমলতায় ঠাকুরঝি আ-হয়েছিল, নিতাইয়ের গানের ভিতর সে খুঁজে পেয়েছিল ভালোবাসার স-
— ‘কালো যদি মন্দ তবে কেশ পাকিলে কাঁদ কেনে?’ ঠাকুরঝির কালো-রাঙা কৃষ্ণচূড়া ফুলের সৌন্দর্যে জীবনরসিক নিতাই গান ধরে ‘কালো রে-রাঙ্গাকুসুম হেরেছ কি নয়নে?’ কিন্তু নিতাইয়ের তৃষ্ণার্ত হৃদয় ঠাকুরঝি-কামনা করেও না পাওয়ার বেদনায় দগ্ধ হয়। পরিশেষে ঠাকুরঝির অসুস্থ-খবর পেয়ে নিজেকে ঠাকুরঝি থেকে দূরে রাখার জন্য নিতাই চিরদিনের-প্রায় ত্যাগ করে চলে যায়। এই ছিল ‘কবি’ গল্পের পরিসমাপ্তি।
ভালোমন্দের সমাহারে গঠিত সামান্য মানব চরিত্র নিতাই, ঠাকুরঝি, র-প্রভৃতি চরিত্রের ভিতর জীবনের হাসি কান্নার চিরস্তন রূপ তুলে ধরে-প্রকৃতপক্ষে তারাশঙ্করের শিল্পীমানস ছিল আরো দূরে প্রসারিত। জীব-

অখণ্ড অনন্ত রূপ নির্ণয়ে অভিলাষী এই ঔপন্যাসিকের দৃষ্টিতে চেতনায় জীবন নামক মৃত্যুর প্রাক্ প্রতিমাটির যে স্পষ্ট রূপ ছিল তাকেই তিনি এই উপন্যাসের শেষ অংশে যোগ করেছেন বুমুরদলের অংশটি সংযোজন করে। আর বুমুরদলের মধ্যমণি বসনের মৃত্যুকে কেন্দ্র করেই উপন্যাসের শিল্পসত্য এক স্থির লক্ষ্যে এগিয়ে চলেছে। বসনকে ভালোবেসে ঠাকুরঝির প্রেমে অতৃপ্ত নিতাই যেমন জীবনের প্রকৃত রূপকে উপলব্ধি করতে শিখেছে তেমনি বসনের মৃত্যুর কঠিন সত্যের ভিতর দিয়ে তার কবিসত্তা এমন এক চিরন্তন প্রশ্নের অবতারণা করেছে, যে প্রশ্ন নচিকেতার প্রশ্নের মতোই আমাদের মুহূর্তে ভাবিত-চমকিত করে, —“এই খেদ আমার মনে/ভালোবেসে মিটল না আশ কুলালনা এ জীবনে/হায় জীবন এত ছোট কেনে ঐ ভুবনে?” বসনের মৃত্যুর ভিতর দিয়েই নিতাইয়ের মতো আমাদের চিন্তালোকের বেদনার তারে আঘাত করে, —হায়! জীবন এতো ছোট কেনে এ ভুবনে! আত্মার এত অফুরন্ত লীলা ঐ ছোট জীবনে যে একেবারেই সম্পন্ন হবার নয়! তাই তো মৃত্যুর মধ্য দিকে তাকে যাত্রা করতে হয় জীবন থেকে জীবনান্তরের দিকে। মৃত্যুর পরিমণ্ডলে সৃষ্ট এই বোধই উপন্যাসটির কেন্দ্রবিন্দু।

‘কবি’ উপন্যাস মৃত্যুমথিত মানব জীবনের যে অস্তিম জিজ্ঞাসা—‘জীবন মতো ছোট কেনে এ ভুবনে’— আরোগ্য নিকেতন (১৩৫৯) উপন্যাসে এই বেদনাবোধেরই উত্তোরণ ঘটেছে। এই উপন্যাসটি ঔপন্যাসিক তারাশঙ্করের পরিণত চিন্তামানসের অন্যতম ফসল। মানব জীবনের সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম হস্যসন্ধানী তারাশঙ্কর এই উপন্যাসে জীবনের আধি-ব্যাদির অন্তরালে যে ‘ফালোস্ব কুটিলাগত’ মৃত্যুর রূপ তাকেই উপন্যাসের মূল কেন্দ্রবিন্দুরূপে দাঁড় করিয়েছেন। এই উপন্যাসের নায়িকা পিঙ্গল কেশ, পিঙ্গল নেত্র, পিঙ্গল বর্ণা ত্যুদেবী। নায়ক এই মৃত্যুদেবীরই উপাসক এক গ্রাম্য করিরাজী চিকিৎসক জীবন মশায়। ‘স্ববির ধূলিধূসর দিংহস্তীর মতো’, রোগীর মৃত্যুর পর ত্যুশোকে বিহ্বল মানুষের মধ্যে ইনি “গোমটভরা বায়ু প্রবাহহীন গ্রীষ্ম উপরাহের স্থির বনস্পতির মতো অচঞ্চল হয়ে বসে থাকেন।” এই জীবন শ্বাসের বিশাল ব্যক্তিত্ব ও বিচিত্র জীবন কাহিনী উপন্যাসের ঘটনাবিন্যাসে যিনি পেলোও উপন্যাসিকের আসল উদ্দেশ্য মানব জীবনে মৃত্যুর অতীন্দ্রিয় উপলব্ধিকেই তুলে ধরা। ‘আরোগ্য নিকেতন’ চিকিৎসালয়ের চিকিৎসক জীবন মশায় জানেন, আধি ব্যাদি জরার কবল থেকে যে আরোগ্য নিকেতনে গেলে

জীর্ণতার হাত থেকে মুক্ত হয়ে জীবন মধুময় হয়ে উঠে সেখানের পথ প্রদর্শন
 মৃত্যু ছাড়া আর কেউ নয়। কবিরাজী চিকিৎসা জীবনমশায়ের কুলধর্ম। এ
 ধর্মে পিতা জগদ্বন্ধুমশায় তাঁকে দীক্ষাদানের সময় মৃত্যুর স্বরূপ উন্মোচন করে
 বলেছিলেন, —“মৃত্যু প্রজাপতি ব্রহ্মার দেহ নির্গত ছায়া, —যার পিঙ্গল কোষ
 পিঙ্গল নেত্র, পিঙ্গল বর্ণ, গলদেশে ও মণিবন্ধে পদ্মবীজের ভূষণ।” “মৃত্যু অ
 ও বধির”। চিকিৎসকের ধর্ম হচ্ছে রোগের সঙ্গে যুদ্ধ করে রোগীর দেহকে
 রোগমুক্ত করা। মৃত্যুর সঙ্গে challenge করে নিয়ে, —প্রাণকে সুস্থভাবে তা
 পরিণতির পথে নিয়ে যেতেই চিকিৎসক রোগীর দেহকে রোগমুক্ত করেন
 কিন্তু যে দেহে মৃত্যুর পদধ্বনি শোনা যায় চিকিৎসক সেখান থেকে সবিনয়
 প্রত্যাবর্তন করেন মৃত্যুর অধিকারকে হরণ না করার জন্য। নারীজ্ঞানে দ
 চিকিৎসক জীবনমশায় বংশ পরম্পরায় মানুষের মৃত্যু কালও নির্ণয় করে
 পারেন। এ বিদ্যা নয়, এ বোধ। আয়ুর্বেদ পঞ্চমবেদ। তাই আধ্যাত্মিক চেতনা
 অভিন্মাত না হলে এ বিদ্যা আয়ত্ত্ব করা যায় না। আধি ব্যাধি জরায় জীর্ণ হ
 যাওয়া দেহ খাঁচা থেকে আত্মাকে মুক্তির্থে পৌছাতে পারে মৃত্যুই। ত
 মৃত্যুর বিরুদ্ধে সংগ্রাম করার অধিকার চিকিৎসকের নেই। কারণ আত্মা হ
 এমন কিছু যা বস্তুজগত থেকে সম্পূর্ণ প্রভাবমুক্ত থাকে—“নৈনং ছিন্না
 শস্ত্রানি, নৈনং দহতি পারকঃ ন নৈনং ক্লেদয়ন্তুপ ন শোষয়তি মারুত।”
 জীবনমশায় তাঁর আজীবন সাধনা দিয়ে এই তত্ত্বজ্ঞান লাভ করেছিলেন বলে
 নাড়ী দেখে নিদানহাঁকাকে তিনি অধর্ম বা অমানবিক মনে করেন।
 চিকিৎসকের কর্তব্যানুযায়ী রোগ নিরাময় তাঁর ধর্ম হলেও দৃষ্টি ছি
 উর্ধ্বলোকে, সর্ব দুঃখহারা মানব মুক্তির্থে, যেখানে জীবন পরিপূর্ণত
 অভিনব হয়ে উঠে। এই দৃষ্টিভঙ্গিতেই জীবনমশায় মৃত্যুর পূজারী। অ
 অভিজ্ঞতায় তিনি দেখেছেন মৃত্যুর মিছিল, —কখনো যে আসে নৃত্যচঞ্চ
 কিশোরীর মতো, যে মৃত্যু তিনি দেখেছেন রঙ্গলাল ডাক্তারের মধ্যে। ‘জী
 এবং মৃত্যুর সেই প্রচণ্ড শক্তির’ স্বরূপকে উপলব্ধি করতে পেরেছিলেন ব
 রঙ্গলাল ডাক্তার নিজের সমাধি ক্ষেত্র নিজেই তৈরি করেছিলেন। বনবিহা
 শশাঙ্ক মতির মা, দাতু ঘোষ প্রভৃতি চরিত্রগুলির অস্তিম পরিণতির ভি
 মৃত্যুর বিচিত্র রূপেরই প্রকাশ ঘটেছে। নারীজ্ঞানে নির্ভুল নির্দেশক চিকিৎ
 জীবনমশায় শ্বশানবাসী তান্ত্রিকের মতো ক্ষুদ্র হৃদয় দৌর্বল্যকে প্রশয় না দি
 তাই মানুষের মৃত্যুকাল ঘোষণা করেন। এমনকি, একমাত্র পুত্রের ম
 ঘোষণায় আপাত স্তব্ধ হৃদয়ে নৈরাশ্যের ছায়া পড়লেও পরমানন্দ মাধ

মহিমার সত্যসাধনায় নিরাসক্ত সাধকের মতোই তিনি স্থিতি হতে পেরেছেন। কবিরাজী বিদ্যাশিক্ষা দানে তাঁর পিতা তাকে যে আদর্শ উত্তরাধিকার সূত্রে দিয়েছিলেন তাতে বৈজ্ঞানিক বিধি বিধানের চেয়েও বড়ো ছিল ঈশ্বরে বিশ্বাস। এই বিশ্বাসের জোরেই জীবনে বিচিত্র অভিজ্ঞতা, বিবিধ বিরুদ্ধ মতের ঠানাপোড়েনে আপাত অস্থির চিত্তবিক্ষোভে বেদনা অনুভব করলেও তিনি আরও গভীর অনুসন্ধিৎসু মন নিয়ে খুঁজে বেড়িয়েছেন সেই অতল রহস্যকে। মৃত্যুর অন্ধকার থেকে উৎসারিত যে আলো সেই আলোর সন্ধানী জীবনমশায় জীবনে সহস্র অতৃপ্তির আকুলতা ব্যর্থতার মধ্যেও তাই সেই অমৃত লোককে, মানবাত্মার চিরমুক্তি তীর্থকে রোগীর অস্তিম শয্যায় আবিষ্কার করতে চেয়েছেন। তাঁর এই প্রজ্ঞাপ্রসূত উপলব্ধি আধুনিক চিকিৎসা বিজ্ঞানে পারদর্শী চিকিৎসক প্রদ্যোৎ বোস অস্বীকার করে, এক বিরুদ্ধ মত ও পথে জীবনমশায়কে বিভ্রান্ত করার চেষ্টা করেও ব্যর্থ হয়েছেন। শেষ পর্যন্ত তাকে বলতে হয়েছে, “জীবনে যখন সময় আসে তখন মুক্তি নিতে হয়।” আসলে যুগধর্মে নবীন ও প্রবীণের মধ্যে যতোই বিরোধ থাক, —জীবনের পরম সত্যবোধে সর্ব যুগে সর্ব কালে এক। উপন্যাসের পরিণতিতে মৃত্যুর সত্যবোধে প্রাজ্জ্বল দুই যুগের মানব চেতনাকেই তারাশঙ্কর মেলাতে চেয়েছেন। তাই নিদান হাঁকার সত্যকেও আধুনিক ডাক্তার স্বীকার করে নিলেন, —‘এ আপনার কাছে আমার শিখতে ইচ্ছা করে।’ কিন্তু শুধুমাত্র নিদান হাঁকার অমোঘ সত্যেই জীবনমশায়ের জীবনবোধ থেমে থাকেনি। সারাজীবন আপন প্রয়সীর মতোই যে মৃত্যুর স্বরূপকে তিনি বিভিন্ন রোগীর রোগ শয্যায় আবিষ্কার করার চেষ্টা করেছেন, আপন মৃত্যুর অস্তিম শয্যায় সেই অবগুণ্ঠনময়ী মৃত্যুকেই উপলব্ধি করতে চেয়েছেন, সজ্ঞানে তার মুখোমুখি হতে চেয়েছেন।

‘আরোগ্য নিকেতন’ উপন্যাসে তারাশঙ্কর, জীবনমশায়ের সমগ্র জীবনের মধ্য দিয়ে মৃত্যুর মহিমাকেই সহস্রদলে বিকশিত করে তুলেছেন। জীবনবাসনার অন্ধ অবোধ সীমাবদ্ধতা থেকে, মৃত্যুর মহালোকেই যে মানব জীবনের পরিপূর্ণ সার্থকতা, যেখানে মানুষ রূপ থেকে অরূপে, মোহ থেকে নির্মোহে, বাসনা থেকে নির্বাসনের শুদ্ধসত্যে পৌঁছতে পারে, যে মৃত্যুন্মানে জীবন শুচিশুদ্ধ ও অনন্ত হয় উঠে সেই মৃত্যু সর্বকালের মানবের কাছেই পরণীয়। এই মৃত্যু জীবনেরই আরেকটি নাম। কেন না, “জীবনের কাছে প্রকৃতি

নিরন্তর যে প্রশ্ন করে চলেছে তারই নাম মৃত্যু।” প্রকৃতির এই প্রশ্নকে সামনে রেখেই তারাশঙ্কর বহুধাভিমুখী জীবনের এক উচ্ছল দিককে ধরতে চেয়েছে তার ‘আরোগ্য নিকেতন’ উপন্যাসে। উপন্যাসিকের জীবন জিজ্ঞাসা এ উপন্যাসে চরম সীমায় গিয়ে পৌঁছেছে। জীবনকে তার স্বস্বরূপে আবিষ্কারে তপস্যাই তিনি করেছেন তাঁর এই উপন্যাসে। “মৃত্যুর ভিতর দিয়ে প্রকৃতি জীবনকে স্মরণ করিয়ে দেয় যে জীবন এখনও নিজেকে পায়নি”—জীবনকে এই নিরন্তর পাওয়ার সাধনার মধ্যেই তারাশঙ্করের মৃত্যু জিজ্ঞাসা বাস্তব হয়ে উঠেছে তাঁর ‘কবি’ ও ‘আরোগ্য নিকেতন’ উপন্যাস দুটির মধ্যে। □

সূত্র :

১. কাব্যালোক—পৃ. ৭।
২. তারাশঙ্করের শিল্পমানস : ড: নিতাই বসু। ১ম প্রকাশ ১৯৭৩। পৃ. ৩৩।
৩. অধ্যাপক রথীন্দ্রনাথ রায় সম্পাদিত গল্প পঞ্চাশৎ গ্রন্থে শ্মশান ঘাট গল্পটি না পরিবর্তনে সন্ধ্যামণি নামে প্রকাশিত হয়।
৪. তপস্বী ও তরঙ্গিনী : বুদ্ধদেব বসু। পৃ. ১।
৫. শ্রীমদ্ভাগবত গীতা—পৃ. ৪৩/৪৪।

রবীন্দ্রনাথের শিক্ষাচিন্তা—একটি পর্যালোচনা

শ্রী শ্রাবণী ভদ্র

বিভাগীয় প্রধান, বাংলা বিভাগ

রবীন্দ্রনাথ মূলতঃ কবি হলেও শিক্ষাবিদ হিসাবে তাঁর অবদান অনস্বীকার্য। তিনি স্বয়ং আদর্শ শিক্ষক ও পৃথিবীর যে কোন স্বনামধন্য শিক্ষাবিদদের সমপর্যায়ভুক্ত। তাঁর শিক্ষানীতি নূতন, বিশ্বপ্রকৃতিকেন্দ্রিক— ভারতবর্ষের মহান ঐতিহ্য হতে আহত। বাইরের প্রাকৃত জগৎ ও ভিতরের মানসিক জগৎ এই উভয়ের সার্থক সন্মিলনেই মানুষের সকল চিত্তবৃত্তির নাম্যক পূর্তিলাভ ঘটে। মানবীয় চিত্তবৃত্তি সমূহের সর্বাঙ্গীন পরিপুষ্টি ও বিকাশই এই প্রকৃত শিক্ষা, তা রবীন্দ্রনাথ তাঁর বিভিন্ন শিক্ষা বিষয়ক প্রবন্ধের মধ্য দিয়ে প্রকাশ করেছেন। তাঁর নিকট শিক্ষার্থী একটা জড়বস্তু পিণ্ড নয়। শিক্ষা সম্বন্ধে স্বীকৃত এবং সবচেয়ে উপেক্ষিত কথাটা এই যে শিক্ষা জিনিসটা জৈব, ওটা যান্ত্রিক নয়। চরিত্রের বিকাশ ও পরিপুষ্টির জন্য তিনি প্রাকৃতিক পরিবেশের সম্মিত প্রভাব ও প্রাধান্য স্বীকার করেছেন। তাঁর শিক্ষা বিষয়ক প্রবন্ধগুলি সাম্প্রতিক ও কাব্যরসপূর্ণ। ইহা ভাববাদী কবির স্বপ্নচারণা নয়। তিনি একজন প্রকৃত শিক্ষক এবং শিক্ষা প্রতিষ্ঠানের দরদী সংগঠনকারীও বটে।

শিক্ষা বিষয়ে রবীন্দ্রনাথের লিখিত প্রবন্ধগুলির আলোচনা করে শিক্ষাবিদ হিসাবে তাঁর যাথার্থতা বিচার করা যায়।

রবীন্দ্রসমকালে যেহেতু এদেশে ঔপনিবেশিক শিক্ষার প্রসার প্রায় একটি শতাব্দী অতিক্রম করেছিল, সেহেতু দেশবাসী প্রশ্নহীনভাবে এই শিক্ষা ব্যবস্থায় মতান্তর হয়ে উঠেছিল। অথচ সেই শিক্ষাক্রম আধুনিক হলেও স্বদেশের ঐতিহ্য সংস্কৃতির সঙ্গে সম্পর্কহীন ছিল। বিংশ শতাব্দীর প্রথম দশকে স্বদেশী আন্দোলনের প্রেক্ষাপটে যখন জাতীয় শিক্ষা চেতনা দেখা দিল তখনই রবীন্দ্রনাথ তাঁর শিক্ষা বিষয়ক প্রবন্ধগুলিতে এই প্রশ্ন তুললেন যে, ভারতবর্ষের পক্ষে প্রাচীন ভারতীয় তপোবনের আধ্যাত্মিক শিক্ষা প্রণালী উপযোগী, না কি বিজ্ঞানমুখী আধুনিক শিক্ষা? আবার কখনও কখনও এই দুই ক্রিয়ার মিলনের মধ্যেই রবীন্দ্রনাথ সমস্যার সমাধান অনুসন্ধান করলেন। শিক্ষা বিষয়ক ভাবনাচিন্তা রবীন্দ্রনাথের সমগ্র জীবনপরিধির অন্যতম

অবলম্বন। ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতার মধ্যদিয়ে তিনি শিক্ষার তত্ত্বগত ও ব্যবহারি প্রয়োগ সম্পর্কে সচেতন হয়ে ওঠেন। যার যথাযথ ও বৃহত্তর প্রয়োগভূমিকার প্রতিষ্ঠিত হয় শান্তিনিকেতনের ব্রহ্মচার্য্য বিদ্যালয় (১৯০১), বিশ্বভারতী (১৯১৮), এবং শ্রীনিকেতনের শিক্ষাসত্র বিদ্যালয় (১৯২৪)।

তাঁর শিক্ষাচিন্তাকে তিনটি পর্বে বিন্যস্ত করা যেতে পারে :

- ১। প্রাক্-শান্তিনিকেতন পর্ব (১৯০১ এর পূর্ববর্তী সময়)
- ২। শান্তিনিকেতনে প্রাক্-বিশ্বভারতী পর্ব (১৯০১ থেকে ১৯১৮)
- ৩। বিশ্বভারতী পর্ব (১৯১৮—এর পরবর্তী সময়)।

১৯০৫ থেকে ১৯১৭ খ্রীষ্টাব্দের মধ্যে রচিত নিবন্ধগুলি—ছাত্রদের প্রসঙ্গাষণ (১৯০৫), শিক্ষাসংস্কার (১৯০৬), জাতীয় বিদ্যালয় (১৯০৬), শিক্ষা সমস্যা (১৯০৬), তপোবন (১৯০৯), ধর্মশিক্ষা (১৯১১), শিক্ষা বা (১৯১৫), স্ত্রীশিক্ষা (১৯১৫) ইত্যাদি। ১৯১৯ থেকে ১৯৩৬ খ্রীষ্টাব্দের মধ্যে রচিত নিবন্ধসমূহ : অসন্তোষের কারণ (১৯১৯), বিদ্যারযাচাই (১৯১৯), বিদ্যা সমবায় (১৯১৯), শিক্ষার মিলন (১৯২১), বিশ্ববিদ্যালয়ের রূপ (১৯৩১), শিক্ষারবিকিরণ (১৯৩২), শিক্ষা ও সংস্কৃতি (১৯৩৫), শিক্ষা স্বাস্থ্যকরণ (১৯৩৬), আশ্রমের শিক্ষা (১৯৩৬), ছাত্র সঙ্গাষণ (১৯৩৬) ইত্যাদি। ১৯০৫ থেকে ১৯১৭ খ্রীষ্টাব্দের মধ্যে প্রকাশিত নিবন্ধগুলি রবীন্দ্রনাথ শিক্ষা বিষয়ে তাঁর মত ব্যক্ত করেছেন। জাতীয় শিক্ষার চরিত্র, নীতি ও পদ্ধতি, শিক্ষার বাহনরূপে ইংরাজী ভাষা ব্যবহারের উপযোগিতা, ব্যর্থতা, মাতৃভাষার মাধ্যমে শিক্ষাদানের প্রয়োজনীয়তা, আমাদের শিক্ষা বাহন ও পদ্ধতির ত্রুটি জাতীয় বিদ্যালয়ের আদর্শ, ধর্ম-শিক্ষার আবশ্যিকতা, নীতিশিক্ষা, সার্বজনীন শিক্ষা—এইসব বিষয়ে রবীন্দ্রনাথের অভিমত আমরা নিবন্ধগুলিতে পাই।

প্রাক্-শান্তিনিকেতন পর্বের প্রতিনিধি স্থানীয় রচনা ১৮৯২ খ্রীষ্টাব্দে রচিত 'শিক্ষার হেরফের' প্রবন্ধটি। প্রবন্ধটিতে রবীন্দ্রনাথ দুইটি বিষয়ে আলোকপাত করেছেন—জীবনের সঙ্গে শিক্ষার সংগতি রক্ষা এবং শিক্ষার মাধ্যম রূপে মাতৃভাষার গুরুত্ব। আমরা ব্যবহারিক জীবনে প্রতিষ্ঠা লাভের জন্যে নির্দিষ্ট পাঠ্যপুস্তক মুখস্থ করি। ইহাতে মস্তিষ্কের চর্চা হয় বটে, কিন্তু মনের বিকাশ হয়না, বুদ্ধিবৃত্তি অপরিপক্ব থেকে যায়। ফলে আমরা বি

বরাট স্তম্ভীকৃত বই পাঠ করে বি.এ., এম.এ. পাশ করি বটে কিন্তু বুদ্ধিবৃত্তির দিক হতে আমরা যেমন দুর্বল তেমনি অপরিণত। ইহার প্রধান কারণ আমাদের শিক্ষা নিরানন্দময়। আনন্দহীন লেখাপড়া গ্রহণশক্তি, ধারণ শক্তি ও চিন্তাশক্তি বৈকাশে মোটেই সাহায্য করে না।

‘শিক্ষা সমস্যা’ (১৯০৬) নিবন্ধে তিনি জাতীয় চরিত্র অনুযায়ী শিক্ষানীতি উদ্ভাবনের উপর জোড় দিয়েছিলেন। যুরোপে মানুষ সমাজের ভিতরে থেকে মানুষ হয়, স্কুল তার কথঞ্চিত সাহায্য করে। সেখানে শিক্ষার্থী যে বিদ্যা লাভ করে সে বিদ্যাটা সেখানকার মানুষ ও সমাজ থেকে বিচ্ছিন্ন নয়। কিন্তু আমাদের সবচেয়ে বড় বাধা এই যে, শিক্ষার সঙ্গে জীবনের যোগ নেই। আমরা ইংরাজী স্কুলে পড়ি, তার সঙ্গে সমাজ, দেশ ও মনের যোগ বিচ্ছিন্ন। আমরা ইংরাজী বিদ্যা ও বিদ্যালয়কে তার যথাস্থানে দেখতে পাই না। আমরা কে সজীব লোকালয়ের সঙ্গে মিশ্রিত করতে জানি না। এখানেই আমাদের শিক্ষার গলদ।

‘লক্ষ্য ও শিক্ষা’ (১৯১২) নিবন্ধে তিনি দেখিয়েছেন পাশ্চাত্য সমাজের সঙ্গে তুলনায় ভারতীয় সমাজের জড়তা, নিশ্চেষ্টতা ও লক্ষ্যহীনতা। তাঁর মতে আমাদের জীবনে কোন সুস্পষ্টতা নেই। এইটা বুঝতে না পারার মূঢ়তাই আমাদের সকলের চেয়ে বড় মূঢ়তা। এই লক্ষ্য, উচ্চাদর্শ, স্পষ্টতা হোক আমাদের শিক্ষার কাম্য।

আমরা দেখেছি, প্রাচীন ভারতবর্ষে শিক্ষার সঙ্গে জীবনের বিচ্ছেদ ছিল। জীবনের সঙ্গে শিক্ষার যোগছিল ঘনিষ্ঠ। রবীন্দ্রনাথ জোড় দিয়ে বলেছেন, খালা আকাশ, খালা বাতাস, গাছপালা মানবসত্তানের শরীর মনের পরিণতির জন্য অত্যন্ত দরকার। শিক্ষার জন্য চাই উদার মুক্ত পরিবেশ। মনের বর্ধন কালে চাই বৃহৎ অবকাশ। বিদ্যালয় চাকরির জন্য নয়, মনুষ্যত্ব বিকাশের জন্য। তাই বিদ্যা লাভ ও জ্ঞানলাভের প্রণালীর মধ্যে চাই মঞ্জস্যবিধান বাইরের বিশ্বপ্রকৃতির আবির্ভাব যেখানে বাধাহীন অন্তরে ইখানে মন সম্পূর্ণ বিকশিত হয়। আসলে বিশ্বভারতী প্রতিষ্ঠার মধ্যেই রবীন্দ্রনাথের বিশ্ববীক্ষণ তথা ভারতবর্ষকে বিশ্বমানবের মিলন ক্ষেত্ররূপে গড়ে তোলার চেতনা ধরা পড়ে। এই পর্বের মূল প্রেরণা বিদ্যার সার্বভৌমত্ব, শিক্ষার স্বাধীনতা এবং শিক্ষার আন্তর্জাতিকতা। জাতীয় শিক্ষাই আন্তর্জাতিক মানের ম্যা উঠুক, এই ছিল তাঁর আকাঙ্ক্ষা।

‘শিক্ষার বাহন’ (১৯১৫) নিবন্ধটি বহুপঠিত। ইংরাজী না বাংলা শিক্ষার বাহন হবে কোন ভাষা, তা নিয়ে রবীন্দ্রনাথের সুস্পষ্ট মতামত এখানে ব্যক্তি। ‘শিক্ষার বাহন’ নিবন্ধটির দুবছর পরে (১৯১৭) স্যাডলার কমিশন হয়েছিল আরও দুবছর বাদে তার প্রতিবেদন প্রকাশিত হয়েছিল (১৯১৯)। স্যাডলার কমিশনের সদস্য, কলকাতা বিশ্ববিদ্যালয়ের কুলপতি (উপাচার্য) স্যার আশুতোষ মুখোপাধ্যায় স্নাতক ও স্নাতকোত্তর পর্যায়ে কিছু প্রগতিস্বপ্ন ব্যবস্থা নিয়েছিলেন। রবীন্দ্রনাথ এই নিবন্ধে তাঁর উল্লেখ করেছেন। বিদ্যালয় পরিচালনায় অর্জিত নিজস্ব অভিজ্ঞতার উপর নির্ভর করেই তিনি এই প্রবন্ধে লিখেছিলেন। লক্ষ্য করেছেন, একদল ছাত্র স্বভাবতঃই ভাষাশিক্ষায় অগ্রগতি শিক্ষাক্ষেত্রে বহুসংখ্যকের বসে যাওয়ার (ড্রপ আউট) অন্যতম কারণ ভাষাবাহন সমস্যা। বার বার তিনি দাবী করেছেন, বিশ্ববিদ্যালয়ে বাঙালি শিক্ষার পথ খুলে দাও। মাতৃভাষার মাধ্যমে উচ্চ শিক্ষা পেতে দাও। রবীন্দ্রনাথ ইতঃমধ্যে দেখে এসেছেন জার্মানি, ফ্রান্স, জাপানে, আমেরিকায় আধুনিক বিশ্ববিদ্যালয়গুলিতে কীভাবে দেশের চিন্তকে মানুষ করে তোলা হচ্ছে। অন্যতম উপায় মাতৃভাষাকে শিক্ষার বাহনরূপে গ্রহণ। রবীন্দ্রনাথ এদেশে প্রচেষ্টা চালাতে চেয়েছিলেন।

১৯২১—এ লিখেছেন ‘শিক্ষার মিলন’ নিবন্ধ। এখানে তিনি প্রাচ্য ও অধ্যাত্মসাধনা ও পাশ্চাত্যের বিজ্ঞান সাধনার মিলনের কথাই মূর্ত্য বসিয়ে তুলেছেন। পশ্চিমী দুনিয়ার লোক বিশ্বঘটনার উপর কর্তৃত্ব করে বিজ্ঞান সাধনার জোড়ে। তারা জাদু নয়, বৈজ্ঞানিক বিশ্বাস যুক্তিকে আয়ত্ত্ব করে বিশ্বশক্তি হচ্ছে ক্রটিবিহীন বিশ্বনিয়মেরই রূপ। পশ্চিমী দুনিয়া তা অধিকার করেছে এখানেই তাদের জোড়। রবীন্দ্রনাথ এখানে আশা ব্যক্ত করেছেন, পশ্চিমী সব দেশের সব জাতের মানুষকে মেলাতে পারে। তাই তিনি চেয়েছেন আমাদের দেশের বিদ্যানিকেতনকে পূর্ব-পশ্চিমের মিলন নিকেতন করে তুলতে।

স্বীকৃত শিক্ষার অকুণ্ঠ সমর্থক রবীন্দ্রনাথ ‘স্বীকৃত শিক্ষা’ (১৯১১) প্রবন্ধে নারী পুরুষের শিক্ষা পদ্ধতির অভেদত্বের কথা বলেছেন। তাই এই প্রবন্ধে তিনি বলেন—‘যেখানে বিশুদ্ধ জ্ঞান সেখানে মেয়ে পুরুষের পার্থক্য নাই, যেখানে ব্যবহার সেখানে পার্থক্য আছেই।’ এই সত্যটা মেনে নিয়েই স্বীকৃত শিক্ষার ব্যবস্থা করা উচিত। মেয়েদের স্বভাবকে রক্ষা করেই স্বীকৃত শিক্ষার নানা আয়োজন

তে পারে। স্ত্রী হওয়া, মেয়েদের মা হওয়া স্বভাব, দাসী হওয়া নয়। এই তাকে মনে রেখে মেয়েদেরকে সুখে-দুঃখে পুরুষের সহকারী করে নেওয়া গচিত বলে রবীন্দ্রনাথ মনে করেন।

‘শিক্ষার বিকিরণ’ (১৯৩৩) নিবন্ধে রবীন্দ্রনাথ ভারতে জনশিক্ষার ইতিহাস পর্যালোচনা করেছেন। পূর্বকার জনশিক্ষা ব্যবস্থা ছিল দেশের মাটির সঙ্গে নিবিড়ভাবে যুক্ত। পালাগান, কথকতা, কীর্তনের মত চিত্তাকর্ষী জনশিক্ষা ব্যবস্থাগুলির মধ্যে দিয়েই সারা দেশ জ্ঞান লাভ করেছে, রসভোগ করেছে। ব্রিটিশ আমলে তার যোগান বন্ধ হয়ে গেল। তার ফলে দেশের চিত্ত শুকিয়ে গেল। শহরের লোকেরা পেল ইংরাজী শিক্ষা। ফলে দেশের মানুষে মানুষে টল বিচ্ছেদ। নগরী হ’ল সুজলা-সুফলা। গ্রাম হল শুষ্ক, নিরানন্দ প্রাণহীন। দেশের বিশ্ববিদ্যালয় যদি গ্রামদেশের মানুষের চিত্তকে সঞ্জীবিত করে তবেই ত্যাকারের উপকার করা হবে। বিশ্ববিদ্যালয় কীভাবে গ্রামের মানুষের উপকার করতে পারে, রবীন্দ্রনাথ তার পরামর্শ দিয়েছেন। অনেকটা আজকের যুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ে’র পরিকল্পনার কথাই বলেছেন তিনি।

‘শিক্ষা ও সংস্কৃতি’ নিবন্ধে (১৯৩৫) রবীন্দ্রনাথ শিক্ষায় মানবিক গণসমূহ চর্চার উপর জোর দিয়েছেন। প্রাচীন ভারতে জীবনচর্যায় তিনি এর মর্খন পেয়েছেন। অন্তরের পূর্ণতা সাধনই জীবনের প্রধান লক্ষ্য হওয়া উচিত বলে তিনি মনে করেন, সেক্ষেত্রে সংস্কৃতির চর্চা জরুরি। বাহিরে কর্মকুশলতা, অন্তরে সন্মানবোধ—এ দুটিই তাঁর লক্ষ্য। একদা বোলপুর ব্রহ্মচর্যাশ্রমে এটাই তাঁর লক্ষ্য ছিল। চাই আত্মবিশ্বাস। রবীন্দ্রনাথ এটাই চেয়েছিলেন। তাই এই নিবন্ধে তিনি বলেছেন—“আমি সব পারি, সব পারব এই আত্ম বিশ্বাসের বাণী আমাদের শরীর মন যেন তৎপরতার সঙ্গে বলতে পারে। আমি সব জানি এই কথা বলবার জন্যে আমাদের ইন্দ্রিয় মন উৎসুক হয় তো হোক, কিন্তু তার পরেও চরমের কথা আমি সব পারি, সব পারব। আজ এই বাণী সমস্ত রাপের।” এর চেয়ে বড় মন্ত্র আর কিছু নেই। তাঁর মতে এটি আত্মার প্রবল স্ক্রি। রবীন্দ্রনাথ এর সঙ্গে যুক্ত করতে চেয়েছেন সংস্কৃতি-চর্চা। সংস্কৃতির ভাবে চিন্তের সেই ঔদার্য ঘটে যাতে করে অন্তঃকরণে শান্তি আসে, আপনার তি শ্রদ্ধা আসে, আত্মসংযম আসে এবং মনে মৈত্রীভাবের সঞ্চার হয়ে মনের প্রত্যেক অবস্থাকেই কল্যাণময় করে। রবীন্দ্রনাথের ধারণায় এটাই আমাদের লক্ষ্য হওয়া উচিত।

‘শিক্ষার স্বাক্ষীকরণ’ (১৯৩৬) নিবন্ধে রবীন্দ্রনাথ জানিয়েছেন মতে চিন্তা এবং ভাব কথায় প্রকাশ করবার সাধনা শিক্ষার অন্যতম প্রধান আ- বিদেশী ভাষাই প্রকাশ চর্চার প্রধান অবলম্বন হলে তাতে বাধা পট- মাতৃভাষায় ভাব প্রকাশের সুযোগ ও অধিকার পেলে তা জীবনের সঙ্গে হ- হয়। “নিজের ভাষায় চিন্তাকে ফুটিয়ে তোলা, সাজিয়ে তোলার আনন্দ গো- থেকেই পেয়েছি। তাই বুঝেছি মাতৃভাষায় রচনার অভ্যাস সহজ হয়ে গে- তারপরে যথাসময়ে অন্যভাষা আয়ত্ত্ব করে সেটাকে সাহসপূর্বক ব্যবহ- করতে কলমে বাধে না।”

রবীন্দ্রনাথের এই স্বীকৃতি অশেষ মূল্যবান। জীবন সায়াহ্নে (১৯৩৬) বক্তব্য শিক্ষার বাহন সম্পর্কে তাঁর অভিমত চূড়ান্ত রূপ পেয়েছে। ‘শিক্ষা মাতৃভাষাই মাতৃদুগ্ধ’—এ কথার উল্লেখ করে রবীন্দ্রনাথ লিখেছেন, ‘জগা এই সর্বজনস্বীকৃত নিরতিশয় সহজ কথাটা বহুকাল পূর্বে একদিন বলেছিল। আজও তার পুনরাবৃত্তি করব।’

‘ভালো করে বাংলা শেখার ধারাতেই ভালো করে ইংরাজী শেখ- সহায়তা হতে পারে।’—তিনি সাহস করে একথাই বলতে চেয়েছেন। ‘সাধনা’ পত্রিকায় একসময় লেখেন—‘শিখিবার প্রণালীটি যদি এক- মাতৃভাষার সাহায্যে অপেক্ষাকৃত সহজে আয়ত্ত্ব আসে, মনটি যদি শিক্ষার প্র- প্রস্তুত হইয়া উঠে, কত অনাবশ্যক পীড়ন, কঠিন চেষ্টা ও শরীরমনের অব- হইতে নিষ্কৃতি পাওয়া যায়, কত অল্প সময়ে ও স্থায়ীরূপে নূতন শিক্ষা গ্র- করা যায়, তাহা যাঁহারা দৃষ্টান্ত দেখাইয়াছেন তাহারাই জানেন।’

তাঁর শিক্ষাতত্ত্বের প্রবন্ধগুলির মধ্যে আরও একটি প্রসঙ্গ বিশেষ গুরু- সহকারে আলোচিত হয়েছে তা হচ্ছে পল্লীউন্নয়ন তথা ভিন্ন ভিন্ন সম্প্রদায়- শিক্ষাপ্রণালী। রাষ্ট্রনৈতিক স্বাধীনতার জন্যে প্রয়োজন যে স্বয়ম্ভরতার এবং সম্পূর্ণ নির্ভর করে পল্লীউন্নয়নের উপর—এই জনমুখী চেতনার কথাটি বিভিন্ন জায়গায় বলেছেন। তাঁর এই ভাবনাকে আরও উজ্জীবিত- সমকালীন রাশিয়া ভ্রমণের অভিজ্ঞতা। ‘উপেক্ষিত পল্লী’ প্রবন্ধে স্কোভের- তাই তিনি উল্লেখ করেন—‘অম্লের উৎপাদন হয় পল্লীতে, আর অর্থের সং- চলে নগরে। ফলে আরাম আরোগ্য, আমোদ, শিক্ষার ব্যবস্থাও শা- কেন্দ্রভূত। পল্লীর নিকট এই ভোগের যা কিছু পৌঁছায় তা উচ্ছিষ্ট মা- ১৯৩০—এর এক আলোচনা সভায় তাই তিনি স্পষ্ট ভাষায় বলেন ‘আমাদের চাষী সাধারণকে অজ্ঞতার হাত থেকে মুক্তি দেওয়া—এই

‘মূল লক্ষ্য’ আসলে যে মূল সত্যটি রবীন্দ্রনাথ উপলব্ধি করেছিলেন
ল, গ্রামই দেশ ও জাতির প্রাণকেন্দ্র। সুতরাং গ্রামের মানুষের উন্নতির
রকে দেশের উন্নতি সম্ভব নয়। গ্রামকে বাদ দিয়ে যে উন্নতি তা অপূর্ণ
সম্ভব।

রবীন্দ্রনাথের শিক্ষা চিন্তার এই পর্যালোচনা থেকে আমরা তাঁর শিক্ষা
ভাবনার সাহসিকতা, আধুনিকতা ও উদারতার পরিচয় পাই। তাঁর
ভাবনায় নানা স্তর বিভাজন, বিচিত্র বিষয়মুখীনতা সব কিছুই লক্ষ্যবিন্দু
—প্রাচ্য-পাশ্চাত্য শিক্ষার মিলনের মধ্যে দিয়ে ভারতীয় শিক্ষা
কে আন্তর্জাতিক মানে উন্নীত করা। স্বীকার্য, তাঁর চিন্তা পুঁথিগত নয়,
জীবন থেকে আহরিত। □

ক গ্রন্থাবলী :

বীন্দ্র সমীক্ষা — অরুণকুমার মুখোপাধ্যায়।

বন্ধ সঞ্চয়ন— ড. সত্যবতী গিরি, ড. সমরেশ মুজুমদার।

বীন্দ্র রচনাবলী—একাদশ খণ্ড, ষষ্ঠ খণ্ড—রবীন্দ্রনাথ ঠাকুর।

বীন্দ্রনাথঃ পল্লীপুণর্গঠন — অরুণকুমার মুখোপাধ্যায়।

একটি নদীর আত্মকথা

শ্রী মনোজ বোস

উচ্চতর মাধ্যমিক, দ্বিতীয় বর্ষ

পৃথিবীর নদ-নদীর মধ্যে কোনো দিক দিয়েই আমি খুব উল্লেখযোগ্য দাবী করতে পারি না। তাই যথেষ্ট সংকোচের সঙ্গেই তোমাদের কাছে আত্মকথা বলতে যাচ্ছি। আমার নাম হুগলী নদী, স্বনামখ্যাত পূণ্যসলীলা একটি শাখা নদী। কাজেই নিজের রূপ ও কীর্তির গৌরব না থাক, বংশের গৌরব আছে।

কোনো সুউচ্চ পর্বতের বিজন গুহায় আমার জন্ম হয়নি। জননী জলময় শরীর থেকে আমি প্রবাহিত হয়ে এসেছি। বিহার রাজ্যের মধ্য এসে আমি বাংলাদেশে প্রবেশ করেছি। তারপর মুর্শিদাবাদ, নদীয়া, অতিক্রম করে বঙ্গোপসাগরের বিরাট বুকে নিজেকে মিলিয়ে দিয়েছি। সাগরে মিশেই আমার জীবন শেষ হয়ে যায়নি, সেখান থেকে বাষ্পীভূত আমি আবার ফিরে যাই হিমালয়ের শীতের রাজ্যে মানুষের জন্ম-মৃত্যুর নিত্যকাল ধরে আমার আসা-যাওয়া চলছে।

প্রাচীন ও মধ্য যুগের বাংলায় যখন রেলপথ, স্থলপথ ছিল না আমিই ছিলাম পণ্য ও যাত্রী পরিবহনের অন্যতম পন্থা। আমার তীরে গড়ে উঠেছিল তাম্রলিপ্ত, নবদ্বীপ, টুঁচুড়া প্রভৃতি বাণিজ্য কেন্দ্র। এক তোমরা মেনে নিয়েছিলে, “গঙ্গার পশ্চিমকূল বারাণসী সমতুল।” আমারও দুপাশে রয়েছে কয়েকটি তীর্থভূমি—নবদ্বীপ, হালিশহর, দক্ষিণেশ্বর, কালীঘাট, কত মহাত্মা-সাধকের পূণ্যস্মৃতি বিজড়িত রয়েছে স্থানের প্রতিটি ধূলিকণার সঙ্গে। আমারই পূণ্যসলিলে অবগাহন রামপ্রসাদ শ্যামাসঙ্গীত গাইতে গাইতে মাতৃপূজা করেছেন। আমারই শান্ত পঞ্চবটীর ছায়ায় বসে পরমহংস রামকৃষ্ণদেব সর্বধর্ম সমন্বয়ের করেছেন। আজও অগনিত পুণ্যকামী নরনারী আমার তরল বুকের গভীর হয়ে পাপমুক্ত হয়। তোমাদের বৈষয়িক জীবনেত আমি যথাসাধ্য সাহায্য আসছি। কলকাতা বন্দরে বিদেশী জাহাজগুলো আমার বুকের উপর

আসে, তোমরা নানা প্রকার মাল আমদানি-রপ্তানি কর। তাছাড়া আমার
সহায়তায় দুই তীরে স্থাপিত হয়েছে অসংখ্য শিল্প কারখানা। কলকাতা
শ্রীবর্তী অঞ্চলে আমিই তোমাদের পানীয় জল সরবরাহ করি।

পরার্থে নিজের যাবতীয় সামর্থ্য উৎসর্গ করতে পারার মধ্যেই রয়েছে
নর সার্থকতা। আমিও জনজীবনের সেবা করে আমার নদী জীবনকে
করে তুলছি। কিন্তু আমার জীবন কেবল আনন্দময় নয়, দুঃখ বঞ্চনার
টেউয়ে আমার বুকুও উত্তাল হয়। কত সন্তানহারা জননীর অশ্রুতে
র জলও লবণাক্ত হয়ে গেছে। তোমাদের কত প্রিয়জনের চিতার ধোঁয়া
র বুকু মেঘের কালো ছায়া ফেলেছে। আমার ব্যক্তিগত দুঃখই বা কম
তোমরা তো জান, নদী বিশেষজ্ঞরা বলছেন, হুগলী নদীর খাতের
তা কমে আসছে, পলি পড়ে আমার বুক ভরে আসছে। হয়তো এমন
আসবে যখন জলময় শরীর নিয়ে আমি কোথায় হারিয়ে যাবো। আমার
নিয়ে পড়ে থাকবে শুধু একখণ্ড বালুকাময় ভূমি। তাছাড়া কল কারখানায়
প্রকার জঞ্জাল ক্রমাগত আমার জলে মিশে চলছে। ভাবো তো
লিলা জাহুবীর কন্যার একি দুর্গতি!

আমি প্রমত্তা পদ্মা নহৈ, পুণ্যসলিলা গঙ্গাজ। মিসিসিপি, কর্ণে, জাম্বেসসী
ভোলগার আভিজাত্যও আমার নেই। পৃথিবীর মানচিত্র আমি একটি
সূক্ষ্ম রেখা মাত্র। কিন্তুতা নিয়ে আমার দুঃখ নেই। আমি আমার দুই তীর
জনপদের সেবা করতে পারছি, এতেই আমি কৃতার্থ। □

বছর মধ্যে ঐক্য উপলব্ধি, বৈচিত্র্যের মধ্যে ঐক্য স্থাপন—ইহাই
সারতর্কের অন্তর্নিহিত ধর্ম।”

—রবীন্দ্রনাথ ঠাকুর

একটি আকস্মিক ঘটনা

শ্রী জয়দ্বীপ চক্রবর্তী

উচ্চতর মাধ্যমিক, প্রথম বর্ষ

সাধারণত চলতে চলতে মানুষের জীবনে এমন কতগুলো ঘটনা যায় যেগুলির জন্য আমরা হয়তো প্রস্তুত থাকি না। কিন্তু সেই গুলি মুখামুখি হলে পড়ে আমাদের সেইগুলোর সঙ্গে প্রতিযোগিতা করতে হলে একমাত্র কারণ হ'ল মৃত্যুমুখে পতিত নাহওয়া বা বিশেষভাবে ক্ষত-বিহীন হওয়া। এমন কোনো আকস্মিক ঘটনা যদি কোনো ব্যক্তির সঙ্গে ঘটে তাহলে ঘটনাগুলো একটি চিরস্মরণীয় ঘটনারূপে সারা জীবন তার মনে থাকবে। কে. সি. দাস বাণিজ্য মহাবিদ্যালয়ে উচ্চতর মাধ্যমিকের প্রথম বর্ষে আমার সঙ্গেও হঠাৎ একদিন এমন একটি আকস্মিক ঘটনা ঘটেছিল যা জন্য চিরস্মরণীয় হয়ে থাকবে। ঘটনাটিকে আমি যথাসম্ভব সুন্দরভাবে করার চেষ্টা করব।

৯ এপ্রিল, ২০০৮; রাত ৯টা

পরীক্ষা শেষ হওয়ার কিছু দিন পর আমি আমার এক সহপাঠী অন্তরঙ্গ বন্ধুর বাড়িতে গিয়েছিলাম। যাওয়ার উদ্দেশ্য ছিল তার জন্ম উৎসব। আকাশে ছিল অসংখ্য তারা। আমি এবং আমার অন্যান্য বন্ধু উৎসবের আনন্দে আনন্দিত হয়ে উপভোগ করছিলাম সেই উৎসবের আকাশ ছিল অসংখ্য তারার আলোকে আলোকিত। সেই আকাশ কিম্বা মধ্যেই হয়ে গেল অন্ধকার, মেঘাবৃত। আমি গুড়ো গুড়ো বৃষ্টির শব্দ পেলাম। বেশি পথ অতিক্রম করতে হবে বলে অন্যান্য বন্ধুরা তাদের উদ্দেশ্যে রওনা হয়ে গেল। কিন্তু আমি আমার বন্ধু এবং তাদের পাঠ্যসময় সকলের অনুরোধ ফেলতে না পেরে আরো কিছু সময় থাকার জন্য মনে বসে পড়লাম। কিন্তু অতি কম সময়ের মধ্যেই সেই গুড়ো গুড়ো বেগ প্রচণ্ড বেড়ে গেল। হঠাৎ আমি রাস্তার দিকে লক্ষ্য করে দেখলাম জলের পরিমাণ অত্যন্ত বেশি। কিন্তু রাস্তার জলের বেগ কি ধরণের?

বিষয়ে আমার কোনো ধারণা ছিল না। তাই আমি আমার বাড়ির উদ্দেশ্যে
 কটি ছাতি নিয়ে রওনা হয়ে গেলাম। পা ছোঁয়া জল রাস্তায় থাকা স্বত্বেও
 আমি কোনো দ্বিধাবোধ করলাম না। কিন্তু অল্প ঢালযুক্ত রাস্তায় পৌঁছাবার সঙ্গে
 সঙ্গেই জলের স্রোত যেন প্রচণ্ড বেড়ে গেল। লোকের মুখে শুনতে পেলাম
 কোনো পাহাড়ের অতিরিক্ত জল সেই রাস্তাদিয়ে আসার ফলে এই ধরণের
 গতির সৃষ্টি হয়েছে। কিছু মিনিটের মধ্যেই জল যেন আমার কোমর ছোঁয়া
 হাঁয়া হয়ে গেল। এবং তখন থেকেই বিপরীত পরিস্থিতির সঙ্গে আমার
 তিযোগীতা শুরু হয়ে গেল। জলের স্রোতে আমার সোজাভাবে দাঁড়াতে কষ্ট
 ছিল এবং সামনে ছিল একটি বড় এবং গভীর নালা। সেখানে যদি একবার
 রা যেত তবে বাঁচবার সম্ভাবনা কম ছিল। কিন্তু আমি সেখানে না পরে
 বাড়ির উদ্দেশ্যে চলতে থাকলাম। অনেক কষ্ট আমি সেখানে থেকে পার হয়ে
 বাড়ির জন্য চলতে থাকলাম। কিন্তু সেই কষ্টের রাস্তা সেখানেই সমাপ্ত হয়নি।
 কিছু দূর এগোনোর পর আমি আর একটি সমস্যার সন্মুখীন হয়ে গেলাম।
 সেখানে একটি ডোবা এবং একটি নালার মধ্যে ছিল রাস্তা। কিন্তু জলে সব
 পরিপূর্ণ থাকতে কোনটি রাস্তা সেই বিষয়ে আমি কোনো ধারণা করতে
 পারলাম না। তাই আমি চলতে চলতে রাস্তার বদলে গিয়ে সেই ডোবাতে
 গিয়ে পা দিলাম। কিন্তু সাঁতার না জানার জন্য সেই বুক ছোঁয়া জল অতিক্রম
 করতে বহু বাধার সন্মুখীন হতে থাকলাম। কিন্তু কোনো ভাবে সেখান থেকে
 বর হয়ে বাড়ির জন্য রওনা হলাম। এবং দেড় ঘণ্টার মধ্যে সুস্থভাবে বাড়ীতে
 পৌঁছে গেলাম।

সেই দিন এবং সেই দেড় ঘণ্টা সময় ছিল আমার জন্য অতি চিরস্মরণীয়
 দিন। আমি যা কোনো দিনও ভাবি নি তাই ঘটে ছিল আমার সঙ্গে। এটাই
 ছিল আমার জলের সঙ্গে সবচেয়ে ভয়ঙ্কর কিন্তু সবচেয়ে সুন্দর, ভালো-খারাপ
 ছিড়িত একটি অনুভব। এই ঘটনাটি আমার সারা জীবন মনে থাকবেই, আমি
 যাকে কাগজে লিখে চিরস্মরণীয় করে রাখব। □

কালপ্রভাত

শ্রী যোগীতা দাস

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

বাবাই, খুবই ভাল ছেলে। এক কথায় অতুলনীয়। ঘরের থেকে শুরু করে পাড়ার সকলের চোখের মণি। পড়াশোনা নয় যেমন ভাল, তেমনি স্বভাব-চরিত্র তেমনি নিজের কাজে দক্ষ। কখনও কাউকে কোনেও কাজে না করে না। বন্ধু, কি আত্মীয়, কি পাড়া-প্রতিবেশী। অনেকে ওকে বাপন বলেও ডাকে। একদিন সকালে বাবাই ঘরের দৈনন্দিন কাজে বের হল। একমাত্র বেবে প্রিয়াঙ্কাকে ডেকে বলল “বনু, ওঠ, স্কুলে যাবিনা? তারপর বের হয়ে তার জন্য দুধ আর রুটি আনতে। আদরের একমাত্র বোন, ভাত খেয়ে যেতে পারে না বলে দাদার এটা রোজের কার। সকালে ঘুম থেকে কাউকে না ডেকে, কোন সাড়া-শব্দ না করে একটা একটা করে নিজের কাজ শেষ করে। তাদের একটা কুকরও আছে, নাম টুইটি। তার খুবই আদর। ঘরের সকলে যদিও রাগে টুইটিকে মারত বা ধাওয়া করত, বাবাই কোন দিনও তার ওপর রাগে চিৎকারও করেনি। তাই কেউ কিছু বললে সে বাবাই-এর কাছে ছুটত। শুধু টুইটি কেন? সে কারও ওপর কোন দিন চিৎকার করে কিছু বলেনি। বড়রা যদি কোন দিনও শাসন করত, তার দোনাখাকলেও চুপ করে মাথা পেতে নিত। বললাম না? তার মত ছেলে হয় তার বন্ধুরা বলে সব সময় তার মুখে একটা হাসি থাকে। খারাপ কথাগুলো হেসে উড়িয়ে দেয়।

তা যাই হোক। সে সেদিন সকালে সাতটায় ঘর থেকে বের হল। কিছুক্ষণ পর আটটা-সাতটা আটটায় দিকে তার ছোট কাকু অফিসের জন্য তৈরি হয়ে বের হল। কিন্তু বাইক নেই। বাবাই নিয়ে গেছে। সে রোজই সকালে নিযায়। কিন্তু সে সময়ের প্রতি সবসময় সজাগ। সময় মতই সব কাজ করে। বিসেদিন কেন জানি এত দেরী হয়ে গেল। নয়টা-সাতটা নটা হয়ে গেল। তখন ছেলের পাত্তা নেই। আমি তখন কলেজের জন্য তৈরী হচ্ছিলাম। আমি অনেকক্ষণ থেকে শুনছি ও আসেনি, এতক্ষণ হয়ে গেল। ভাবলাম, আজকে গেল। আজ তো সে বকুনি খাবেই খাবে। কারণ এতক্ষণ হয়ে

কোন খবর নেই। কাকু অফিসে যাওয়ার জন্য তৈরী হয়ে আছে, নেরও স্কুলের দেরী হয়ে যাচ্ছে। এত দেরী দেখে ঘরের সবাই আতঙ্কিত, মা-কাকুরা, ছোট ভাই, সবাই ওকে খুঁজছে। ফোনের পর ফোন, দৌড়াদৌড়ি। মা ঘরে বসে কাঁদছে। একটু পর পর রাস্তার দিকে ছুটে যাচ্ছে। আমার ও চোখ ছল্ ছল্ করছে, তারও ভয় হচ্ছে। পাড়াশুদ্ধ দূর্শ্চিন্তায় আমিও ভাবতে ভাবতে কলেজে গেলাম। সেদিন কি যেন মনে হল, মোবাইলটাও নিয়ে গেলাম। আমার ভাই-ককুই এর ভাই এর সঙ্গে ওকে খুঁজতে বের হলে। তাই অনেক পরে কলেজে গেল। সবাই ভাবছে ও বন্ধুর বাড়ীতে ছে। তাই সব বন্ধুর বাড়ীতে ফোন করাও শেষ। কিন্তু কোন খবর নেই। আমার যাওয়ার কিছুক্ষণ পর হঠাৎ পাড়ার ট্রাফিক পুলিশ আসল। বাইকের পর দেখিয়ে জিজ্ঞাসা করল, “এটা কি আপনাদের বাইকের নম্বর?” কাকু বলল, হ্যাঁ, কেন? কী হয়েছে?” তখন পুলিশ বলল, “এই বাইকের এক্সিডেন্ট হয়েছে। ছেলেটিকে মেডিকলে নিয়ে যাওয়া হয়েছে।” সবাই আকাশ থেকে পড়ল। সব ছুটে গেল মেডিকলে, কিন্তু ততক্ষণে সবই শেষ.....।

এদিকে ভাইকে কলেজে দেখে জিজ্ঞাসা করলাম, ‘কিরে ভাই! বাপন এসেছে?’ ও বলল, ‘না আসেনি এখনও। ওরা খুঁজছে।’ সেদিন একটু পর ঘরে গেলাম। সেখানে হঠাৎ ভাই ফোন করল যে ওর এক্সিডেন্ট হয়েছে। আমি আশ্চর্য হয়ে গেলাম। অবশ্য ভেবেছিলাম, যে এতক্ষণ হয়ে আসেনি, কিছু একটা হয়েছে নিশ্চই। ভাবলাম পায়ে বা হাতে হয়তো হত হয়েছে। কিন্তু কিছুক্ষণ পর একটা ফোন আসল আর দিদা হঠাৎ কেঁদে উঠল। বলল, “যাকে কোলে করে এহাতে বড় করলাম, সে আর নেই।” আমি হতবুদ্ধি হয়ে উঠলাম। শুধু দিদার দিকে হাঁ করে তাকিয়ে থাকলাম। দিদা কাঁদতে তে আমাকে বলল, তোর কাকু ফোন করেছিল, বাপন আর নেই।” মনে মনে যেন হঠাৎ সবকিছু নিঃসঙ্গ হয়ে গেল। চারিদিক অন্ধকার। নিজের কাণের বিশ্বাস হল না। তৎক্ষণাৎ দিদাকে নিয়ে ঘরে ছুটে এলাম। রিম্‌ঝিম্‌ বৃষ্টি হচ্ছিল। পাড়ায় ঢুকে দেখলাম, ওর কাকু চুপ্‌চাপ্‌ দাড়িয়ে আছে। ঘরে ঢুকে মা-বাবা সবার চোখে জল। আমার ভিতর কেঁপে উঠল। চোখ ছল্‌ছল্‌ উঠল। তখনই ওদের ঘর থেকে কান্নার আওয়াজ কানে ভেসে আসল। গেলাম ওদের ঘরে, ওর মা শুয়ে ফুঁপিয়ে ফুঁপিয়ে কাঁদছিল। ওর বোন স করতে পারছিল না। আমাকে দেখে বলে, “দিদি দেখনা, ওরা কেন কাঁদছে। দাদা একটু পরেই আসবে, আমাকে স্কুলে নিয়ে যাবে, বলে

গেছে।” একটু পর আমার ভাই কাঁদতে কাঁদতে ঘরে এল। পাড়াগুদ্র কান্নার আওয়াজ।

কিছুক্ষর পর সবাইকে রাস্তার দিকে ছুটতে দেখে আমিও গে দেখলাম, গাড়ী করে ওর নিষ্প্রাণ দেহটা আনা হয়েছে। যে সকাল বেলা ত চোখের সামনে দিয়ে বাইক নিয়ে হাসতে হাসতে গেল, সে বাঁশের বিঘ চিরতরের ঘুমে মগ্ন হয়ে ফিরে এসেছে। তার মুখের দিকে তাকিয়েও বি হচ্ছিল না যে এত সুন্দর মুখটা আর বিশ্বের কোথাও খুঁজে পাওয়া যাবে সে আওয়াজ আর কোনদিনও কানে আসবেনা, আর কোনদিনও ও আসে বলবেনা, “কি রে সোনা! কেমন আছিস? আজ কলেজে যাবিনা? আমার ছোটবেলার বন্ধু। ওর মুখ দেখতে দেখতেই ছোট থেকেই বড় হকত খেলাইনা খেলেছি, একসঙ্গে, ক্রিকেট, ব্যডমিন্টন, আর কি সবকিছুতেই ও সেরা। মেট্রিকও দিয়েছি একসঙ্গে। সবকথাই একটা একটা মনে পড়তে থাকে। মনে হল এত ভাল মনের মানুষ, তার ভাগ্যে কিনা। অপমৃত্যু? সবকিছুর হিসাবটা যেন গড়মিল হয়ে গেল। আমার চোখের স দিয়ে ওর ফুলের মত নিষ্পাপ দেহটা ঘরের সকলকে শেষ দেখা আমাদের মার থেকে চিরবিদায় নিল। এখনও ভাবলে কেমন যেন স্বপ্নের লাগে। মনে হয়, এই স্বপ্ন ভাঙবে, আর তাকে সামনে দেখব।

তোমরা হয়তো এটাকে এক কাল্পনিক গল্প ভাবছ। অবশ্য এমন শুধু রূপকথাতেই পাওয়া যায়। কলিযুগে এমন মানুষের সম্ভান অসম্ভব। কিন্তু এ এক সত্য ঘটনা। বাবাই আমার ছোটবেলার বন্ধু ছোটবেলার নয়, আমার জীবনের সর্বপ্রথম বন্ধু। বন্ধু কাকে বলে, বন্ধু হয়, তার থেকেই জেনেছি, শিখেছি। সে সকলের জন্য অনেক কিছুই কিন্তু বন্ধু হিসাবে আমি তার জন্য কিছু করতে পারলাম না। তাই এ মাধ্যমে তাকে শ্রদ্ধাঞ্জলি জানাই। অদৃষ্ট তাকে আমাদের কাছ থেকে নিয়েছে বটে, কিন্তু আমাদের মন থেকে তাকে কেড়ে নেওয়া সর্বশক্তিমানেরও অসাধ্য। □

অন্তরালে

শ্রী সোনালী সাহা

স্নাতক দ্বিতীয় বর্ষ

গভীর বন। বনে বাস করে নানা ধরণের জীব-জন্তু আর আছে সরীসৃপ। এমন ঘন জঙ্গলে ভরা যে এখানকার মাটি সহজে সূর্যের আলো পর্যন্ত পায়না। আলোর স্বাদ তাই এর কাছে এক পরম বস্তু। এখানকার জীব-জন্তুদের মধ্যে শিয়াল আর হাতীই সংখ্যা গরিষ্ঠ। হাতীর সংখ্যাই বেশী। সংখ্যার প্রতিদ্বন্দিতায় শিয়াল হল দ্বিতীয়। যুগের পর যুগ ধরে এরা বসবাস করেছে এই বনে। মাঝে মাঝে এদের মধ্যে ঝগড়া-বিবাদ, না হয়েছে এমন নয়, আবার যার যার পথে এগিয়ে যাচ্ছিল এদের জীবন ধারা, ধর্মমতে কিন্তু হাতীদের সভ্যতা অনেক অনেক প্রাচীন সভ্যতার সাথে মিলে-মিশে একাকার হয়ে গেছে। নূতন সভ্যতাকে এখন খুঁজেও পাওয়া যাবেনা।

কিন্তু প্রাচীন নবীন মিলে যে সভ্যতা একদা গড়ে উঠেছিল যে সভ্যতা প্রচণ্ড হেঁচট খেলো ৪০০-৫০০ বৎসর পূর্বে। এরা এলো এই বনভূমির কাঁচা মালের লোভে। এরা হলো লক্ষ্মীর বরপুত্র সিংহের দল। এদেরই এক নাবিক সিংহ জলপথে ভাসতে ভাসতে এই বনভূমির তটে এসে থামল। প্রথমে এসেই এরা স্থানে স্থানে বাণিজ্য কুটির স্থাপন করে এই বনভূমির ধন লুণ্ঠন শুরু করেছিল। এই সিংহ গোষ্ঠী শিক্ষা-দীক্ষায়, জ্ঞান-গরিমায় বিশেষ পারদর্শী ছিল। ছিল এদের অদম্য সাহস আর Divide and Rule Policy। এরা দেখল এ সুন্দর বনভূমির সভ্যতা যেমন সরল, প্রাণ-প্রাচুর্য আর এখানকার জন্তুরা ও তাই। তারা কিন্তু বিশেষভাবে লক্ষ্য করল এই বনভূমি ক্ষুদ্র ক্ষুদ্র রাজ্যে বিভক্ত। তারা এও দেখল এখানকার জীব-জন্তুরা শান্তিপ্রিয় হলেও রাজায় রাজায় যুদ্ধ-বিগ্রহ হামশায় লেগে আছে। তাই এই চতুর সিংহ জাতি স্বপ্ন দেখল—এ বনভূমি হবে তাদের বিশাল সাম্রাজ্যের অন্তর্ভুক্ত। তাই ছলে-বলে কৌশলে এক রাজার বিরুদ্ধে অন্য রাজাকে লড়িয়ে কোন না কোন রাজার পক্ষ নিয়ে নিজের স্বার্থ সিদ্ধি করতে লাগল। তারা দেখল বৃহৎ জীব গোষ্ঠীর হাতী ও শিয়াল অধ্যুষিত অঞ্চল হল এই বৃহৎ বনভূমির দক্ষিণ-পূর্বাংশ, সংখ্যা

গরিষ্ঠ দুইদলের মধ্যে দাম্প-হাম্পামা বাঁধিয়ে পূর্বাংশে করল শেয়ালদের সং-
গরিষ্ঠ। নির্যাতিত হতে লাগল বংশ পরস্পরায় যুগ যুগ ধরে বসবাস কা-
হাতীরা। ধর্মের ভয়ে, প্রাণের ভয়ে তারা সাতপুরুষের ভিটে মাটি ছাড়তে বা-
হলো।

স্বদেশ প্রেমিক এই বনভূমির সন্তানেরা শোষণকারী সিংহের কাল থেকে
দেশমাতৃকে উদ্ধার করতে আন্দোলনে বাঁপিয়ে পড়ল। হাজার স্বহীদের রক্তে
আসল স্বাধীনতা। শেয়ালেরা কিন্তু হাতগুটিয়ে বসে থাকেনি। তারা সুযোগ
বুঝে নিজেদের আলাদা অস্তিত্ব স্থাপন করল এই বিশাল বনভূমিকে খণ্ডিত
করে। দুই খণ্ডেই তাদের অস্তিত্ব থেকেই গেল। আর সিংহের দল রেখে গেল
স্বাধীন বনভূমি বেনিয়াদের হাতে লুণ্ঠিত করে নিজেদের আকাশচুম্বী অট্টালিকা
সাজাবার সুযোগ। দুটা ফল দুইজনকে দিয়ে আবার অর্ধেক করে নিজেদের
হাতেই নিয়ে নিল পূর্ণ একটা ফল এই বুদ্ধিমান বনিকেরা। তাই বনভূমির
মাতৃকা চোখের জল মুছতে মুছতে দীর্ঘ কয়েক দশক অতিক্রম করল আপন
মনে। সিংহদের দল হাতগুটিয়ে চলে গেলেও শোষণ কিন্তু শেষ হয়নি
বনভূমির নিরীহ প্রাণীদের উপর।

মহতের জন্মভূমি এই বনভূমি। হাজার হাজার দেবতার অস্তিত্ব আজও
বিরাজ করছে সর্বত্র—এ অস্তিত্ব আগেও ছিল—প্রমাণও আছে—আজ
চিরকাল ধরে থাকবেও।

জানিনা করে কার আবির্ভাবে চির দুঃখী বনমাতৃকার আশা পূর্ণ হবে
রামায়ণ, মহাভারতের যুগে অবতার এসে ধরিত্রিকে করেছে পাপমুক্ত। আবার
সেই আশায় বৃকে বেঁধে অপেক্ষা করছে এই পুণ্যভূমি অত্যাচারী

প্রকৃতি রক্ষণ

শ্রী চম্পা রায়

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

এই যে প্রকৃতি
ঐ বিধাতারই রচনা।
করা যাক এর আলোচনা।।

উঁচু উঁচু গিরি শিখর,
যেন ছুঁইছে গগন।
মনে করে বিধাতার চরণ হয়ে মগন।।

এই অপরূপ বনজঙ্গল,
ফুল-ফল, পশু-পাখীতে ভরা।
করেছে সুন্দর এই বসুন্ধরা।।

কত শত পাহাড়ী ঝরণা,
বয়ে চলছে কলকল রবে।
গর্ভে নিয়ে কথা কত নীরবে।।

সব নদী সাগর মহাসাগর
যুগ যুগ ধরে চলছে বয়ে।
কত সভ্যতার সাক্ষী হয়ে।।

প্রকৃতির এই মূল্যবান সম্পদ,
নানা অলংকারে ভূষিত।
হতে চলছে কলুষিত।

প্রত্যেক মানবের কাছে এখন,
আছে নানা উন্নত হাতিয়ার।
যা করছে এই প্রকৃতি ছারখার।।

কলকারখানা, গাড়ি বা শস্য ক্ষেত,
কোনোটা করছে বায়ু দূষণ।
ছড়িয়ে পড়ছে প্রদূষণ।

জল করেছে তটিনী সুন্দর
যা রাখছে আমাদের জীবিত।
তা করছি নিরন্তর দূষিত।।
এত সুন্দর প্রকৃতি বিধাতার,
হয়ে চলছে দূষিত নিরন্তর।
এখন হতে হবে সবার সচেতন।
করতে হবে এই প্রকৃতি রক্ষণ।।

আমি তুচ্ছ এখন

শ্রী প্রণব বিশ্বাস

উচ্চতর মাধ্যমিক, প্রথম বর্ষ

আমার হৃদয়ের প্রতিটি স্পন্দনে
অশ্রুসিক্ত দুচোখের মুকতা মণিতে!
পলকহীন দৃষ্টি উদাস নয়নে,
বেদনা ভরা ওষ্ঠের কম্পনে,
প্রতিফলিত হচ্ছে সেই দুঃখগুলো
যেগুলো এখন ভুগছি আমি
আপাত দৃষ্টিতে মানব সমাজের
অবহেলিত, নিপিড়িত আমি।
আজীবন অক্লান্ত পরিশ্রমের বিনিময়ে
প্রাপ্তির ফল থেকে বঞ্চিত,
হেয় তথা তুচ্ছ জ্ঞান করে, আমায়
একাকী করেছে সমাজের লোকেরা।
অস্তুরে আমার অপমানের গ্লানি
চোখে ঘুম পেটে খিদে!
হৃদয় হীনতা, স্বার্থপরতার বিভীষিকায় আজ
আমি নিষ্প্রাণ, নিস্পন্দ, নিস্তব্ধ।

□□□

পাখীর জীবন

কংকনা আচার্য

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

ঐ যে পাখীরা

উড়ছে যে আকাশে।

ধীরে ধীরে মিশে,

যাচ্ছে যে বাতাসে।

কোথায় যাচ্ছে যে,

নেই কোন ঠিকানা।

কখন যে ফিরবে,

নেই যে নিশানা।

দূরে রেখে বাসাখানি,

ছুটছে নিজের লক্ষ্যে।

স্বপ্ন রেখে অক্ষুব্ধ

আপন আপন বক্ষে।

বাসায় অপেক্ষায় আছে,

তাদের ছানারা।

কখন আসবে ফিরে,

তাদের বাবা-মায়েরা।

ফিরে এসে খাবার

তুলে দেবে মুখে।

আদর করে তাদের

তুলে নেবে বুকে।

দিন ফুরিয়ে সন্ধ্যা এলে,

আসবে যে তারা ফিরে।

ক্লান্তিতে ঘুমিয়ে পরবে,

নিজের প্রিয় নীড়ে।

□□□

দেশভক্ত তরুণরাম

শ্রী সোনালী সাহা

স্নাতক দ্বিতীয় বর্ষ

ত্যাগই যার ধর্ম,

দেশ সেবাই যার কর্ম,
বীর পুরুষ তুমি তরুণরাম,
দেশের জন্য, দেশের জন্য
উৎসর্গ করো নিজের জীবন।

যুজ্জ্হ অবিরাম

তুমি তরুণরাম।

সিংহ পুরুষ আসামের,

প্রতীক কর্ম প্রেরণার
তোমার গুণে মুগ্ধ আমি
উৎসাহ, পরিপাটি
অমায়িক, প্রিয়ভাষী,
রসজ্ঞ, সদালাপী
তুমি গুণের গুণবান
তরুণরাম।
তোমার আদর্শ মাথায় নিয়ে
যুঁজিব অবিরাম।
হে তরুণরাম,
তোমাকে প্রণাম।

□□□

জল করেছে তটিনী সুন্দর
যা রাখছে আমাদের জীবিত।
তা করছি নিরন্তর দূষিত।।
এত সুন্দর প্রকৃতি বিধাতার,
হয়ে চলছে দূষিত নিরন্তর।
এখন হতে হবে সবার সচেতন।
করতে হবে এই প্রকৃতি রক্ষণ।।

আমি তুচ্ছ এখন

শ্রী প্রণব বিশ্বাস

উচ্চতর মাধ্যমিক, প্রথম বর্ষ

আমার হৃদয়ের প্রতিটি স্পন্দনে
অশ্রুসিক্ত দুচোখের মুকতা মণিতে!
পলকহীন দৃষ্টি উদাস নয়নে,
বেদনা ভরা ওষ্ঠের কম্পনে,
প্রতিফলিত হচ্ছে সেই দুঃখগুলো
যেগুলো এখন ভুগছি আমি
আপাত দৃষ্টিতে মানব সমাজের
অবহেলিত, নিপিড়িত আমি।
আজীবন অরুগাঙ্গ পরিশ্রমের বিনিময়ে
প্রাপ্তির ফল থেকে বঞ্চিত,
হেয় তথা তুচ্ছ জ্ঞান করে, আমায়
একাকী করেছে সমাজের লোকেরা।
অস্তুরে আমার অপমানের গ্লানি
চোখে ঘুম পেটে যিদে!
হৃদয় হীনতা, স্বার্থপরতার বিভীষিকায় আজ
আমি নিষ্প্রাণ, নিস্পন্দ, নিস্তব্ধ।

□□□

পাখীর জীবন

শ্রী কংকনা আচার্য্য

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

ঐ যে পাখীরা
উড়ছে যে আকাশে।
ধীরে ধীরে মিশে,
যাচ্ছে যে বাতাসে।
কোথায় যাচ্ছে যে,
নেই কোন ঠিকানা।
কখন যে ফিরবে,
নেই যে নিশানা।
দূরে রেখে বাসাখানি,
ছুটছে নিজের লক্ষ্যে।
স্বপ্ন রেখে অফুরন্ত
আপন আপন বক্ষে।
বাসায় অপেক্ষায় আছে,
তাদের ছানারা।
কখন আসবে ফিরে,
তাদের বাবা-মায়েরা।
ফিরে এসে খাবার
তুলে দেবে মুখে।
আদর করে তাদের
তুলে নেবে বুকে।
দিন ফুরিয়ে সন্ধ্যা এলে,
আসবে যে তারা ফিরে।
ক্লাস্তিতে ঘুমিয়ে পরবে,
নিজের প্রিয় নীড়ে।

□□□

দেশভক্ত তরুণরাম

শ্রী সোনালী সাহা

স্নাতক দ্বিতীয় বর্ষ

ত্যাগই যার ধর্ম,

দেশ সেবাই যার কর্ম,

বীর পুরুষ তুমি তরুণরাম,

দেশের জন্য, দেশের জন্য

উৎসর্গ করো নিজের জীবন।

যুজ্জ্হ অবিরাম

তুমি তরুণরাম।

সিংহ পুরুষ আসামের,

প্রতীক কর্ম প্রেরণার

তোমার গুণে মুগ্ধ আমি

উৎসাহ, পরিপাটি

অমায়িক, প্রিয়ভাষী,

রসজ্ঞ, সদালাপী

তুমি গুণের গুণবান

তরুণরাম।

তোমার আদর্শ মাথায় নিয়ে

যুঁজিব অবিরাম।

হে তরুণরাম,

তোমাকে প্রণাম।

□□□

শেষবার

শ্রী পূর্বিতা ঘোষ

ম্নাতক তৃতীয় বর্ষ

দিন ছিল আলোয় ভরা
রাতও নিঝুম অন্ধকার
তারই ফাঁকে, জ্যোৎস্না রাতে
দেখা দিয়েছিলে শেষবার।

সেই আলো আজও আসে
ভোর করে আমার রাত
জ্যোৎস্না এখন দেয়না ফাঁকি
ঘিরে থাকে অমাবস্যার চাঁদ।

উড়ায়না আঁচল হাওয়া এখন
পাশ দিয়ে শুধু বয়ে যায়
পাগল করে মনটা আমার
স্মৃতির বাতাস ছেয়ে যায়।

আগে তো কখনও হতো না এখন
আজ স্মৃতিতে মন ছাড়খার
তোমায় ছাড়া সবই প্রাণহীন
দেখা দাও শেষবার।

□□□

ধন্যবাদ তোমাকে

শ্রী কংকনা আচার্য্য

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

হে ভগবান, তুমি কত দয়াবান,
দিয়াছ এ সুন্দর জীবন দান।
দিয়াছ আকাশ, বাতাস আর ফল,
তৃষ্ণ মেটাতে দিয়াছ মোদের জল।
ফুলে ফুলে করেছ পৃথিবী সুন্দর,
বনে বনে পাখিরা গাইছে নিরন্তর।
চন্দ্র, সূর্য্য দিন-রাত্রি তোমারই মায়া,
বিশ্বের সবকিছুতে তোমারই ছায়া।
তোমার দয়ায় পেয়েছি সুন্দর পরিবার,
এজন্য তোমাকে প্রণাম জানাই বারবার।
দয়া মায়া ভালবাসা তোমারই দান,
আমরা সবাই প্রভু তোমারই সন্তান।
তোমার ইচ্ছাতে সবাই ভাল থাকে,
সবাইকে রাখ আপন চোখে চোখে।
তোমাকে ধন্যবাদ জানাই সবকিছুর জন্য,
তোমাকে প্রণাম জানিয়ে আজ আমি ধন্য।

□□□

শেষবার

শ পূর্বিতা ঘোষ

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

দিন ছিল আলোয় ভরা
রাতও নিব্বুম অন্ধকার
তারই ফাঁকে, জ্যোৎস্না রাতে
দেখা দিয়েছিলে শেষবার।

সেই আলো আজও আসে
ভোর করে আমার রাত
জ্যোৎস্না এখন দেয়না ফাঁকি
ঘিরে থাকে অমাবস্যার চাঁদ।

উড়ায়না আঁচল হাওয়া এখন
পাশ দিয়ে শুধু বয়ে যায়
পাগল করে মনটা আমার
স্মৃতির বাতাস ছেয়ে যায়।

আগে তো কখনও হতো না এখন
আজ স্মৃতিতে মন ছাড়খার
তোমায় ছাড়া সবই প্রাণহীন
দেখা দাও শেষবার।

□□□

ধন্যবাদ তোমাকে

শ্রী কংকনা আচার্য্য

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

হে ভগবান, তুমি কত দয়াবান,
দিয়াছ এ সুন্দর জীবন দান।
দিয়াছ আকাশ, বাতাস আর ফল,
তৃষণ মেটাতে দিয়াছ মোদের জল।
ফুলে ফুলে করেছ পৃথিবী সুন্দর,
বনে বনে পাখিরা গাইছে নিরন্তর।
চন্দ্র, সূর্য্য দিন-রাত্রি তোমারই মায়া,
বিশ্বের সবকিছুতে তোমারই ছায়া।
তোমার দয়ায় পেয়েছি সুন্দর পরিবার,
এজন্য তোমাকে প্রণাম জানাই বারবার।
দয়া মায়া ভালবাসা তোমারই দান,
আমরা সবাই প্রভু তোমারই সন্তান।
তোমার ইচ্ছাতে সবাই ভাল থাকে,
সবাইকে রাখ আপন চোখে চোখে।
তোমাকে ধন্যবাদ জানাই সবকিছুর জন্য,
তোমাকে প্রণাম জানিয়ে আজ আমি ধন্য।

□□□

সময়

শ্রী চম্পা রায়

স্নাতক তৃতীয় বর্ষ

সময় কারো অধীন নয়,
সে যে মানে নাকো বাধা
সময় মতো না করলে,
কাজ থেকে যায় আধা
তাই যখনকার যে কাজ,
সেটা তখনই করে চাই
চলে যায় সেই সময়,
ফিরিয়ে আনার উপায় নাই
মূল্যবান সময় প্রত্যেক,
পাওয়া যায় নাকো ফিরে
এই বিশ্বব্রহ্মাণ্ডে আছে,
সেই সময়কেই ঘিরে।

□□□

আকার ধারণ করে। সূতোর প্রকৃতি আঠালো। আঠালো সূতো শিব সাহায্য করে মাকড়সাকে। কারণ অন্য ছোট পোকা এই জাল ঠিক এখানে আটকে যায়, আর বেরোতে পারে না।

মাকড়সা নিজে কখনও জড়িয়ে পড়ে না এই জালে। কান্না নিজেদের ত্বক তৈলাক্ত, ফলে সহজেই চালাফেরা করতে পারে জানে ওপর দিয়ে।

গ) জলভরা মেঘ কালো দেখায় কেন?

সূর্যের আলো মেঘের উপর পড়লে যে সব মেঘ সেই আলো ফিরিয়ে দেয় সেই মেঘগুলিকেই সাদা দেখায়।

অন্যদিকে যে মেঘ তার ওপরে পড়া আলোককে শোষণ করে দেখায় কালো। যেহেতু জলভরা মেঘে অসংখ্য জলবিন্দু উপস্থিত ওপর পড়া সূর্যের আলোর প্রায় সবটাই সে শোষণ করে নেয়। জলভরা মেঘকে কালো দেখায়।

ঘ) ওজোন গ্যাস কি?

ওজোন অক্সিজেনের ঘনীভূত রূপ, তবে অক্সিজেনের সঙ্গে আছে, যদিও ওজোনের অনুর মধ্যে শুধু অক্সিজেনের পরমাণুই তার সংখ্যা ও অবস্থান অক্সিজেন গ্যাসের থেকে পৃথক। অক্সিজেন অণুতে থাকে দুইটি পরমাণু। কিন্তু ওজোনের ক্ষেত্রে প্রতিটি অণুতে সংখ্যা তিন। এই পরমাণুগুলি ত্রিভুজাকারে সাজানো থাকে। বিষাক্ত ওজোন গ্যাসের রঙ হালকা নীল, এর গন্ধ কড়া। রাসায়নিক অক্সিজেনের থেকে আলাদা। বায়ুমণ্ডলে প্রচুর পরিমাণে ওজোন উচ্চস্তরে কেন্দ্রীভূত অবস্থায় সবেচেয়ে বেশী পরিমাণ ওজোনের ওজোন আমাদের প্রয়োজনীয়, কারণ এই গ্যাস সূর্যের ক্ষতিকর ভায়োলেট রশ্মিকে শুষে নেয়।

চ) রক্ত জমাট বাঁধে কি ভাবে?

রক্ত তরল থাকে প্লাজমা নামক তরল পদার্থের উপস্থিতির ছাড়াও রক্তে আছে তিন রকম কণিকা—শ্বেতকণিকা, লোহিত অনুচক্রিকা, রক্ত জমাট বাঁধায় অনুচক্রিকা। শরীরের কোন অংশ-

হানে এসে ভিড় করে অনুচক্রিকা এবং রক্তের প্লাজমা থেকে তৈরি করে প্লাসটিন নামের পদার্থ। থ্রম্বোপ্লাসটিন মেলে রক্তের ক্যালসিয়াম ও ষ্ট্রনের সঙ্গে। এই তিন পদার্থ একসঙ্গে মিলে তৈরী করে ফাইব্রিন তন্তু। ষ্ট্রনের তন্তু একে অপরের ওপর আড়া আড়িভাবে পড়ে তৈরী করে বাঁধ। বাঁধই আটকে রাখে রক্তকে। পরে ফাইব্রিনের তন্তু জালি ঘণীভূত হয়ে হয়ে যায়। এই কারণেই জমাট বাঁধে রক্ত। তবে, রহমান রক্তে চক্রিকা জমাট বাঁধতে পারে না।

দিনের বেলা তারাদের দেখা যায় না কেন?

রাতের সব তারাই দিনের আলোতেও থাকে। কিন্তু, আমরা তাদের দেখতে পাই না। দেখতে না পাওয়ার কারণ হ'ল, সূর্যের আলোর উজ্জ্বলতা। গুণ্ডলের গ্যাস, ধূলিকণা ও জলীয় বাষ্প সূর্য কিরণ প্রতিফলিত হয় যে লতা তৈরী করে তাতে ম্লান হয়ে যায় তারকার দীপ্তি। দিনের বেলাতে ইলেকট্রিক বা মোমের আলো জ্বলানো হয় তা হলে তা যেমন আমাদের ম্লান লাগে, ঠিক তেমনই হল এই ব্যাপারটা। তারকারা দূরে থাকে বলে র আলো এমনিতেই খুব ক্ষীণভাবে পৃথিবীতে এসে পৌঁছায়।

সূর্যের অনুপস্থিতিতে রাতের বেলায় সে কারণেই তারাদের দেখা যায়। দিনের বেলা সূর্যের দীপ্ত আলোয় তারারা ম্লান আলো একবারেই ম্লান হয় না।

কীভাবে কোনও ঘন বস্তু তরল, ওপরে বাষ্পীভূত হয়?

যে কোন পদার্থই গড়ে ওঠে সেই পদার্থের খুব ছোট অংশ দিয়ে। এই গুণ্ডলির নাম অণু। অণুগুলির পরস্পরের মধ্যে থাকে একটা আকর্ষণীয় বলের ফলে তারা একসঙ্গে থাকে। কিন্তু একসঙ্গে থাকার কারণেই তাদের কাজ করে একটি বিকর্ষণীয় বল বা আকর্ষণীয় বল। আকর্ষণীয় বল বেশি হলে তার মধ্যে যে উত্তাপ জমতে থাকে, তা অণুদের পরস্পরের থেকে দূর করে দেয়। অণুরা আরও বেশি নড়াচড়ার ফলে কমতে থাকে, বিকর্ষণীয় বল অণুর মধ্যে পরস্পরের মধ্যকার আকর্ষণীয় ও বিকর্ষণীয় বল পরস্পরের সমান হয় তাহলে পদার্থ পরিণত হয় তরলে। উত্তাপ আরো বেশি হলে অণুদের পরস্পরের আকর্ষণীয় বল আরও দুর্বল হয়ে পড়ে। আর

অণুর বিকর্ষণী বল যখন আকর্ষণীয় বলের তুলনায় অনেক বেড়ে যাবে অনুকণারা পরস্পরের থেকে বিচ্ছিন্ন হয়ে উড়ে যাবে আকাশে। এইভাবে লাভের নাম বাষ্পীকরণ।

ঝ) কুকুর পাগলা হয়ে উঠে কেন?

কুকুরের জলাতঙ্ক রোগ হলে তখন সে পাগল হয়ে যায়। জ্বরোগের জীবাণু বাতাসে ভেসে বেড়ায় বা অন্য কোনও জন্তুর দেহে কুকুরের দেহে কোন আঘাতের সৃষ্টি হলে সাখান দিয়ে ঢুকে পড়ে এই জীবাণু। চার থেকে ছয় সপ্তাহের মধ্যে বীজাণু কাজ আরম্ভ করলে কুকুর ধীরে ধীরে ঝিমিয়ে পড়তে থাকে, খিদে মরে যায়, জ্বর হয়। বীজাণু মস্তিষ্কে করার পর বিশ্রি রকমের উত্তেজিত হয়ে ওঠে কুকুর, মুখ দিয়ে অনবরত ঝরে ঠিক এই সময়টাতেই কামড়ানোর জন্য ব্যস্ত হয়ে ওঠে কুকুর। তার নাম দেওয়া হয় পাগলা কুকুর। এই সব উপদ্রব দেখা দেওয়ার দুই দিনের মধ্যে মারা যায় কুকুরটি। □

মানুষের পরিচয়—সে মানুষ। ধর্মনিরপেক্ষ ঐতিহ্যের সৌরভ ছুটি পড়ুক সারাদেশে। মানুষের মধ্যে সাম্প্রদায়িকতার বিষ নয়, প্রগতিশীল শুভচেতনা বিকশিত হোক।

असमीया साहित्य : एक विवेचन

लक्ष्यानंद पाठक

साधारणतः साहित्य मानव जीवन का ही विषय है और मानव जीवन के बारे में बहुत कुछ लिखा जा चुका है, लिखा जा रहा है और न जाने क लेखन जारी रहेगा। ऐसे में साहित्य संबंधी परिभाषाएँ भी व्यक्त रही हैं। 'सहितस्य भाव साहित्यम्' फिर मानव के साथ मानव, अतीत तथा वर्तमान, दूर के साथ नजदीकी जैसे मिलन भाव ही साहित्य है (ला जातीय साहित्य : रवीन्द्र रचनावली-5 : पृ० 415) जैसी संज्ञाओं साहित्य को समझने का प्रयास होता रहा है। प्रकृतितः साहित्य किसी एक विशेष के दायरे में सिमटकर नहीं रहता और भाषावाली दीवार से वह अलग भी नहीं होता; क्योंकि अनुभूति कल्पना और चिंतन की कोई बोली होती।

साहित्य के पल्लवन में पहले पद्य ही था और इसी के जरिए भारतवर्ष में प्रांतीय साहित्य उक्त उल्लेखित संज्ञा के अनुरूप विकसित हो रहा था। मध्ययुगीन भारतीय भक्ति आन्दोलन में तरंगित चेतना इसी सूत्र से विकसित अवलोकनीय है। विवेच्य विषय—“असमीया साहित्य : एक विवेचन” संग में पहले असमीया साहित्य के वैष्णव-युग की ओर ध्यान देना ही है। असमीया साहित्य, संस्कृति, धर्म, दर्शन के क्षेत्र में शंकरदेव, भट्टदेव, भट्टदेव आदि की महत्वपूर्ण भूमिका रही है, यँहातक भावी असमीया साहित्य का अंकुरण भी शंकरदेव (1449 ई - 1569 ई) माधवदेव (1539 ई - 1596 ई) भट्टदेव (1558 ई - 1638 ई) के युग में ही हो रहा है। शंकरदेव तत्कालीन स्थानीय नृत्य-गीत के साथ संस्कृत नाटक और स्थानों में प्रचलित लोकनाटकों का मधुर मिलन घटित कराते हुए नया नाटकों की उद्भावना की थी। नृत्यार्थक नट धातु से व्युत्पन्न नाटक नृत्य-नाट्य-वाद्य का द्योतक है तो शंकरदेव कृत—‘चिह्नयात्रा’ असमीया

साहित्य का सर्वप्रथम नाटक-कृति है। इसके बाद ही शंकरदेव ने प्रसाद', 'कालियदमन', 'पारिजात हरण', 'केलिगोपाल', 'राम विजय' नाट्य कृतियाँ लिखी थी जिनमें असमीया और मैथिली मिश्रित 'ब्रज भाषा प्रयुक्त हुई थी। नाट्य कृतियों में शंकरदेव और माधवदेव ने ब्रज मिश्रित गीतिधर्मी गद्य का जो प्रवर्तन किया था उसका विकास रूप सौ बाद भट्टदेव की लेखनी से दिखलाई पड़ा था। यतीन्द्रनाथ गोस्वामी लि 'असमीया साहित्यर चमु बुरंजी' नामक ग्रन्थ में (पृ० 132) यह उ किया गया है कि 'कथागीता' और 'कथा-भागवत' रचयिता भट्टदेव ही भारत में प्रथम गद्य लेखक है। वैसेपद्य के शैल्पिक सौष्ठव की सृष्टि शं कृत 'कीर्तन' और माधवदेव विरचित 'नामघोषा' में हो चुकी थी। र क्षेत्र में छन्द-सौन्दर्य की छटा शंकरदेव ने 'गुणमाला', 'बरगीतों' में दि है और इसी प्रसंग में डा० महेन्द्र बरा लिखित 'छन्दोगुरु शंकरदेव' एक महत्वपूर्ण लेख [नीलाचल : अप्रैल 1976] प्रकाशित हुआ था।

अतएव, असमीया साहित्य विवेचन के प्रसंग में पहलेयह तो क पड़ता है कि आधुनिक कालीन पद्य और गद्य विधाओं के बीजारोपण शं माधवदेव, भट्टदेव द्वारा कब का ही हो चुका है। सुदूर अतीत और वर्त कालचक्र में साहित्य-रूपी उछलता हुआ जलस्रोत मानव जीवन के भिन्न कछारों से बहता चला जा रहा है। असमीया साहित्य के इतिहास वी शताब्दी का समय महत्वपूर्ण था। साहित्य और कला की भाव मध्ययुगीन संस्कार की विलुप्ति के बाद एक परिवर्तन लक्षित होने ल असममें यह परिवर्तन सन् 1826 के इयान्दाबू संधि के समय स्पष्ट था। परिवर्तन यह था कि शासन की बागडोर अंग्रेज के हाथों पड़ी असम का साहित्य भी पश्चिम से जुड़ गया। सन् 1846 में डा० ब्राउन, ए० के० गार्णि जैसे ईसाई पादरियों के सहयोग से शिवसागर में वेपिष्ट मिशन के कार्यालय से निकली 'अरुणोदय' नामक पत्रिका असमीया भाषा-साहित्य के क्षेत्र में सचमुच अरुणोदय था। फिर लेखकों कवियों द्वारा विभिन्न पत्रिकाएँ प्रकाशित होने का सिलसिला रहा। सृजनालकता के दौर में सन् 1888 के समय कलकत्ता में-'अ भाषा की उन्नति साधिनी सभा' की स्थापना भी महत्वपूर्ण थी।

स्थापना के एक वर्ष के उपरान्त सन् 1889 में चन्द्रकुमार आगरवाला सम्पादित 'जोनाकी' नामक पत्रिका के प्रकाशन से आधुनिक असमीया साहित्य के विकास का मार्ग प्रशस्त हो उठा। यहाँ ध्यातव्य यह है कि विशेष विशेष पत्रिका का प्रकाशन, प्रभाव और चलन से असमीया साहित्य के युग और साहित्य के युग और साहित्य-विद्या की दशा-दिशा रेखांकित होती रही है। साहित्य-रूप या युग को रेखांकित करनेवाली पत्रिकाएँ इस प्रकार हैं—

चन्द्रकुमार आगरवाला सम्पादित 'जोनाकी' (सन् 1889 से 1929)

लक्ष्मीनाथ बेजबरुवा सम्पादित 'वाही' (सन् 1909 से 1929)

डॉ० दीननाथ शर्मा सम्पादित 'आवाहन' (सन् 1929 से 1942)

कवि रघुनाथ चौधरी सम्पादित 'जयन्ती' (सन् 1936 से 1943)

वीरेन्द्रकुमार भट्टाचार्य सम्पादित 'रामधेनु' (सन् 1951 से)

'जोनाकी' पत्रिका प्राच्य और पाश्चात्य दोनों विचारधाराओं के बीच एक सेतु भी थी। अंग्रेजी कवि वर्ड्सवर्थ, कालरिज, शैली, ब्राउनिङ्ग, वायरण आदि की प्रेरणा से रोमानी विवृति चन्द्रकुमार आगरवाला, लक्ष्मीनाथ बेजबरुवा, हेमचन्द्र गोस्वामी की कविताएँ जोनाकी के पन्ने पर व्यक्त कर रही थी। प्रथम संख्या जोनाकी में प्रकाशित चन्द्रकुमार आगरवाला रचित 'वनकुँवरी' नामक कविता से इसका पहल किया गया था। असमीया गीति कविता के पथ-प्रवर्तक चन्द्रकुमार विरचित 'नियर' कविता की निम्नांकित कवितयाँ द्रष्टव्य हैं—

'मुकता मणिटि पाहित जिलिके

फटिक पानीत धोवा

निशार तरा एटि सरियेहे आछे

सरगत टोपनि जोआ।'

रोमानी विवृति की त्रिमूर्ति चन्द्रकुमार आगरवाला, लक्ष्मीनाथ बेजबरुवा, हेमचन्द्र गोस्वामी के साथ साथ अन्य जोनाकी युगीन कवियों के भावोन्मेष का महाप्लावन इस प्रकार फैल गया मानो उसकी छोड़ी गई उर्वर भूमि में साहित्य की विविध विधाएँ पल्लवित होती गई। ऐसे में रजनीकान्त बरदलई, ज्योतिप्रसाद आगरवाला, पद्मनाथ गोहाई बरुवा के सृजनात्मक मोड़ दृष्टिगत

हुआ। प्रथम ऐतिहासिक नाटककार के रूप में पद्मनाथ गोहायी बरुवा की नाट्य-कृति 'जयमती' सन् 1900 में प्रकाशित हुई। इसके बाद सन् 1915 में ज्योति प्रसाद आगरवाला लिखित प्रथम नाटक 'शोणित कुँवरी' प्रकाशित हुआ। उस समय नाटक ही नहीं उपन्यास लेखन भी ऐतिहासिक परिदृश्य के आधार पर लिखे जाने लगा था। लक्ष्मीनाथ बेजबरुवा लिखित सन् 1905 में प्रकाशित उपन्यास 'पदुम कुँवरी' इसका उदाहरण है। यह उपन्यास आहोम राजा कमलेश्वर सिंह के शासन काल में विद्रोह भड़कानेवाले हरदत्त का प्रसंग है। इस उपन्यास में हरदत्त की कन्या पदुम कुँवरी उसके प्रेमी सूर्यकुमार को चाहती है, परन्तु उसकी प्रेम-परिणति परिणय में न होकर मृत्युशय्या पर हो जाती है। आहोम और कछारी के बीच घटित संघर्ष के आधार पर शरतचन्द्र गोस्वामी लिखित उपन्यास सन् 1914 में प्रकाशित हुआ था। ऐतिहासिक उपन्यास की दृष्टि से असमीया साहित्य को समृद्ध करने की दिशा में विशेषरूप से रजनी कान्त बरदलै की देन सदैव स्मरणीय है। इनके लिखित चर्चित सात ऐतिहासिक उपन्यास इसप्रकार उल्लेखनीय हैं—

उपन्यास	प्रकाशन काल
मनोमती	1900
दन्दुवा द्रोह	1909
रंगिली	1925
तामेश्वरीर मंदिर	1926
निर्मल भक्त	1926
रहदई लिगिरि	1930

अबतक के उल्लेखित ऐतिहासिक नाटकों और उपन्यासों में कृतिकारों का ध्यान ऐतिहासिक तथ्य की अपेक्षा चारित्रिक भावोन्मेष की ओर अधिक केन्द्रित रहा है। बरदलई जी लिखित उपन्यास 'निर्मल भक्त' में अँग्रेजी कवि आलफ्रेद टेनिसन कृत काव्य-कहानी 'एनक आर्डेन' के प्रभाव की बात आँकी गई है [असमीया साहित्य: आधुनिक युग-प्रफुल्ल चन्द्र बरा : पृ० 193]

अमुमन ऐतिहासिक कृतियाँ अतीत का खाका खींचने के लिए थोड़ी बहुत कल्पना अथवा भावोन्मेष का सहारा लेती हैं। ऐसी कृतियाँ कहीं कदाचित, ऐतिहासिक प्रवृत्ति के हिन्दी कवि और कथाकार जयशंकर प्रसाद का स्मरण कराना चाहती हैं। इधर लक्ष्मीनाथ बेजबरुवा लिखित 'मुक्ति' 'जलकुवैरी' जैसी जोनाकी युगीन कहानियों में रवीन्द्र प्रभाव का भान होता है। डा० विरिन्ची कुमार बरुवा के अनुसार इनकी कुछ कहानियों में रोमानी विवृति के पुट मिल जाते हैं [Some of his stories are charming and poetic, hunting the memory like romantic lyrics—Historical of Assamese Literature : Dr. B. K. Baruah].

अतएव जोनाकी युगीन भावोन्मेष का उद्देलन कविता के साथ साथ नाटक उपन्यास कहानी जैसी गद्य विधाओं में भी परिलक्षित हो रहा था। परन्तु देनकान्त बरुवा की लिखी कविताएँ जोनाकी युगीन भावोन्मेष का अंतिम सोपान का साक्ष्य दे रही थी, साथ ही साम्प्रतिक चेतना की त्वरा तरंगित कर रही थी—

माजनिशा खार पाइ शुनिछाने केतियाबा केतेकीर
 हिया भगा मात?
 भाबिछाने एटिबारो पखीर डिडित कान्दे मानुहर
 बुकुर सम्बाद। (सागर देखिछा)

स्वातंत्र्योत्तर असमीया साहित्य

कविता के क्षेत्र में कवि नवकान्त बरुवा की भूमिका सबसे महत्वपूर्ण रही है। सन् 1951 में प्रकाशित नवकान्त बरुवा रचित कविता संकलन 'हे अरण्य ले महानगर' प्रबुद्ध वर्ग के लिए एक चर्चा का विषय रहा। धरती और मानव जटिलता के चितरे टी० एस इलियट की कविताओं का प्रभाव नवकान्त बरुवा की कविताओं में देखा जा सकता है, यथा 'इयात नदी आछिल', 'क्रमश', जैसी कविताएँ। नवकान्त बरुवा के साथ अमूल्य बरुवा, हेम बरुवा, भवानन्द दत्त की कविताएँ पूर्ववर्ती भावो-च्छाह वाली कविताओं से अलग दिखलाई पड़ी थी। मानवीय दृष्टिकोण, मार्क्सिय दर्शन, द्वन्द्व-प्रतिद्वन्द्व-

अर्न्तःद्वद्ध, पश्चिमी प्रभाव, मुक्तक छन्द, स्पन्दित छन्द आदि प्रवृत्ति स्वातंत्र्योन्तर असमीया कविताओं में मिलती हैं।

स्वातंत्र्योन्तर कालीन नाट्य-कृतियों के क्षेत्र में इसप्रकार उल्लेखनीय हैं—ज्योतिप्रसाद आगरवाला लिखित 'लभिता (1948), रुपालीम (1960) निमाती कईना (1964), अतुलचन्द्र हाजरिका रचित 'टिकेन्द्रजित, आहुति सत्यप्रसाद बरुवा लिखित 'शिखा (1957), ज्योतिरेखा' (1958), फतालुकदार लिखित 'जुईये पोरा सोन' (1967), फणी शर्मा लिखित 'भोगजर उत्तम बरुवा रचित 'जेरेडार सती, बरराजा फूलेश्वरी', लक्ष्यधर चौधरी लिखित 'निमिला अंक (1965), रक्षकुमार, एकलव्य', आशा शर्मा लिखित 'ऊरुखा पजा', सर्वेस्वर चक्रवर्ती लिखित 'अभिमान, कंकन', कवि रत्नक बरकाकति रचित 'अलका', प्रफुल्ल बरुवा रचित 'आशार बालिघर', नरेश शर्मा रचित 'उल्कार जुई', प्रवीण फुकन कृत 'मणिराम देवान, लाफ बरफुकन'।

इन नाट्य-कृतियों में कहीं स्वदेशप्रियता, कहीं इतिहास कल्पना संरचना, कहीं भावोन्मेष का स्पर्श तो कहीं वैयक्तिक आर्दश प्रतिबिम्बित परन्तु ययार्य स्वातंत्र्योन्तर जीवनास्थिति के तहत संवेद्य भावभूमि के फल पर नाटक कम लिखा गया है। सन् 1951 में डा० वीरेन्द्रकुमार भट्टाचार्य सम्पादना से निकली 'रामधेनु' पत्रिका का समय असमीया कथा साहित्य लिए महत्वपूर्ण था। रामधेनु युगीन कथाकारों की सृजनात्मकता एक मार्क्स, फ्रायड, केमू आदि के विचारों से प्रेरित हुई तो दूसरी ओर कथा डि० एडिस लारेन्स, डिकेन्स, हैमिङ्गवे, जेमस जइस आदि पश्चिमी उपन्यासों से प्रभावित हुए। प्रेरणास्रोत की दृष्टि से स्वराज्य काल के उपन्यासों श्रेणियाँ इसप्रकार उल्लेखनीय हैं : राजनैतिक [वीरेन्द्रकुमार भट्टाचार्य 'राजपथे रिडियाय', 'इसारुईङ्गम', 'मृत्युंजय', 'प्रतिपद', 'रडामे 'मुनिचुनिर पोहर', 'कालर हुमुनियाह'; अब्दुल मालिक लिखित 'रथर च धूरे'; 'योगेश दास रचित 'डावर आरु नाय', 'ऐका वेका'; उमाकान्त कृत 'रडा रडा तेज']।

एतिहासिक : कवि नवकान्त बरुवा लिखित 'गड़मा कुँवरी'; त्रैलोक्य भट्टाचार्य लिखित 'साचिपातर पुठि', 'चरायदेरु'; चन्द्रप्रसाद शइकिया रचित

महारथी'; देवेन्द्रनाथ आचार्य कृत 'कालपुरुष'; धीरेण बरठाकुर रचित 'वाईसाहेवा'; कुमार किशोर लिखित 'कबर आरु कंकाल'।

जीवनीमूलक : अब्दुल मालिक लिखित 'रुपतीर्थर यात्री', धन्य नरनु भाल'; डा० लक्ष्मीनन्दन बरा लिखित 'याकेरी नाहिके अनुपाम'; मेदिनी चौधरी कृत 'वण्डुका वेहार', 'फेरेडादाऊ'; निरुपमा बरगोहाय रचित 'अभियात्री'।

सामाजिक : ग्राम्य समाज की भावभूमि में निर्मित उपन्यास, यथा—अब्दुल मालिक लिखित 'माटि आरु मानुह', 'सूरज मुखीर स्वप्न'; दीननाथ शर्मा लिखित 'नदाई'; लक्ष्मीनन्दन बरा लिखित 'गंगा चिलनीर पाखी'; लीला पाई लिखित 'नदी बई जाय'; अतुलानन्द गोस्वामी लिखित 'नामघरिया' आदि। स्वातंत्र्योत्तर काल में समाज के नारी-पुरुषों को लेकर ढेरों उपन्यास लिखे जा चुके हैं।

अंचल विशेष प्रकृति विषयक : कवि नवकान्त बरुवा लिखित 'कपिली रिया साधु'; शीलभद्र लिखित 'मधुपुर', 'आगमणि घाट', 'आहतगुरि'; निरुपमा बरगोहाइ लिखित 'प्रेम नदी निरवधि'।

स्वातंत्र्योत्तर असमीया कथा साहित्य के प्रसंग में इन उपन्यासों के लेख के बाद जब स्वातंत्र्योत्तर कहानी का विवेचन किया जाय तो यह ध्यातव्य है कि एक ओर निरर्थक स्वतंत्रता ने अनास्था को तो दूसरी ओर विकासोन्मुख औद्योगिक पूँजीवादी सभ्यता ने जीवन-मूल्यों के व्यामोह जन्म दिया है। स्वतंत्रता परवर्ती जटिल स्थितियों की टोह में कहानियाँ ही आम जीवन की विडम्बनाएँ तो कहीं मध्यवर्गीय नारी पुरुष के आपसी संबंधी अन्तर्कथाएँ व्यक्त करती रहीं। सइद अब्दुल मालिक, होमेन बरगोहाइ, देवेन्द्रनाथ शइकिया सौरभ कुमार चलिहा, लक्ष्मीनन्दन बरा, महिम बरा, मोश दास, वीरेन्द्रकुमार भट्टाचार्य, स्नेह देवी, नगेन शइकीया जैसे कहानीकारों ने विकसित रामधेनुयुगीन असमीया कहानियों की देन असमीया कथा साहित्य में महत्वपूर्ण रही है। □□

सत्यम् शिवम् सुन्दरम्

☞ सुरेश सिंह (अध्यापक)

तरुणराम फुकन हिन्दी उच्च विद्यालय
मालीगौव, गुवाहाटी - 11

प्रथम भाग

गीता में भगवान श्रीकृष्ण ने कहा है - "तू जो भी कर्म करता परमात्मा को समर्पित करता चल। इससे तू सदा जीवन यात्रा का अनुभव करता रहेगा।" भगवान श्रीकृष्ण का यह कथन अपने उ जितना व्यापक एवं गंभीर अर्थ समेटे हुए है उतना ही सत्य एवं संपूर्ण उपर्युक्त कथन को यदि मानव जीवन की संपूर्ण अवस्थाओं एवं गतिविधियों के संदर्भ में देखा जाए तो इसमें जीवन के सभी क्षेत्रों—जिसमें कर्म-चिन्तन-मनन एवं आध्यात्मिक पहलू से लेकर उसके शुभाशुभ फलाफल का सुन्दर स्रोत (प्रेरणास्रोत) प्राप्त होता है। उपर्युक्त कथन आप जितना बार पढ़ेंगे उसकी व्यापकता एवं गंभीरता में उतरोत्तर वृद्धि जाएगी। यदि उक्त कथन में छिपे हुए दार्शनिक भाव अथवा गूढ़ आध्यात्मिक चिंतन भाव को अलग कर लिया जाए तो हमें यहाँ साधारणतः मानव में कर्म की निरंतरता, ईश्वर के प्रति समर्पण भावना एवं आनन्दपूर्ण सौन्दर्य का अर्थ-बोध होता है।

यहाँ 'कर्म' से अभिप्राय सत्कर्म से है जिससे सत्पुरुष अपने जी अंतिम क्षण तक जुड़े रहते हैं। 'ईश्वर के प्रति समर्पण भाव' से अपने अपने जीवनकाल में अपने कर्मों के परिणाम-अपरिणाम हेतु परमात्मा सर्वोच्च निर्णायक (प्रतीक) मानकर उनकी सत्ता को स्वीकार करन पूर्ण मनोयोग से कर्म करते हुए जीवनयात्रा का पूर्ण आनन्द अनुभव

करना है और जीवन यात्रा का भरपूर आनन्द तभी आता है जब मनुष्य समर्पित भाव से सदा सत्कर्मों में लगा रहता है। इससे एक ओर, जहाँ आत्मशुद्धि-आत्मसंतुष्टि प्राप्त होती है, वहीं दूसरी ओर हमें जीवन-सौन्दर्य (आनन्दपूर्ण जीवन) का अनुभव होता है। समाज के अन्य लोग भी अभिप्रेरित होते हैं। इससे परस्पर सामाजिक अभियोजन, प्रेमभाव, बंधुत्व, सहयोगिता, समाज-सुधार एवं लोक कल्याण की भावना जागृत होती है। इसके माध्यम से मनुष्य एक ही साथ कर्मयोग, भक्तियोग एवं ज्ञानयोग-तीनों प्रकार की साधनाओं (अनुसंधानों) में लीन गृहस्थ आश्रम-धर्म का पालन करते हुए भी एक संपूर्ण आध्यात्मिक जीवन व्यतीत करता है।

प्रत्येक युग में सत्य (सत्कर्म) की महिमा समान रूप से कायम रही है। एक ओर जहाँ साधारण से साधारण मनुष्य ने भी सत्कर्म करते हुए अपने जीवनयात्रा का भरपूर आनन्द उठाया है, वहीं दूसरी ओर, कुछ विशिष्ट जनों ने सत्यधर्म का पालन करते हुए उत्तम लोकों की प्राप्ति की है। उन विशिष्ट लोगों में सत्यवादी महाराजा हरिश्चन्द्र का नाम सबसे पहले लिया जाता है। श्रीचिन्मय ऋषि, जिन्होंने सत्य की रक्षा एवं विश्वकल्याण हेतु अपनी रीढ़ की हड्डी देवराज इन्द्र को दान में दे दी थी। अपनी पराजय को निश्चित (सत्य) जानते हुए भी दानवीर कर्ण ने अपना कवच-कुंडल इन्द्र को दान कर दिया था। गौतम बुद्ध घर-द्वार एवं परिवार को त्याग कर सत्य की खोज में घुमते हुए अनेक प्रकार के कष्ट झेले। यहाँ तक की तपस्या करते हुए उन्होंने अपने शरीर को सुखा लिया। परन्तु, अंत में उन्होंने सत्यरूपी प्रकाश (ज्ञान) को पाने में सफलता प्राप्त की। राष्ट्रपिता महात्मा गाँधी जीवन भर सत्य के योग (सत्याग्रह) करते रहे और अंत में सत्य-अहिंसा के बल पर स्वराज पाने में सफल हुए।

मानव जीवन का प्रारंभिक एवं अंतिम लक्ष्य सत्य का अनुशरण करते हुए संपूर्ण जगत में सभी प्राणियों का कल्याण होना चाहिए। तथा सत्य की सत्ता कायम रह सकती है। मानव जब सत्य की साधना में लीन होकर अपना, अपने समाज, राष्ट्र अथवा विश्व कल्याण के लिए कार्य करता है तो वहाँ उसे जीवन सौन्दर्य की अनुभूति होती है। संसार में कोई अपने कर्तव्य को अपना

असली जीवन मानता है, तो कोई सौन्दर्य को/परन्तु, सार्थक एवं सफल जीवन में कर्तव्य एवं सौन्दर्य—दोनों का समान रूप से समावेश होना चाहिए। इससे हमारे जीवन के अनुकूल एवं प्रतिकूल—दोनों परिस्थितियों में ही एकरूपता बनी रहती है। कहा भी गया है कि मनुष्य को न दुःख में अधीर ही होना चाहिए न सुख प्राप्त होने पर अधिक खुश।

इसप्रकार सत्कर्म, लोक कल्याण एवं जीवन सौन्दर्य के सम्मिलित भाव (रूप) से जिस अखिल वैश्विक संस्कृति पोषक एवं समृद्धिवर्धक महामंत्र की सृष्टि होती है वह है—सत्यम् शिवम् सुन्दरम्। यहाँ 'सत्यम्' से मानव जीवन के शाश्वत मूल्यों का, शिवम्' से लोक कल्याण का एवं 'सुन्दरम्' से आनन्दपूर्ण जीवन सौन्दर्य का बोध होता है। दूसरे शब्दों में—सत्य तत्व से अर्थ की, शिव से जगत कल्याण अथवा मंगलभावना की तथा सुन्दर से हृदयग्राही काव्य की रमणीयता (सौन्दर्य) अर्थात् आनन्द की संपुष्टि होती है।

सत्यम् शिवम् और सुन्दरम्—नामक तीन तीन तत्व प्रारंभ से ही मानव सभ्यता, अध्यात्म, चिंतन, कला, साहित्य एवं संस्कृति के संवाहक, संपोषक एवं संवर्धक रहे हैं। वैदिक काल से अबतक दर्शन, अध्यात्म एवं चिंतन की सारी परम्पराएँ इन्हीं तीन मानवीय मूल्यों की सिद्धि में व्यस्त रही। सत्य के बारे में यह एक निर्विवाद तथ्य है कि जो कुछ भी आडम्बर रहित एवं अकृत्रिम है, वह सत्य है। खुली आँखों से दिखाई पड़नेवाली वास्तविकता ही सत्य है। दूसरी ओर, शिवम् ऐसा तत्व है जो हरहाल में लोक कल्याण का मार्ग प्रशस्त करता है। सत्वम् शिवम् एवं सुन्दरम्—ये तीनों अनुभूति एवं अभिव्यक्ति का ऐसा उत्कर्ष है, जिससे आनन्द की प्राप्ति होती है। इन तीनों तत्वों की कड़ी एक दूसरे से जुड़ी हुई है। सत्यम् को यदि दीपक मान लिया जाए तो उसमें प्रयुक्त स्नेह (तेल) ही शिवम् है और जो मनोहर प्रकाश फैलता है वही सुन्दरम् है। इसप्रकार इन तीनों तत्वों का समन्वित रूप जीवन को पूर्णता प्रदान करता है तथा मानवीय मूल्यों को एक स्थायी स्वरूप देता है।

चूँकि मानव ईश्वर की सर्वश्रेष्ठ सृष्टि है। इसमें बुद्धि-विवेक, हित अहित, एवं शुभाशुभ घटनाओं के प्रति क्रिया-प्रतिक्रिया व्यक्त करने की पूर्ण

है। अतः मानव ही सत्कर्मों पर आधारित ईश्वर की प्रभुसत्ता कायम में पूर्णरूपेण सक्षम है। एक मानव ही है जो सत्कर्मों (मन वचन एवं कर्मा द्वारा) के द्वारा अपना, अपने समाज का, राष्ट्र का तथा संपूर्ण विश्व का कल्याण (कल्याण) कर सकता है। जो भी अपने जीवन को लोक कल्याणकारी कार्यों में लगाता है उसका जीवन भी सम्पन्न (सौन्दर्यपूर्ण) हो जाता है। अर्थात् सत्यम् शिवम् सुन्दरम् नामक महामंत्र के शाश्वत प्रयोग (अनुष्ठान) से मनुष्य जीवन मूल्यों के असीम आदर्शों को प्राप्त कर सकता है। लोक कल्याण (लोक कल्याण) के द्वारा मानव जीवन का सफल एवं सुखदाहरण प्रस्तुत कर सकता है और ऐसे कार्यों में ही जीवन के वास्तविक अर्थ छिपे हुए होते हैं।

द्वितीय भाग

शिवम् सुन्दरम्—वाक्य की उत्पत्ति

'सत्यम् शिवम् सुन्दरम्' जैसा अमृत वाक्य की उत्पत्ति भारतभूमि जैसे प्रायद्वीप (देश) में ही संभव है। इसका एकमात्र कारण यह है कि हम लोग जैसा सोचते हैं वैसा ही कहते हैं, वैसाही करते हैं और दुनिया में भी यही करने की प्रेरणा देते हैं। अर्थात् हम सत्यम् पर दृढ़ रहकर संपूर्ण लोक कल्याण (शिवम्) चाहते हैं ताकि चारों ओर सौन्दर्य (सुन्दरम्) का फैलाव पैदा हो सके। संस्कृत का यह प्रसिद्ध श्लोक भी इसी तथ्य को प्रकट करता है—

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चित दुःख भाग् भवेत् ॥

तक "सत्यं शिवं सुन्दरं"—नामक वाक्य की उत्पत्ति का प्रश्न है तो हमें यह भी ध्यान रखना चाहिए कि यह वाक्य अनेक तथ्य एवं प्रमाण हो सकते हैं परन्तु अब तक हमें चार प्रमाण उपलब्ध हो सके हैं। पहले प्रमाण के अनुसार विश्व के प्राचीनतम ग्रन्थों में 'सत्यं शिवं सुन्दरं'—नामक वाक्य के तीनों तत्त्वों—सत्य, शिव

और सुन्दर का एक साथ उल्लेख न होकर स्वतंत्र रूप से उल्लेख मिलता है। यथा—प्रजापति ने सत्य और असत्य को देखकर उसपर विचारकर दोनों को अलग-अलग स्थापित किया। असत्य में अश्रद्धा और सत्य में श्रद्धा को स्थापित किया। यह सत्य है और सत्य सेही जाना जाता है।

दृष्टवारूपे व्यापकरोत्सत्यानृते प्रजापतिः।

अश्रद्धामानृतेऽदधाच्छद्वाखं सत्ये प्रजापतिः।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानखं

शुक्रमन्थसऽइन्द्रस्येन्द्रिय मिदं पयोऽमृतं मधु॥

(यजुर्वेद—एकोविंश अध्याय, सुक्त-६६)

एक अन्य उदाहरण में राजा के कर्तव्यों से संबंधित उपदेशों में यह उल्लेख मिलता है कि—जैसे शरीर के अंगों से स्त्री-पुरुष देख जाते हैं, वैसे ही प्रत्यक्ष-आदि प्रमाणों से सत्यदेखा जाता है। उस सत्य से हे राजन्! आप कोमल व्यवहार करें। प्रजा से विनम्रता का व्यवहार करें तथा राजा-प्रजा दोनों सुखी रहे। यथा—

यद्देवासो ललामगुं प्रविष्टीमेनमाविषुः।

सुक्थना देदिश्यते नारी सत्यास्याक्षिभुवो यथा।

(यजुर्वेद त्रयोविंश अध्याय, सुक्त-२६)

इसी तरह, देवी सरस्वती का आह्वान करते हुए उल्लेख है कि—सारी एवं प्रियवचनों की प्रेरणा देनेवाली सरस्वती हमारे यज्ञ में आयें। देवी सरस्वती महिमा-रूप जल की वृष्टि करनेवाली हैं। वे प्राणियोंकी बुद्धि को प्रदीप्त करती हैं। ऐसी सरस्वती की हम स्तुति करते हैं। वे सब प्राणियों को सुख देकर उन्हें सत्यकर्मों के लिए प्रेरित करती हैं। यथा—

चोदयित्री सूनृतानां चेतन्ती सुमती नाम।

यज्ञं दधे सरस्वती॥ (४५)

महो अर्णः सरस्वती प्रचेतयति केतुना

धियो विश्वा विराजति॥ (४६)

(यजुर्वेद विंश अध्याय)

वेदों में सवितादेव (सूर्य), इन्द्र, प्रजापति, अश्विनी कुमारों, देवी वती, अग्नि, वायु, सोम, वरुण, जल आदि को सत्य रूप के साथ-साथ रूप एवं यश प्रदायक अर्थात् सुन्दर रूप प्रमाणित किया गया है। ऋग्वेद के सप्तम अध्याय के ७६ वें सुक्त में यह उल्लेख मिलता है। सविता देवः सूर्य विनाशक्ति (शाश्वत अर्थात् सत्य) एवं जल हितकारी (शिवरूप) ज्योति का आश्रय लेकर ऊँचे उठते हैं। वे सूर्य (सत्कर्मों) के लिए ही उत्पन्न हुए हैं। यौवन प्राप्त नारी के समान समस्त जीवों के संचार करने के लिए प्रेरित करती हैं। मुनियों का हित बाली उषा अंधकार मिटाती है। यथा—

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत।
 क्रत्वा देपानाम जनिष्ट चक्षु शविरकर्भुवनं विश्वमुषाः॥ १॥
 प्र मे पन्था देवयाना अहक्षन्ममर्धन्तों वसुभिरिष्कृतासः।
 अभूदु केतुरूषसः पुरस्तात्सः प्रतीच्यागादधिहर्म्येभ्यः॥ २॥
 तानी दहानि बहुलान्यासन या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य।
 ध्रतः परिजार इवाचरन्त्युषो दहक्षे न पुनर्यतीव॥
 इद देवानां सधमाद आसन्नृतावान कवयः पूर्व्यासः।

इत्वं ज्योतिः पितरो अन्वविन्दन सत्यत्यमन्त्रा अजनयन्नुषासम्॥

(ऋग्वेद—सप्तम अध्याय, सुक्त ७६)

इसी तरह ऋग्वेद के नवम अध्याय में सोम के सत्य, शिव एवं सुन्दर संबंधित सुक्त ६२ से ६५ तक में उल्लेख है जिसका सार इस प्रकार है—
 सोम! तुम सानंद दाता, पापनाशक और सबके कल्याणकारी हो। दुधारु रूपी सोमरस को धारण करती हैं और हरे रंग के सोम औषधियों को उत्पन्न करते हैं। सोम ने ही धरती-आकाश को बनाया है, उन्हें रसे से और उन्हे बल एवं ओज प्रदान किया है। सोम ही अंतरिक्ष को जल की प्रेरणा देते हैं। सोम आदित्यरूप आकाश से सारपूर्ण घी-दूध दूहते की नाभिरूप सोम से अमृत उत्पन्न होता है। सत्य रूप यज्ञ की समान सोम धारा एवं मादक रस टपकाते हैं। यथा—

इष मूर्जे च पिन्वस इन्द्राय मत्सरिन्तमः चमूष्वानिपदिसि ।
 अया पवस्य धारया यया सूर्यमरोचयः हिन्वानो मानुषीरपः ।
 यस्य ते द्युम्नवत् पयः पवमानाभृतं दिवः तेन नो मृष्ट जीव से ।
 त्वं सोमासि धारयुर्मन्द्र ओजित्षो अध्वरे पवस्य मंह्यद्रयिः ॥
 वियो ममे यम्या संयती मदः सांकवृधा पयसा पिन्वदक्षिंता ।
 मही अपारे रजसी विदेविद दभिवजन्नक्षितं पाजआददे ॥
 स मातरो विचरन् वाजयन्नपः प्र मेधिरः स्वहनया पिन्वेते पदम् ।
 अंशुर्यवेन पिपिषे यतो नृभिः सं जानिभिर्नसते रक्षते शिरः ॥
 अयं दिव इयति विश्वमारजः सोमः पुनानः कुलशेषु सीदति ।
 अश्विर्गोभिर्मृज्यते अद्रिभिः सुतः पुनान इन्दुर्वैरिवोविदत प्रियम् ॥
 एते सोमाः पवमानास इन्द्रं रथा इव प्र ययुः सातिमच्छं ।
 सुताः पवित्रमति यन्त्यव्यै हित्वी वत्रिं हरितो वृष्टिमच्छ ॥
 नामापृथिव्या धरूणो महोदिवोऽपामुमौ सिन्धुष्वन्तरूक्षितः ।
 इन्द्रस्यव्रजो वृषभो विभुवसु सोमोद्देदे पवते चारु मत्सरः ॥

(ऋग्वेद-नवम अध्याय, सुक्त ६२-६३)

इसी प्रकार, यजुर्वेद के द्वादश अध्याय में ३७-२७ सुक्तों में अग्नि
 विभिन्न रूपों एवं इसके सर्व जीवहितकारी गुणों से संबंधित अनगिनत
 दिए गए हैं, जिनका सार इस प्रकार है-हे अग्नि! तुम मेरे लिए मंगलमय
 कल्याणकारी होते हुए उरवारूप श्रेष्ठ स्थान में प्रतिष्ठित होओ। हे अग्नि
 प्रजापति ने हितकारी बड़वा रूप में जल में, विद्युत रूप में, सूर्यमण्डल
 सूर्यरूप में और मनुष्यों में प्राणरूप में प्रवृद्ध किया। मेघसम गर्जनशील
 पृथ्वी पर वनस्पति और औषधिरूप में अंकुरित होते हैं। हे अग्नि! ऐश्वर्य
 (सुन्दरम्) धनधारक, अभीष्टवर्धक, यज्ञरक्षक, मन्थनपुत्र जलस्थ हो
 रूप में, मेघस्थ हो विद्युतरूप है तथा सूर्योदय के पूर्व प्रकाशवती उषा रू
 ये अग्नि संसार के केतुरूप, हृदय में प्राणवायु रूप आत्मरूप (सत्यम्)
 चन्द्ररूप में गतिशील है तथा मेघ विदारक भी है। हम उन्हीं के लिए प
 यज्ञ करते हैं। प्राणियों द्वारा काम्य, सर्वशक्तिमान, मेधावी, अमृतरूप
 देवों के द्वारा मनुष्यों में स्थापित किये गए हैं। ये अपने निरूप द्रवधू

श में व्याप्त करके वर्षा के कारण बनते हैं। ये विश्वधारक (शिवम्) हैं अपनी महिमा से स्वर्ग में भी व्याप्त (सत्यम्) है। यथा—

शिवो भूत्वा महम्भग्रेऽअर्थो सीद शिवस्त्वम्।

शिवा कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः॥ २६॥

अक्रन्ददग्नि स्तनयन्निव द्यौः क्षमा रेरिहद् वीरूधः समन्जन्।

द्यौ जज्ञानो विहीमिद्धोऽअख्यदा रोदसी भानुना भात्यंतः॥ २२॥

श्वस्य केतुभुर्बनस्य गर्भऽआ रोदसी अपृणाज्जायमान।

इडं चिदद्रिमभिनत परायन् जना यद्ग्नियमयजन्त पंच॥ २३॥

शानो रूकमऽउर्व्या व्यद्यौद्दर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः।

ग्निरमृतोऽअभवद्वयोभिर्यदेनं द्यौ रजनत्सुरेताः॥ २५॥

तंभज सौश्रवसेष्वग्रऽउकथऽआभज शस्यमाने।

यः सूर्येप्रियोऽअग्ना भवात्थूज्जातेन भिनददुज्जानित्वै॥ २७॥

शिवों के अतिरिक्त अन्य धार्मिक ग्रन्थों में भी सत्यं शिवं सुन्दरम्—के

जीवन के शाश्वत मूल्य (सत्यम्), लोक कल्याण अथवा मंगल

(शिवम्) तथा जीवन सौन्दर्य (सुन्दरम्) का विस्तृत विश्लेषण प्राप्त

इसके अतिरिक्त समय समय पर अनेक भारतीय एवं विदेशी विद्वानों

ने अपने ढंग (अभिव्यक्ति) से उक्त वाक्य की विवेचना की है।

प्रमाण 'नवीन संस्कृत शिक्षांजलि भाग-४' नामक पाठ्य-पुस्तक

अनुसार 'सत्यं शिवं सुन्दरं' नामक वाक्य की उत्पत्ति का आधार

मान देश के प्रसिद्ध दार्शनिक प्लेटो का कथन है जो उन्होंने काव्य

के विषय में कहा था— "The True, the Good, The Beau-

मर्थात् जो सत्य है, वही शिव है, वही सुन्दर है। यद्यपि प्लेटो ने

(हित्य) के संदर्भ में इसकी सत्यता, लोकहित भावना एवं सौन्दर्य

ल्लेख किया है, तथापि मानव जीवन के सभी क्षेत्रों में उक्त वाक्य

शिवों तत्त्वों—(सत्य, शिव और सुन्दर) की समान उपयोगिता दिखायी

शिवम् सुन्दरम्'—नामक वाक्य की उत्पत्ति से संबंधित तीसरा

मचरित मानस' के अंत में दी गई तुलसीदास की संक्षिप्त जीवनी

इष मूर्जे च पिन्वस इन्द्राय मत्सरिन्तमः चमूप्वानिपदिसि ।
 अया पवस्य धारया यया सूर्यमरोचयः हिन्वानो मानुषीरपः ।
 यस्य ते द्युम्नवत् पयः पवमानाभृतं दिवः तेन नो मृष्ट जीव से ।
 त्वं सोमासि धारयुर्मन्द्र ओजिदृषो अध्वरे पवस्य मंह्यद्रयिः ॥
 वियो ममे यम्या संयती मदः सांकवृधा पयसा पिन्वदक्षिंता ।
 मही अपारे रजसी विदेविद दभिवजन्नक्षिंत पाजआददे ॥
 स मातरो विचरन् वाजयन्नपः प्र मेधिंरः स्वहनया पिन्वेते पदम् ।
 अंशुर्यवेन पिपिशे यतो नृभिः सं जानिभिर्नसते रक्षते शिरः ॥
 अयं दिव इयति विश्वमारजः सोमः पुनानः कुलशेषु सीदति ।
 अभिर्दगीभिर्मृज्यते अद्रिभिः सुतः पुनान इन्दुर्वरिवोविदत प्रियम् ॥
 एते सोमाः पवमानास इन्द्रं रथा इव प्र ययुः सातिमच्छं ।
 सुताः पवित्रमति यन्त्यव्यै हित्वी वत्रिं हरितो वृष्टिमच्छ ॥
 नामापृथिव्या धरूणो महोदिवोऽपामुमौ सिन्धुष्वन्तरूक्षितः ।
 इन्द्रस्यव्रजो वृषभो विभुवसु सोमोद्देदे पवते चारू मत्सरः ॥

(ऋग्वेद-नवम अध्याय, सुक्त ६२-

इसी प्रकार, यजुर्वेद के द्वादश अध्याय में ३७-२७ सुक्तों में अग्नि
 विभिन्न रूपों एवं इसके सर्व जीवहितकारी गुणों से संबंधित अनगिनत
 दिए गए हैं, जिनका सार इस प्रकार है—हे अग्नि! तुम मेरे लिए मंगलम
 कल्याणकारी होते हुए उरवारूप श्रेष्ठ स्थान में प्रतिष्ठित होओ। हे अग्नि
 प्रजापति ने हितकारी बड़वा रूप में जल में, विद्युत रूप में, सूर्यमण्डल
 सूर्यरूप में और मनुष्यों में प्राणरूप में प्रवृद्ध किया। मेघसम गर्जनशील
 पृथ्वी पर वनस्पति और औषधिरूप में अंकुरित होते हैं। हे अग्नि! ऐश्वर्य
 (सुन्दरम्) धनधारक, अभीष्टवर्धक, यज्ञरक्षक, मन्थनपुत्र जलस्थ हो
 रूप में, मेघस्थ हो विद्युतरूप है तथा सूर्योदय के पूर्व प्रकाशवती उषा र
 ये अग्नि संसार के केतुरूप, हृदय में प्राणवायु रूप आत्मरूप (सत्यम्)
 चन्द्ररूप में गतिशील है तथा मेघ विदारक भी है। हम उन्हीं के लिए यज्ञ
 करते हैं। प्राणियों द्वारा काम्य, सर्वशक्तिमान, मेधावी, अमृतरूप
 देवों के द्वारा मनुष्यों में स्थापित किये गए हैं। ये अपने निरूप द्रव्य

दश में व्याप्त करके वर्षा के कारण बनते हैं। ये विश्वधारक (शिवम्) हैं अपनी महिमा से स्वर्ग में भी व्याप्त (सत्यम्) है। यथा—

शिवो भूत्वा महम्भग्रेऽअर्थो सीद शिवस्त्वम्।
शिवा कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः॥ २६॥
अक्रन्ददग्नि स्तनयन्निव द्यौः क्षमा रेरिहद् वीरूधः समन्जन्।
सद्यो जज्ञानो विहीमिद्धोऽअख्यदा रोदसी भानुना भात्यंतः॥ २२॥
विश्वस्य केतुभुर्बनस्य गर्भऽआ रोदसी अपृणाज्जांयमान।
वीड्डं चिदद्रिमभिनत परायन् जना यद्गिनमयजन्त पंच॥ २३॥
दशानो रूकमऽउर्व्या व्यद्यौदर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः।
अग्निरमृतोऽअभवद्वयोभिर्यदेनं द्यौ रजनत्पुरेताः॥ २५॥
प्रातंभज सौश्रवसेष्वग्रऽउकथऽआभज शस्यमाने।
प्रयः सूर्येप्रियोऽअग्ना भवात्थूज्जातेन भिनददुज्जानित्वै॥ २७॥

दों के अतिरिक्त अन्य धार्मिक ग्रन्थों में भी सत्यं शिवं सुन्दरम्—के
र्थ जीवन के शाश्वत मूल्य (सत्यम्), लोक कल्याण अथवा मंगल
(शिवम्) तथा जीवन सौन्दर्य (सुन्दरम्) का विस्तृत विश्लेषण प्राप्त
। इसके अतिरिक्त समय समय पर अनेक भारतीय एवं विदेशी विद्वानों
ने अपने अपने ढंग (अभिव्यक्ति) से उक्त वाक्य की विवेचना की है।
सरा प्रमाण 'नवीन संस्कृत शिक्षांजलि भाग-४' नामक पाठ्य-पुस्तक
के अनुसार 'सत्यं शिवं सुन्दरं' नामक वाक्य की उत्पत्ति का आधार
यूनान देश के प्रसिद्ध दार्शनिक प्लेटो का कथन है जो उन्होंने काव्य
(विषय) में कहा था— "The True, the Good, The Beau-
अर्थात् जो सत्य है, वही शिव है, वही सुन्दर है। यद्यपि प्लेटो ने
साहित्य) के संदर्भ में इसकी सत्यता, लोकहित भावना एवं सौन्दर्य
उल्लेख किया है, तथापि मानव जीवन के सभी क्षेत्रों में उक्त वाक्य
तीनों तत्वों—(सत्य, शिव और सुन्दर) की समान उपयोगिता दिखायी

न्यम् शिवम् सुन्दरम्'—नामक वाक्य की उत्पत्ति से संबंधित तीसरा
रामचरित मानस' के अंत में दी गई तुलसीदास की संक्षिप्त जीवनी

का अंश है। इसके अनुसार संवत् १६३३ के मार्गशीर्ष शुक्ल पक्ष में रामविवाह के दिन गोस्वामी तुलसी दास ने 'श्रीरामचरित मानस' की रचना पूरी की। तत्पश्चात् ईस्वराज्ञा से वे काशी चले आए। वहाँ उन्होंने भगवान विश्वनाथ और माता अन्नपूर्णा को 'श्रीरामचरित मानस' सुनाया। रात को पुस्तक श्री विश्वनाथजी के मंदिर में रख दी गई। सवेरे जब मंदिर का पट खोला गया तो उसपर लिखा हुआ पाया गया—सत्यं शिवं सुन्दरं, और नीचे भगवान शंकर का सही (हस्ताक्षर) थी। उस समय उपस्थित लोगों ने—'सत्यं शिवं सुन्दरम्' की आवाज भी कानों से सुनी।

चौथा प्रमाण 'सत्यम् शिवम् सुन्दरम्'—वाक्य के प्रवर्तन से संबंधित है। उक्त वाक्य का प्रवर्तन भारतवर्ष में सर्वप्रथम बंगाल के प्रख्यात मनीषी एवं ब्रह्मसमाज के संस्थापक राजा राममोहन राय ने अपने 'ब्रह्मसमाज' में किया था—ऐसा 'नवीन संस्कृत शिक्षांजलि' नामक पाठ्य-पुस्तक में वर्णित है। उन दिनों भारतीय समाज में अनेक विकृतियाँ आ गई थी। एक और अंग्रेजी सरकार की शोषण नीति तो, दूसरी और भारतवासियों की अशिक्षा, गरीबी अकाल, भूखमरी अंधविश्वास, बालविवाह, सतीदाह, ठगी आदि समस्याएँ एवं कुरीतियों ने प्रायः हर धर्म एवं सम्प्रदाय के लोगों की जीवनशैली को तरह अस्त-व्यस्त कर दिया था। ऐसे समय में राजा राममोहन राय एकेश्वरवाद पर आधारित ब्रह्मसमाज के माध्यम से अनेक सुधारात्मक कार्य किए थे। अतः 'सत्यम् शिवम् सुन्दरम्' नामक वाक्य सर्वप्रथम बंगाल में प्रचलन में आया।

'सत्यम् शिवम् सुन्दरम्' नामक वाक्य की उत्पत्ति से संबंधित कौन-सा प्रमाण सत्य है—यह शोध का विषय हो सकता है तथा इसपर गहन चिन्तन मनन किया जा सकता है। परन्तु, यह स्पष्ट है कि सत्य शिव एवं सुन्दर तीनों तत्त्वों का सम्मिलित रूप ही 'सत्यम् शिवम् सुन्दरम्' नामक वाक्य है। उक्त वाक्य में निहित तीनों तत्त्वों के अर्थ एवं भाव इतने गहन व्यापक है कि ये मानव अनुभूतियों अभिव्यक्तियों एवं चिन्तन-मनन पराकाष्ठा पर पहुँचा देते हैं। दूसरे शब्दों में यह कहा जा सकता है कि 'सत्यम् शिवम् सुन्दरम्'—नामक वाक्य संसार के सभी धर्मों, सभी धर्मग्रन्थों, सांसारिक रीति-नीतियों तथा सभ्यता एवं संस्कृतियों का सार है। □□

पथ प्रदर्शन

श्रीप्रभुदयाल सीवोटिया

राधाबाजार, फैन्सीबाजार, गुवाहाटी-1

पथ मिलता है
राज पथ आगे बढ़ता है
पर्वता का पत्थर
मन के कोने से
प्रारे में
है
देश धर्म के नाम पर
ही स्वार्थ के
से बन्द
ारे
प्रलायेंगे तुम्हें
पथ से
चर्दुदिक बिकास का
पथ है

देश की सार्वभौम सत्ताने
प्राणों का
दीप जलाओ,
जो पथ प्रदर्शन कर सके
इस पुण्यभूमि की
आनेवाली
पीढियों का
समय के रुख को पहचानो
सुनलो आहवान
अपने ही प्राणों में
पुकार रही उन्नति की
चहुमुखी
सीढियों का।

।
लियारों को पथों से
त
प्रों से
तो।
श, धर्म, समाज को
हृदय
से मिलाओ।

समय

श्रीप्रभुदयाल सीवोटिया
राधाबाजार, फैन्सीबाजार, गुवाहाटी-1

कल तुम आओगे
कल तो आयेगा ही
कल का निर्झर
कल,
कल कल करता जायेगा ही
नहीं रूकते है पल
चलते ही रहते है
ठहरना हो जिसे ठहर जाये
ठहरते नही है पल
पथराईं आँखे क्यों
ठहरी सी हुई है
अचल ।
भूत, वर्तमान भविष्य
आ गये है सीधी रेखा में
लगा है क्या जीवन की घरा पर
ग्रहण ।
टूटता है क्यों कोई तारा
नदी के किनारे ।

अपशकुन की बारात को
स्वीकारेगा कौन
अपने हारे ।
समय के साथी समय में हो
रहते है साथ ।
अच्छे समय में समय ही थामता है
बुरे समय में समय ही छुडालेता है हाथ
एक ही रहता है सब समय युगो-युगो व
सत्य
बदलता है समय नहीं बदलता है
सत्य ।
जी ही जाता है बदलते समय के
समुद्र को सत्य का
अगस्तय ।

अस्तित्व

श्रीप्रभुदयाल सीवोटिया

राधाबाजार, फैन्सीबाजार, गुवाहाटी-1

कृष्ण रात की काली सड़क
अपनी संरचना की गहराई से
उतनी ही काली है
जितना था उसका
अस्तित्व
अपने ही अधियारे में
वह आप के मानस की तरह
कभी तेज तो कभी रेंगती हुई
चली जाती है
उस पर कभी पैदल तो कभी
तीव्र गति के वाहनों में
चलता पथिक
उसके किनारे के हर सिंगार गुलमोहर
को छोड़ता हुआ
कंकरीट के पर्दों में छुप रहा
प्रकट होता
कहता है एक कहानी
यो यथार्थ के नाम पर
रच रहा है
आज के मानव का
इतिहास
हर जगह एक औपचारिकता का हास
कितना छिछला है जो नहीं उठता है
अन्तर के किसी कोने में
क्षितिज के अदृश्य कोने से बँधे हुए।

ऐ पवित्र बन्धन
 अपने संचालक तारों से दे रहे हो
 अपात्र लोहे को भी
 पात्रता के चुम्बकत्व की क्षमता का क्षेत्र ।
 इस अर्थहीन जीवन के शरीर में
 साँसो से खींचे चले जा रहे है
 अपने आप कुछ
 नाम, अनाम
 दे जाते है जो
 अस्तित्व बोध का अर्थ ।
 जो हर प्रेषण के बाद भी
 रह जाता है
 जाना सा अनजान ।
 बदलते रहते है जो इस मन, मस्तिस्क
 जो संरचना को
 रात के अंधकार में भी
 सूर्य का प्रकाश चमकता है
 चाँद तारों के
 माध्यम से
 क्या प्रकाशित हो जाते है
 दूर के नक्षत्रों से
 कटे हुए से जुडे हुए से सत्य?
 लौट आती है विखंडित चेतनासी
 किरण खोती हुई
 अपना प्रकाश
 भाव, विचार अनुभूति
 के हर रंगो को
 अपना ही लेता है
 घर का विशाल मुक्त फैला हुआ
 आकाश ।

बहुत याद करता हूँ

श्रीप्रभुदयाल सीवोटिया

राधाबाजार, फैन्सीबाजार, गुवाहाटी-1

त्रन के बहुत पास है
तारे सान्निध्य का मूल्य
बार-बार जन्म लेता हुआ।
तारे साथ की इच्छा रखता हुआ।
मुखी मानव की तरह
बहुत दूर भागा जा रहा हूँ मैं
तारे की तरह जो
पर चमकता हुआ
असंख्य प्रकाश वर्ष की
तर है

हुए तो सब अपनी
तर ही है।

न मेरे तुम्हारे प्रति

तुम्हारे चिर मेरे प्रति आर्कषण
एक दूसरे पर झुके हुए
अपने सौन्दर्य का एक प्रेममय
कोण बनाते है
मिलने की अभिलाषाओं के उत्कट क्षण
दूरियों को गौण
बनाते है
तुम्हारे साँसें की कोई किरण
छू जाती है मुझे
सच बहुत याद करता हूँ
अपनी ही धूरो में समाया
एक परदेशी
नक्षत्र की तरह तुझे।

सरमा की मानवता

डाँ राधेश्याम तिवारी

हिन्दी विभागाध्यक्ष

के० सी० दास कामर्स कालेज, गुवाहाटी

काहु न पावक जारिसक का न समुद्र समाय ।

का न करे अवला प्रवल काहुकाल नहिं खाय ॥

विधाता ने श्रृष्टि करते समय अनेक जीवों की रचना की। मानव योनि सारी योनियों से श्रेष्ठ मानी गयी है। मानव अपने कर्म से महान एवं अधम बन जाता है। नीच कर्म करनेवाला प्राणी राक्षस कहा जाता है। राक्षसी कर्म बड़े घोर कर्म होते हैं। अनाचार, अत्याचार, दुराचार, व्यभिचार इनकी आदत रहती है। स्वयं रावण जैसे पराक्रमी ने यह बात अपने मुख से कही कि 'भीरु परायी स्त्रियों के पास जाना अथवा बलात्कार पूर्वक उन्हें हरलाना यह राक्षसों का सदाही अपना धर्म रहा है। इसमें सन्देह नहीं है (वा०रा०-५-२०-५) बड़ा आश्चर्य लगता है कि रावण जैसे पराक्रमी योद्धा, विद्वान इस तरह की बात करते हैं। समाज के अधःपतन में ऐसे कार्य बड़े ही सहायक होते हैं। तभी तो मात्र सीता हरण के परिणाम स्वरूप लंका जैसा वैभव सम्पन्न साम्राज्य ऐसे पतन के गर्त में गिरा कि उसकी चर्चा आज भी लोग नहीं भूल पाते हैं। लेकिन राक्षसों के बीच में भी कुछ विचारशील, विवेकशील, न्यायप्रिय लोग होते हैं। जिनके कार्यों की ओर जब दृष्टि जाती है तो मन प्रसन्न हो जाता है। ऐसे ही पात्रों में बाल्मीकि रामायण की एक पात्र सरमा है। सरमा रावण के परामर्श दात्री एवं प्रहरी का कर्तव्य करती है। सरमा एक विवेकशील महिला है। वह नीति जानती है। अपने कर्तव्य का उसे बोध है। वह न्यायोचित समयोचित कर्तव्य करती है। रावण सीता का अपहरण कर के भी जब अपना न सका तो वह माया की चाल चला। वह राम का कृत्रिम सिर लाकर सीता के सामने प्रस्तुत कर देता है। वह राम के धनुष को भी माया से बनवाकर सीता के सामने प्रस्तुत करता है। जैसा कि बाल्मीकि रामायण में आया है।

अग्रतः कुरु सीतायाः शीघ्रं दासरथेः शिरः।
अवस्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ॥

(वा०रा०-६-३१-४१)

इदं तत् तव रामस्य कार्मुकं ज्या समावृतम्।
इह प्रहस्तेनानीतं तं हत्वा निशि मानुषम् ॥

(वा०रा०-६-३१-४४)

राम का मायारूपी सिर एवं धनुष विद्युजिह्व सीता के सम्मुख रखता है
रावण रामका मायारूपी धनुष सीताजी के सम्मुख रख देता है। तभी
सीताजी से कहता है कि अब तुम मेरे वश में हो जाओ-

स विद्यजिह्वे न सहैव तच्छिरो, धनुश्च भूमौ विनिकीर्यमाणः।

विदेहराजस्य सुतां यशस्विनीं ततोऽब्रवीत् तां भव मे वशानुगा ॥

(वा०रा०-६-३१-४५)

भगवती सीता उस कटे हुए मस्तक तथा उत्तम धनुष को देखकर
राम-सुग्रीव की मैत्री की बात याद करती हैं। इसके पश्चात अपने
समानही नेत्र, मुख का वर्ण, मुखाकृति, केश, ललाट और उस सुन्दर
रूप को लक्ष्य किया। इन सब चिह्नों से पति को पहचान कर वे बहुत
हर्ष और अधैर्य होकर कैकेयी की निन्दा करती हुई कुररी की भाँति बहुत
की-

तैः सर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञाय सुदुःखिता।

ब्रजगर्हेऽत्र कैकेयीं क्रोशन्ती कुररी यथा ॥

(वा०रा०-६-३२-३)

कैकेयी को ही इन सारी विपदाओं का कारण मानती हुई सीता उन्हें
रिणी बताती है और कहती है कैकेयी ने रघुकुल का संहार कर डाला।
क्रो सम्बोधित करती हुई कहती हैं 'आर्य श्रीराम ने कैकेयी का कौन
साध किया था जिसे उसने चीर वस्त्र देकर मेरे साथ बन में भेज
दिया। उसी कह कर भय से काँपती हुई सीता वेहोश होकर पृथ्वी पर गिर
घड़ी तक अचेत रह कर जब उन्हें चेतना आयी तब वे कटे हुए सिर
के पास रखकर विलाप करने लगीं।

हाय! महाबाहो! मैं मारी गयी। आप वीरव्रत का पालन करनेवाले थे। आपकी इस अन्तिम अवस्था को मुझे अपनी आँखों से देखना पड़ा। आपने मुझे विधवा बना दिया। 'स्त्री से पहले पति का मरना उसके लिए महान अनर्थकारी दोष बताया जाता है। मुझ सती साध्वी के रहते हुए मेरे सामने आप जैसे सदाचारी पति का निधन हुआ यह मेरे लिए महान दुःख की बात है—

प्रथमं मरणं नार्याभितुर्वैगुण्य मुच्यते ।

सुवृत्तः साधुवृत्तायाः संवृतस्त्वंममाग्रतः ॥

(वा०रा०-६-३२-९)

मैं महान संकट में पड़ी हूँ, शोक के समुद्र में डूबी हूँ, जो मेरा उद्धार करने के लिए उद्यत थे, उन आप जैसे वीर को भी शत्रुओं ने मार गिराया। आप की मौँ भी मेरी तरह ही तड़प रही हैं। वे जैसे गायको बछड़े से विलास कर दिया ऐसी पीड़ा सह रहीं हैं। हे रघुवीर ज्यातिषियों ने तो आप की आँखों में बहुत बड़ी बताया थी, किंतु उनकी बात झूठी सिद्ध हुई आप तो बड़े अल्पायु निकले यथा—

उद्दिष्टं दीर्घमायुस्ते देवज्ञैरपि राघव ।

अनृतं वचनं तेषामल्पायुरसिराघव ॥

(वा०रा०-६-३२-१०)

आप जैसे नीतिज्ञ व्यक्ति भी सुसुप्तावस्था में मौत को प्राप्त हुए। काल की बात है वही समस्त प्राणियों को उत्पन्न करता है, पकाता है। काल ही प्राणियों को शुभाशुभ कर्मों में लगाता है। मौत को आप गले लगाकर मुझे छोड़ गये। हे पुरुषोत्तम आप मुझ जैसे तपस्विनी को त्याग कर आपकी प्रियतमा नारी की भाँति इस पृथ्वी का आलिंगन कर के यहाँ सो रहे हैं। मैं जिस धनुष का मैं रोज गंध, अक्षत पुष्पसे पूजन करती थी वह धनुष भी हुआ है। आप तो स्वर्ग में पितरों से जाकर अवश्य मिलेंगे। आप पिता आज्ञारूपी महान कर्मरूपी पुण्य को अर्जन करके हमलोगों को छोड़कर जा रहे हैं। आपने मुझे छोटी अवस्था में प्राप्त किया था। मैं सदा आपके विचरण करनेवाली आपकी सहधर्मिणी हूँ। आप मेरी ओर क्यों नहीं देखें

वा मेरी बात का उत्तर क्यों नहीं देते हो। आप विवाह के समय सुख-दुख साथ देने की प्रतिज्ञा किए थे उसका स्मरण कीजिए और मुझे भी साथ ले ए-

संश्रुतं गृह्णतां पाणिं चरिष्यामिति यतत्वया।

स्मरतन्नाम काकुत्स्थ नय मामपि दुःखिताम् ॥

(वा०रा०-६-३२-२१)

गतिमानों में श्रेष्ठ आप मुझे बन में तो साथ लाये किन्तु आप अकेले क्यों गये। आपकी मैं अनेक मांगलिक द्रव्यों से सेवा की थी वह शरीर आज लक्ष्मी जीवों द्वारा यत्रतत्र घींच कर खाते होंगे। आपने तो पर्याप्त दक्षिणाओं त अग्रिष्टोम आदि यज्ञों द्वारा भगवान यज्ञपुरुष की आराधना की है फिर कारण है कि अग्रिहोत्र की अग्नि से दाह संस्कार का सुयोग आपको नहीं प्राप्त रहा है। हम तीन व्यक्ति अयोध्या से बनकी ओर आये थे किन्तु अब कुल माता कौशल्या मात्र एक व्यक्ति को ही घर लौटा हुआ देखे। मैं के पूछने पर आपके बारे में लक्ष्मण जी आपको रात में सोते हुए जाने की खबर अवश्य सुनाएंगे। मैं को जब यह पता चलेगा कि आप मार डाले गये, मैं अपहरण करली गयी तो उनका हृदय अवश्य टूट जायेगा। मुझ अनार्या के लिए निष्पाप राजकुमार श्रीराम जो महान योद्धा थे, समुद्रलंघन जैसा महान कार्य करके भी गाय की खुरी के बराबर मार डूब गये-बिना युद्ध किये सोते समय मारे गये। हाय रघुनन्दन श्रीराम कुल-कलंकिनी नारी को मोहवस व्याह कर लाये। पत्नी ही आर्यपुत्र के लिए मृत्यु का कारण बनी। जिनके यहाँ सब लोग याचक बनकर आते तथा जिन्हें सभी याचक प्रिय थे ऐसे आपकी पत्नी होकर मैं शोकाकुल बन जातहोता है कि मैंने पिछले जन्म में निश्चय ही उत्तम दान धर्म में कमी ली थी-

नूनमन्यां मया जातिं वारितंदानमुत्तम्।

याह मद्यैव शोचामिभार्यासर्वातिथेरिह ॥

(वा०रा०-६-३२-३०)

‘हे रावण मुझे भी राम के शव के ऊपर रखकर मेरा भी बध कर डालो
इस प्रकार पति को पत्नी से मिला दो। यह उत्तम कल्याणकारी कार्य है, इसे
अवश्य करो—’

साधु घातय मां क्षिप्रं रामस्योपरि रावण ।

समानय पतिं पत्न्या कुरु कल्याण मुत्तमम् ॥

(वा०रा०-६-३२-३१)

हे रावण! मेरे सिर से पति के सिर का और मेरे शरीर का पति के शरीर
से संयोग करा दो। इस प्रकार मैं अपने महात्मा पति की गति का ही अनुसरण
करूँगी। यथा—

शिरसा मे शिरश्चास्य कायं कायेन योजय ।

रावणानुगमिष्यामि गतिं भर्तु महात्मनः ॥

(वा०रा०-६-३२-३२)

सीता इस प्रकार अधैर्य होकर घोर विलाप कर ही रही थीं कि रावण
पास आकर हाथ जोड़कर एक सैनिक ‘रावण की जय हो’ ऐसा कह कर
रावण का अभिवादन किया, तथा प्रहस्त के आने का समाचार बताया। उस
कहा कि महाराज प्रहस्त आपका दर्शन करना चाहते हैं। निश्चय ही वह
महान कार्य आ पड़ा है। अतः आप उन्हें दर्शन देने का कष्ट करें। राक्षस सैनिक
की बात सुनकर रावण शीघ्र ही अशोक वाटिका छोड़कर प्रहस्त से मिलने
चला गया। उसके जाते ही कटा हुआ मायारूपी राम का सिर एवं धनुष
ही अलक्षित हो गया—

अर्न्तधानं तु तच्छीर्षं तच्चकार्मुक मुत्तमम् ।

जगाम रावणस्यैव निर्याणसमन्तरम् ॥

(वा०रा०-६-३२-३३)

रावण अपने मन्त्रियों के साथ बैठकर राम के पराक्रम का समा
ग्रहण किया। इसके पश्चात रावण अपने अगले कार्य की व्यवस्था
कर
लगा, तभी रावण के हितैषी सेनापतियों ने युद्धवाद्य-धौंसा बजाने की
कही जिससे सारे सैनिक एकत्रित हो जाय। उन्हें यह न बताया जाय कि

रण है। तब दूतोंने रावण की आज्ञा स्वीकार की और एक विशाल सेना
कर रावण को सूचित किये कि 'सारी सेना आ गयी है।'

इस सारी घटना को देखकर तथा सीता के घोर संकट का आभास कर
सीता जी के पास प्रेम रखनेवाली प्यारी सखी की भँति आ गयी—

सीतां तु मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी ।
आससादाथ वैदेहीं प्रियां प्रणयिनी सखीम् ॥

(वा०रा०-६-३३-१)

परम विदुषी सरमा समयोचित कर्तव्य को ध्यान में रखकर सीता को
मधुरवाणी से सान्त्वनाभरी बात कही क्योंकि सरमा सीता जी के साथ
हते उनसे मैत्री कर ली थी। वह सीता की पवित्रता एवं दैवी भाव जान
ते। सरमा बड़ी दयालु थी। वह घूल घूसरित घोड़ी की भँति सीता को
से सनी हुई देखी—

सा ददर्श सखी सीतां सरमा नष्ट चेतसाम ।
उपा वृत्योत्थिता ध्वस्तां वडवा मिव पांसुषु ॥

(वा०रा०-६-३३-४)

शपकार भाव से आपूरित सीता जी के दुःख को अपना दुःख मानकर
न शीघ्र ही सीता के घोर संकट से उत्पन्न पीड़ा को दूर करने का
किया। उसने उत्तम व्रत का पालन करनेवाले सीता जी से कहा कि
दिनी धैर्य धारण करो तुम्हारे मन में व्यथा नहीं होनी चाहिए। भीरु!
आप से जो कुछ कहा तथा आपने जो उसे उत्तर दिया, वह सब मैंने
प्रति स्नेह होने के कारण सुन लिया है। विशाल लोचने! तुम्हारे लिए
का भय छोड़कर अशोक वाटिका में गहन स्थान में छिपकर सारी
ही थी। मुझे रावण का कोई भय नहीं है। मिथिलेश कुमारी! रावण
ण यहाँ से घबराकर निकल गया है, उसका भी मैं वहाँ जाकर पूर्ण
ता लगा आयी हूँ। भगवान श्रीराम अपने स्वरूप को जाननेवाले
मात्मा है। उनका सोते समय बध करना किसी के लिए भी सर्वथा
है। पुरुषसिंह श्रीराम के विषय में इस तरह उनके बध होने की बात
नहीं जान पड़ती। वानर लोग बृक्षों से युद्ध करनेवाले हैं। उनका

भी मारा जाना कदापि सम्भव नहीं है। जिस प्रकार देवतालोग देवराज इन्द्र पालित होते हैं, उसी प्रकार ये वानर भी श्रीरामचन्द्र जी से भलीभाँति सुरक्षित हैं। सीते! श्रीराम गोलाकार बड़ी-बड़ी भुजाओं से सुशोभित चौड़ी छातीवाले प्रतापी, धुनर्धर सुगठित शरीर से युक्त और भूमण्डल में विख्यात धर्मात्मा उनमें महान पराक्रम है। वे भाई लक्ष्मण की सहायता से अपनी तथा दूसरे की भी रक्षा करने में समर्थ हैं। नीतिशास्त्र के ज्ञाता और कुलीन हैं। उनके बल और पौरुष अचिन्त्य हैं। वे शत्रुपक्ष के सैन्य समूहों का संहार करने की शक्ति रखते हैं। शत्रुसूदन श्रीराम कदापि मारे नहीं गये हैं। रावण की बुद्धि और वीर्य दोनों ही बुरे हैं। वह समस्त प्राणियों का विरोधी क्रूर और मायावी है। उसी तुम पर यह माया का प्रयोग किया है—

अयुक्त बुद्धि कृत्येन सर्व भूत बिरोधिना ।

एवं प्रयुक्ता रौद्रेण माया मायाविनत्वयि ॥

(वा०रा०-६-३३-४)

अब तुम्हारे शोक के दिन बीत गये हैं। सब प्रकार से कल्याण अवसर उपस्थित हुआ है। निश्चय ही लक्ष्मी तुम्हारा सेवन करती हैं। तुम्हारे प्रिय कार्य होने जा रहा है। उसे बताती हूँ सुनो—

शोकस्ते विगतः सर्वकल्याणं त्वामुपस्थितम् ।

ध्रुवं त्वां भजते लक्ष्मीः प्रियं ते भवति शृणु ॥

(वा०रा०-६-३३-५)

श्रीरामचन्द्र जी वानर सेना के साथ समुद्र को लांघकर इस पार पर पहुँचे हैं। उन्होंने सागर के दक्षिण तट पर पड़ाव डाला है। मैंने स्वयं लक्ष्मण के साथ पूर्णकाम श्रीराम का दर्शन किया है। वे समुद्र तट पर अपनी संगठित सेना द्वारा सर्वथा सुरक्षित हैं। रावण ने जो शीघ्रगामी राक्षस भेजे थे वे सब समाचार लाये हैं कि श्रीराम जी समुद्र को पार करके आगये यथा—

राघवस्तीर्ण इत्येवं प्रवृत्तिस्तैरिहाहता ।

(वा०रा०-६-३३-६)

सीते इस समाचार को सुनकर वह राक्षस राज रावण अपने मन्त्रियों के साथ गुप्त परामर्श कर रहा है। ठीक उसी समय जब सर

ही थी तभी युद्ध के लिए पूर्णतः उद्योगशील सैनिकों का भैरवनाद सुना।
 की चोट से बजनेवाले धौंसे का गम्भीर नाद सुनकर मधुरभाषिणी सरमा
 ता से कहा—भीरु! यह भयानक भेरीनाद युद्ध के लिए तैयारी की सूचना
 है। मेघ की गर्जना के समान रणभेरी का गम्भीर घोष तुमभी सुन लो।
 ले हाथी सजाये जा रहे हैं। रथ में घोड़े जोते जा रहे हैं। हजारों घुड़
 हाथ में भाला लिए दिखायी दे रहे हैं। जहाँ तहाँ से युद्ध के संनद्ध हुए
 सैनिक दौड़े चले आ रहे हैं। सारी सड़कें अद्भुत वेष में सजे और बड़े
 गर्जना करते हुए सैनिकों से उसी तरह भरती जा रही है जैसे जल के
 प्रवाह सागर में मिल रहे हों। अनेक प्रकार के अस्त्र-शस्त्र लेकर
 सुसज्जित हो गये हैं। अनेक प्रकार की आवाजें सुनायी दे रही हैं।
 पड़ता है कि राक्षसों पर रोमांचकारी भय उपस्थित हो गया है। तुम्हारे
 मलनयन श्रीराम क्रोध को जीत चुके हैं। उनका पराक्रम अचिन्त्य है।
 को परास्त करनेवाले इन्द्र की भाँति राक्षसों को हराकर रावण का
 में बध कर तुम्हें प्राप्त कर लेंगे। शत्रु रावण का संहार हो जानेपर मैं
 तुम जैसी सती-साध्वी को यहाँ पधारे हुए श्रीरामचन्द्र की गोद में
 देठी देखूँगी। अब शीघ्र ही तुम्हारा मनोरथ पूरा होगा—

आगतस्याहिरामस्य क्षिप्रमंकागतां सतीम्।

अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थं त्वांशत्रौविनिपातिते ॥

(वा०रा०-६-३३-३२)

नहीं सत्कर्म में लीन रहनेवाली सरमा भविष्य दर्शिणी की तरह से
 वासन दे डाली कि हे जनक नन्दिनी विशाल वक्षस्थल से विभूषित
 मिलने पर उनकी छाती से लगकर तुम शीघ्र ही नेत्रों में आनन्द के
 ओगी। श्रीराम की सीता विषयक प्रेम को अच्छी तरह जाननेवाली
 एक योग्य पति अपनी पत्नी की विपत्ति दूर करने में और भी क्या
 है के बारे में बताती हैं कि सीते! कई महीनों से तुम्हारे केशों की
 ऋणी जटा रूप में परिणत हो जो कटिप्रदेश तक लटक रही है उसे
 श्रीराम शीघ्र ही अपने हाथों से सुलझायेंगे। सीता के दुखों के निकट
 समाप्त देखनेवाली सरमा ऐसा भी कहती है कि सीते! जैसे नागिन
 डूती हैं उसी प्रकार तुम उदित हुए पूर्णचन्द्र के समान अपने पति का

मुख देख कर शोक के आंसू बहाना छोड़ दोगी। रणक्षेत्र में शीघ्र ही रावण के बध के उपरांत सुख भोगनेयोग्य श्रीराम सफल मनोरथ हो तुम प्रियतमा साथ मनोवाञ्छित सुख प्राप्त करेंगे। जैसे पृथ्वी उत्तम वर्षा से अभिषिक्त होने पर हरी-भरी खेती से लहलहा उठती है उसी प्रकार तुम महात्मा श्रीराम सम्मानित हो आनन्द मग्न हो जाओगी। सीते! जो गिरिवर मेरु के चारों ओर घूमते हुए अश्व की भाँति शीघ्रता पूर्वक मण्डलाकार गति से चलते हैं, उन भगवान् सूर्य की (जो तुम्हारे कुल देवता हैं) तुम यहाँ शरण लो क्यों कि प्रजाजनों को सुख देने तथा उनका दुःख दूर करने में समर्थ है। रावण कठोर एवं निर्दयी वाणी सुनकर जिस प्रकाण सीता अत्यन्त डरगयी थी उस प्रकार सरमा की स्नेहभरी वाणी सुनकर आनन्दित हुई। जैसे ग्रीष्म ऋतु ताप से दग्ध हुई पृथ्वी को वर्षा काल की मेघमाला अपने जल से आह्लाद कर देती है। समय को पहचाननेवाली सरमा समयोचित वाणी कही कि मैं यह साहस और उत्साह है कि मैं श्रीराम के पास जाकर तुम्हारा संदेश कुशल समाचार निवेदन कर दूँ और फिर छिपी हुई वहाँ से लौट आऊँ। निराधार आकाश में तीव्र गति से जाती हुई मेरी गति का अनुशरण कर वायु अथवा गरुण भी समर्थ नहीं हैं यथा—

नहि मे क्रममाणाया निरालम्बे विहायसि ।
समर्थो गति मन्वेतुं पवनो गरुणोपिवा ॥

(वा०रा०-६-३४)

सरमा की ऐसी साहस एवं महिमामयी वाणी सुनकर सीता ने स्नेहभरी मधुर वाणी में कहा—कि देवि तुम आकाश, पाताल कहीं भी जाओ समर्थ हो यह मैं जानती हूँ—

समर्था गगनंगन्तुमपि च त्वं रसातलम् ।

(वा०रा०-६-३५)

सीता उसकी निर्भयता, पराक्रमशीलता को जान गयी थी। उन्होंने रावण के क्रिया कलाप के बारे में जानने की इच्छा प्रकट की वे उससे के यहाँ जाने को कहीं। सरमा शीघ्र ही रावण के यहाँ जाकर सारी बातें एवं सब क्रिया-कलाप का पूरा विवरण आकर सीता जी से ठीक

थी। सरमा ने कहा सीते तुम्हें लौटने के लिए रावण की माँ एवं मन्त्रियों दल उसे समझाता हैं। वे राम एवं हनुमान की शक्ति से भलि-भाँति चत हैं लेकिन वैसे ही तुम्हे नहीं लौटाना चाहता जैसे धन का लोभी धन त्यागना नहीं चाहता यथा—

एवंस मन्त्रि वृद्धैश्च माता व बहु बोधितः।

न त्वा मुत्सहते मोक्तुमर्थमर्थ परोयथा ॥

(वा०रा०-६-३४-२३)

मन्त्रियों सहित उस निशाचर का अन्त निश्चय है। रावण के सिर पर नाच रहा है। इसलिए उसके मन में मृत्यु के प्रति लोभ पैदा हो गया है। कारण है कि तुम्हें न लौटने के निश्चय पर उसकी बुद्धि सुस्थिर होगयी जब तक युद्ध में राक्षसों के संहार और अपने वध के द्वारा (नष्ट) नहीं होगा, केवल भय दिखाने से तुम्हें नहीं लौटा सकता। इसका परिणाम होगा कि भगवान श्रीराम अपने सर्वथा तीखे वाणों से युद्धस्थल में रावण करके तुम्हे अयोध्या ले जायेंगे यथा—

निहत्यरावणं सख्ये सर्वथा निशितैः शरैः।

प्रतिनेष्यति रामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे ॥

(वा०रा०-६-३१-४४)

श्रीक उसी समय युद्धभेरी बजी तथा वानर सैनिकों की गर्जना सुनकर शस भययुक्त हो गये। सरमा का ऐसा चरित्र मानवता के अनुरूप सदा रहेगा। □□

सफलता

पूणिमा सिंह

मनुष्य जीवन की सार्थकता उसके कर्ममय जीवन में है और कर्म की सार्थकता उसकी साफल्य उपलब्धि में है। हमारे सारे कार्यकलाप इसी तथ्य पर आधारित रहते हैं। हम जीवन में जो कुछ भी करते हैं या करता चाहते हैं उन सबका उद्देश्य सफलता की प्राप्ति है। हम कोई भी ऐसा कर्म नहीं करते चाहते जिस में हमें असफलता का आभास मिलता है। असफलता मनुष्य को हतोत्साहित करती है तो सफलता आगे बढ़ते को प्रेरित करती है। जीवन में कोई चाँद को छूना चाहता है। परन्तु चाँद को छूना सहज नहीं है। यह सच जानते हैं पर बहुत कठिन भी नहीं है। आवश्यकता है आशावादी होने की।

आशावादिता जीवन में महान शक्ति का स्रोत है। यह हमारी शारीरिक और मानसिक दोनों ही स्थितियों पर प्रभाव डालकर हमें आगे बढ़ने की ओर प्रेरित करती है। मनुष्य किसी भी कार्य को दृढ़ इच्छा शक्ति से करे तो मंजूर सहज हो जाती है और मार्ग स्वतः बनने लगते हैं।

सफल होने के लिए व्यक्ति में किन किन गुणों का होना आवश्यक है—प्रश्न यह उठता है। इसको जीवन में कैसे उतारा जाय सफलता पाने की आशा सभी में है पर कुछही होते हैं वे जीवन में सफल होते हैं। इसका कारण है ? हरेक के मन में यह प्रश्न उठता है। प्रयत्नशील मनुष्य रुकावट और बाधाओं को सहजता से पार कर जाता है। जिनमें इसका अभाव गया है वह असफल हो जाते हैं। इसलिए हम सब को यह बात हमेशा ध्यान में रखनी होगी। दृढ़ अभिलाषा और दृढ़ निश्चय मनुष्य की शक्ति को चौंका कर देती है। व्यक्ति की क्षमता पर उसका मनोबल निर्भर करता है। मनोबल पर व्यक्ति की सफलता निर्भर करती है। मन ही हमें जीत दिलाता है और हार।

“मन एव मनुष्याणां कारणं बन्ध मोक्षये” यह मन ही है जो इसको धरता है और यही उसको मुक्त भी बना देता है। मन ही राक्षस बनाता है। मन ही देवता। कहते भी है “मन के हारे हार है, मन के जीते जीत”। व्यक्ति की क्षमता पर उसका मनोबल निर्भर करता है जिस तरह व्यक्ति की प्रति उसके कर्म पर निर्भर करती है उसी प्रकार सफलता भी।

हम सब जानते हैं सफलता सहजता से किसी को नहीं प्राप्त होती। के लिए अथक प्रयास की आवश्यकता है। किसी को इसके लिए कम स करना पड़ता है तो किसी को अधिक परन्तु प्रयास सभी को करना है। ईश्वर ने सभी को विवेक दिया है। पर इसको किस प्रकार से ग में लाना है यह व्यक्ति विशेष पर निर्भर करता है उदाहरणस्वरूप हम ज्ञान की कथा को ले सकते हैं। द्रोणाचार्य ने उन्हें अपना शिष्य बनाना ठीक ठीक कर दिया परन्तु वे हिम्मत नहीं हारे। बल्कि मिट्टी की मूर्ति बनाकर उसे पूजा और उनकी शिष्यता ग्रहण की। कहने का तात्पर्य है मनुष्य में शक्ति दृढ़ हो तो कोई बाधा उसके मार्ग को अवरुद्ध नहीं कर सकती। में सामान्य योग्यता नहीं होती। किसी में कम है तो किसी में अधिक। होने पर हताश होने की आवश्यकता नहीं बल्कि अपने पुरुषार्थ के बल द्वारा सफलता की ओर ले जाना है।

पुरुषार्थ व्यक्ति को उन ऊँचाईयों पर ले जाता है जिसकी कल्पना नहीं कर सकता है। प्रायः यह देखने में आता है जिस प्रकार का बीजारोपण बचपन में होता है उसी प्रकार के फल की भी प्राप्ति होती है। इसलिए उच्च श्रेणी का बीजारोपण बचपन में ही बच्चों में डाल देना आवश्यक है। उसे सफलता से जीवन में उतारना है यह उनकी बुद्धि एवं विवेक पर निर्भर करता है। बुद्धि का काम है सोच बिचार कर उद्देश्य को सिद्ध करना। अज्ञानस्वरूप ध्रुव की कथा को ले सकते हैं। सौतेली माता द्वारा प्रताड़ित होने पर वे हिम्मत नहीं हारे बल्कि उन्होंने ईश्वर की उपासना सच्ची निष्ठा से करी। भगवान को प्राप्त किया। सफलता मनुष्य के उत्कृष्ट व्यक्तित्व पर निर्भर करती है। साथ ही साहसिकता एवं निरन्तर प्रयत्न पर निर्भर करती है। श्री तारीख में जिन जिन लोगों ने सफलता प्राप्त की है वे अपनी

कर्मठता एवं निरन्तर प्रयास से ही कर पाये है। सफलता माँगने की चीज नहीं है। वह साधना करके प्राप्त की जा सकती है। समाज में जितने भी महापुरुष हुए हैं उन्होंने ने साधना के बल पर सफलता प्राप्त की है। साथ ही उद्देश्य का निर्धारण सर्वप्रथम मन में किया और आज इतिहास के पन्नों पर उनका नाम अमर हो गया। उदाहरणस्वरूप शंकराचार्य, विवेकानन्द, रामानुजन, जयशंकर प्रसाद इत्यादि बहुत कम समय जीवित रहे परन्तु इन अल्प समय में जो सफलता उन्होंने पायी वह प्रशंसनीय है। उनके सामने हम सब नतमस्तक सदैव रहेंगे। वे अपने मन को संयमित रख इच्छा शक्ति के साथ अग्रसर हुए और सफलता ने उनके कदमों को छुआ। इतिहास गवाह है जो लोग इच्छा दृढ़ता, आत्मविश्वास प्रयास साधना को लेकर आगे बढ़े हे वे हमेशा सफल रहे है।

सफलता का निर्माता व्यक्ति स्वयं है उसके लिए प्रयास की आवश्यकता है। बाल्मीकि रामायण में हनुमान ने किस प्रकार अपने पराक्रम से कार्य को सिद्ध किया है।

न साधने हेतुःकर्मणोऽस्यहनुमतः

कार्यसिद्धिर्हनुमति मतिश्च हरिपुङ्गवे

व्यवसायश्च वीर्ये च श्रुतं चापि प्रतिष्ठितम्।

इस कार्य को सिद्ध करने में हनुमान जी के सिवा और कोई कारण नहीं हो ऐसा सम्भव नहीं है। वानर शिरोमणि हनुमान में ही कार्यसिद्धि की शक्ति और बुद्धि है। उन्ही में उद्योग पराक्रम और शास्त्रज्ञान भी प्रतिष्ठित है। हम इतने तथ्य से परिचित हैं। मनुष्य ही सारी शक्तियों का स्रोत है। वही अपने पराक्रम और पुरुषार्थ से हर कार्य में विजयप्राप्त कर सकता है। व्यक्ति अपने विचारों में उच्च विचार रखे तो हर असम्भव कार्य को वह सम्भव कर सकता है। संसार व्यक्ति को उनके कार्य से पहचानता है। उदाहरणस्वरूप स्कोटलैंड का राजा ब्रुश जब युद्ध में हार गये तो शत्रुओं से बचने के लिए गुफा में शरण लेते उस समय उन्होंने एक अदभूत दृश्य देखा। किस तरह मकड़ी ने अपनी मंजिल को पाने में निरन्तर प्रयास से सत्रहवें बार में सफल हुई। इस दृश्य

देखकर राजा बुश में भी प्रेरणा जाग्रत हुई। उसके पश्चात् उन्होंने सेना संगठित की और शत्रु पर आक्रमण किया और उन्हें धराशायी कर दिया।

जीवन मे व्यक्ति परिस्थितियों से ही शिक्षित होता है। अतः हम कह सकते हैं जीवन में सफलता प्राप्त करने के लिए अनेक गुणों की आवश्यकता पड़ती है। इस में सर्वोपरि हे निर्धारित उद्देश्य की ओर अग्रसर होने के लिए निश्चय। निरन्तर प्रयत्न, मानवीय गुण और उत्कृष्ट व्यक्तित्व। □□

दहेज एक अभिशाप

राकेश कुमार झा
स्नातक तृतीय वर्ष

दहेज एक अभिशाप है।
सामाजिकता के खिलाफ है।
मानवता का वहिष्कार है।
दानवता का प्रचार है।

लड़को का होता व्यापार है।
संस्कृति का होता खिलवाड़ है।
भ्रूण हत्या का होताविस्तार है।
लड़कियों का होना धिक्कार है।

फैसनता का रफ्तार है।
भौतिकता का बाजार है।
गरीबी का आधार है।
रुपयों काही संसार है।

लड़कियाँ बन रही परेशानी है।
यह दहेज की मनमानी है।
इस रिवाज को मिटानी है।
दहेज प्रथा हटानी है।

जीवन एक किताब है

दीपिका

स्नातक प्रथम वर्ष

जीवन एक किताब है
जिसके कुछ पन्ने, छापे गए अतीत में,
उन पन्नों में कुछ पन्ने ऐसे भी आए,
जिनको पढ़, आज भी औख भर आए,
कुछ पन्ने लिखे गए, रंग भरी स्याही से,
जिनको देख, आज भी मन खिल जाए।
कुछ पन्नों ने मेरे सपनोंको आकार दिए,
तो कुछ पन्नों ने उन सपनों को आकार किए।
कुछ पन्नों में इस जीवन के संघर्ष छिपे थे।
कुछ पन्नों ने जीवन में कुछ पाने का एहसास दिलाया,
तो कुछ पन्नों ने, आगे बढ़ने का रास्ता दिखाया।
पर यह क्या? यह किताब तो अभी अधूरी है,
इसके आध पन्ने तो अभी भी खाली है,
शायद! इसमें कुछ और भी छपना अभी बाकी है,
अरे! मैं तो भूल गई, इस किताब के कुछ पन्ने
भविष्य पर भी तो टिकी है।
पर यह न भूले, उन पन्नों में आपको ही लिखना होगा,
अपने वर्तमान के कर्मों से उन पन्नों में खुशियों के रंग
भरना होगा।

भ्रष्टाचार

दीपिका

स्नातक प्रथम वर्ष

अरे! ओ समाज के ठेकेदारों,
समाज को मुट्ठी में यूँ रखनेवालों
आजकल ये क्या हो रहा है ?
क्यों बेवजह कोई मौत की नींद सो रहा है।
क्या ? आँख खोलकर कभी तूने देखा है ?
सब देखकर भी, सब जानकर भी,
क्यों फिर बेपरवाह तू यूँ हो रहा है ?
क्या कभी आग की लपटों में
तेरा अपना कोई झुलसा है ?
जिसे देखकर तेरा रुह भी कभी,
एक क्षण के लिए भी तड़पा है।
क्या ? कभी, तेरे गोद में कोई कहर आया है ?
पर न जाने उस कहर में, कितनी माँ ओ नें
अपना अंश जलाया है।
दूसरों के छीन निवाले तू हर रात को तो सोया है।
पर उन रातों में एक दाने को जागे, देख किसी को
क्या ? तू भी संग उनके कभी रोया है ?
कई जिन्दगी के दीप तूने पल में बुझा दिए है।
वह भी अपनी हस्ती की रोशनी के लिए।
तू न जाने पर कितने ही घर तुने बर्बाद किए।
पर उन बर्बादियों में भी तूने अपने ही अरमानों को आबाद किए।

तू तब तक न इन बातों को न जान पाएगा,
जब तक तेरा कोई अपना उसी आग में न जल जाएगा,
जब तेरी आँखे भी तरसेंगी कभी अपनों के खातिर
तब जाके शायद कुछ तू समझ पाएगा,
पर जब तक तू समझेगा इनसानियत को, तब तक शायद
बहुत देर हो चुकी होगी,
और तेरे अपनों की बस्ती भी किसी अन्धकार में
जा डूबी होगी।

बड़ा ही महत्व हैं

☞ सोनी कुमारी

स्नातक प्रथम वर्ष

लिखने में पेन का
पढ़ने में ब्रेन का
कही जाने में ट्रेन का
हीरोइन में सुस्मिता सेन का
बड़ा ही महत्व हैं।

कम्पनी में टाय का
चप्पल में बाय का
खाने में आय का
बड़ा ही महत्व हैं।

खिलाड़ी में सचिन का
देश में चीन का
सिलाई में मशीन का
बड़ा ही महत्व हैं।

आँखों में काजल का
चिड़ियों में चील का
आकाश में बादल का
बड़ा ही महत्व हैं।

जीवन में पानी का
बच्चों में नानीका
बिजनेस में हानी का
बड़ा ही महत्व हैं।

रामायण मे सीते का
पेड़ मे पत्ते का
जूते मे फीते का
बड़ी ही महत्व हैं।

जीवन मे खाने का
हवा मे आक्सीजन का
जिन्दगी मे पीने का
बड़ा ही सहत्व हैं।

हाथ मे कगंनाका
घर मे अगंना का
जीवन मे सजना का
बड़ी ही महत्व हैं।

सावन मे झुलने का
गर्मी मे नहाने का
बाहर मे घूमने का
बड़ा ही महत्व हैं।

देखने मे टीवी का
जीवन मे बीबी का
चाय मे चीनी का
बड़ा ही महत्व हैं।

देश मे इण्डिया का
माथे मे बिदियां का
हाथो मे चुड़िया का
बड़ा ही महत्व हैं।

निन्यानवे का फेर

▣ मनीष पांडिया

उच्चतर माध्यमिक, द्वितीय वर्ष

एक सेठ जी थे। दोनो मियां बीबी रहते थे। बड़ा मकान था। बड़े ही कंजूस थे। सेठानी कोहर वक्त इस बात का तनाव था। पास में एक गरीब झोपड़ी थी। उसके घर हमेशा हलवा खीर बनती रहती थी। उसकी सुगन्ध उसके पास आती थी। सेठानी कहती—देखो जो आज फिर हलवा बन रहा है। कितनी खुशबू आ रही है रोज यही होता था। सेठ तंग आ गया था। एक दिन सेठ बोला, यह झंझट खत्म करना ही पड़ेगा। उसने एक थैली निन्यानवै रुपये डालकर उसकी झोपड़ी में फेंक दिए और वक्त का इन्तजा करने लगा। जब झोपड़ीवाला काम से घर आया तो देखा, एक थैली पड़ी थी। खोलकर देखा, उसमें निन्यानवे रुपये थे। उसने उसको बार बार गिना तो एक कम सौ थे। उसने कहा जो देनेवाले तू ने रुपये तो दिये मगर एक कम दिया। देता तो सौ रुपये पूरे देता। वो अपनी घरवाली से बोला, अगर हम रुपये पूरा कर दे तो अच्छा रहेगा। अगर हम एक रुपया बचा ले तो सौ रुपये पूरे हो जायेंगे।

तब उन्होंने एक रुपया बचाना शुरू कर दिया। कुछ दिनों में एक रुपया पूरा हुआ और थैली में डाल दिया। अब उनके पास सौ रुपये पूरे हो गए। अब दोनो झोपड़ीवाले सोचने लगे, अगर हम थोड़ा-थोड़ा जोड़े तो सौ से सौ हो जायेंगे। बस फिर क्या था। पड़ गए जोड़ने के चक्कर में। हलवा खीर सब बन्द हो गया यहाँ फिकर आज पैसा कहा से बचे। पड़ गये निन्यानवे रुपये के चक्कर में। सेठ सेठानी से बोला—क्यों अब आ रही है सुगन्ध!

सेठानी बोली, अब तो नही आती क्या हुआ इनको? सेठ बोला, हमको हुआ, वो रोग इनको भी लग गया। अगर तू हलवा बनाना चककर करती तो हम और पड़ोसी दोनो खुश हो जाते। मगर तुझे अच्छा नही लगता। कई बार इस बात का दुःख होता है। दूसरे के घर क्या होता है? इस आदत को बदलना चाहिए। □□

क्या सही मायने में है यह आजादी

हिरकज्योति कलिता

उच्चतर माध्यमिक, द्वितीय वर्ष

अगस्त के सुबह उठकर बजे अकाउटस के ट्यूशन को निकला। आज स्वतंत्रता दिवस है। याद आया मुझे ट्यूशन को जाते समय। आज यह जो भी खुली साँस ले रहे हैं उसके लिए सभी सेनानियों को दिल से नमन। ट्यूशन के शिक्षक ने भी हमें स्वतंत्रता दिवस पर बधाई दिया। सड़क पर सुनसान क्या खुली साँस लेने को मौका दिया है हमारे पूर्वजों ने। हम उनके कृतज्ञ नहीं। आज के नवप्रजन्म उनको शायद भूले जा रहे हैं। घर से घर पहुँचने पर टी.वी. पर ओलंपिक मैच देखा। इस आजाद देश में वर्षों बाद स्वर्ण पदक मिलने का गौरव भी प्राप्त हुआ। जिससे इस खुशी को दुगुनी कर दी। लेकिन फिर भी उस सुनसान सड़क जो हमें देखा वह मेरे मन को काँटे की तरह चुभ गया। क्योंकि हम जानते हैं कि हम आजाद देश के नागरिक हैं और सभी उत्सवों में गणतंत्र दिवस और स्वतंत्रता दिवस का विशेष उल्लेख है। फिर भी दूसरे राष्ट्रीय उत्सवों की तरह प्रतीक बनाकर कर इसे एक राष्ट्रीय अवकाश की तरह मनाते हैं। न लोगों के उत्साह न ही फूर्ति। वही पराधीन देश के तरह अपने घर में कैद रहना है। सरकारी स्थानों के अलावा कोई भी अपने तरह से उत्सव का आयोजन नहीं करते। सभी को अपने प्राणों का खतरा है। जिस तरह दुर्गा जयन्ती लोगों की खुशी सड़कों पर उतर आती है उसका विपरीत परिस्थिति गिहार पर। जिस स्वतंत्रता दिवस पर स्कूली छात्रों को स्वतंत्र होकर प्रार्थना का आयोजन कर स्वतंत्र होकर अध्ययन करना चाहिए उसी दिन स्कूलों, विद्यालयों को बंद दिया जाता है। क्या दुर्भाग्य टूट पड़ा है? स्वतंत्रता के बाद भी पराधीनता बोध। सौभाग्य से असम प्रान्त में

मेरे आठ-नौ साल बाद स्वतंत्रता दिवस में रहने का मौका मिला। इससे पहले मेरा हरियाणा प्रान्त में रहना हुआ। वहाँ परिस्थिति बिल्कुल अलग है। संस्थानों पर मुक्त रूप से झंडा फहराया जाता है। सरकारी संस्थानों, विद्यालयों पर विद्यार्थी, कर्मचारियों के मौजूदगी में इस दिवस का धूमधाम से आयोजन होता है। लोग एक दूसरे को मिठाई खिलाकर इस दिवस की हार्दिक शुभकामना देते हैं और स्वतंत्रता का भावबोध कराते हैं। ऐसा देखकर स्वतंत्रता का भाव होता है कि हम आज स्वतंत्र हैं ? फिर भी स्वतंत्र देश में कई समस्याएँ आ खड़ी हुई हैं जैसे आतंकवाद, विदेशी समस्याएँ आदि। अगर हम स्वतंत्रता दिवस का महत्व समझ कर एकजुट होकर इस उत्सव का स्वतंत्र होकर आयोजन करेंगे तो यह सभी आतंकवादियों और समस्याओं के स्रोतों के स्रोतों में डर बैठा सकेंगे। जिससे उनका नाश होना निश्चित है। वे हमारे धैर्य और अधिक आनंद ले चुके हैं। जिसके कारण उनका मनोबल और बढ़ गया। आतंकवादियों के मन में जब तक हम डर बैठा न सकेंगे तब तक इस समस्या का समाधान नहीं निकल पाएगा। ओलंपिक कार्यक्रम देखने बाद में मैं पढ़ने बैठा। पास में रेडियो चलाकर बैठ गया था। निजी स्टेशनों पर अलग-अलग प्रकार के देशभक्ति कार्यक्रम सुनकर अच्छा लग रहा था। कार्यक्रम सुनते ही रक्त का संचार और बढ़ता जा रहा था। फिर कार्यक्रम के बीच में मैं श्रोता ने फोन किया रेडियो आयोजक को। आयोजन ने प्रश्न किया—“स्वतंत्रता दिवस पर आप को कैसा अनुभव हो रहा है।” उत्तर था—“हम आज स्वतंत्रता सही मायने पर आजाद हैं क्या? जो हमें इस आजादी के त्योहार पर घर के कैद होकर रहना पड़ता है। यही शब्द मेरे अन्तःकरण को छु गया। इस आजादी तो धिक्कार है हम पर। और इसी से शायद लगता है कि हम वहीं पुरानी भूल को पुनः दोहरा रहे हैं जो अंग्रेजों और मुगलों के द्वारा हमें किया था।

॥ भारत माता की जय ॥

राष्ट्रभाषा का महत्व

बिकास सिंह

उच्चतर माध्यमिक, द्वितीय वर्ष

भारत में कई भाषाएँ और बोलियाँ प्रचलित हैं। यहाँ विभिन्न भाषा-
के लोग रहते हैं। वर्तमान समय में लगभग २२ भाषाओं को प्रमुख
का दर्जा दिया गया है। जिनमें हिन्दी, संस्कृत, असमीया, बंगाली,
पंजाबी, कश्मीरी, गुजराती, मराठी, तमिल, तेलुगू आदि प्रमुख हैं।
भारत में कई वर्ष पूर्व से हिन्दी और संस्कृत भाषा का प्रयोग होता रहा
दी भाषा भारत के लगभग सभी स्थानों में आसानी से बोली और
जाती है। हिन्दी देश के सभी भाषाओं से काफी सहज है। सभी लोग
भाषा को आसानी से समझ सकते हैं। इसलिए स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद
भाषा को राष्ट्रभाषा का दर्जा दिया गया है। यद्यपि भारत की सभी
संस्कृत से विकसित या प्रभावित हुई हैं। क्योंकि संस्कृत विश्व की
प्राचीनतम भाषा है। और इसीलिए संस्कृत को सभी भाषाओं की
महा जाता है। तथा हिन्दी भाषा संस्कृत भाषा की ज्येष्ठ पुत्री कही

भाषा बनने के लिए कुछ विशेष गुण होने चाहिए। जैसे की देश के
भाषाओं के साथ भाईचारे को नीति होनी चाहिए। बोलने में सरल और
में सहज होनी चाहिए। जिससे इन थोड़े में ही समय में सरलता से
राष्ट्रभाषा बनने के लिए उस भाषा को संस्कृति तथा उसकी
आदि के ऊपर साहित्य होना आवश्यक है।

भाषा में ये सभी गुण समाहित हैं। हिन्दी भाषा को राष्ट्रभाषा
इसका महत्व काफी बढ़ गया है। तथा इसके कई लाभ भी हैं।

हिन्दी भाषा सहज होने के कारण इसे कोई भी व्यक्ति आसानी से सीख सकता है। जिससे लोगो के आपस में विचारों का आदान-प्रदान सरलता होता है। तथा देश मे एकता कि भावना स्थापित हो सकती है।

शिक्षा के क्षेत्रो मे हिन्दी भाषा का प्रयोग होने से कई विद्यार्थी अपनी मातृभाषा के ज्ञान को बढ़ाते है। तथा आसानी से शिक्षा प्राप्त कर लेते है।

हिन्दी भाषा का उपयोग सभी लोग चाहे वह शिक्षित हो या अशिक्षित आसानी से इसका उपयोग कर सकते है।

परन्तु आज हिन्दी भाषा का महत्व घटता जा रहा है। आज देश के प्रो सभी हिस्सों में हिन्दी के स्थान पर अंग्रेजी भाषा बोली जा रही है। भारत जनता ही अपने भाषा को किसी विदेशी भाषा का गुलाम बना दे रही हिन्दी राष्ट्र भाषा होते हुए भी आज सभी शिक्षण संस्थानो मे, कार्यालय अंग्रेजी भाषा को महत्व दिया जा रहा है। हिन्दी भाषा का कहीं उपयोग नहीं है। जिससे कई समस्याए उत्पन्न हो रही है। जो लोग अंग्रेजी कहना जानते है वे लोग कार्यालयों मे अपनी बात नही कह पाते है। जिससे उन असुविधाओं का सामना करना पड़ता है। आज देश में हिन्दी भाषा का स नहीं किया जा रहा है। हिन्दी को निम्नवर्ग के लोगो की भाषा समझी जा रहा है। भारत की जनता ही नहीं बल्कि सरकार भी हिन्दी भाषा को महत्व दे रही है। वे अंग्रेजी भाषा को महत्व दे रहे है। यहाँ सरकार अगर कही देती है तो अंग्रेजी में ही हिन्दी भाषा का प्रयोग भाषणों मे वे बहुत करते है। अगर हमारी अपनी राष्ट्रभाषा अपने घर मे नजरबंद हो जाये वह दिन अब दूर नही जब हिन्दी के स्थान पर अंग्रेजी को राष्ट्रभाषा अधिकार दिया जायेगा।

अंतः हमे विदेशी भाषा का प्रयोग नही करना चाहिए। हमे हिन्दी का प्रयोग सभी स्थानो में करना चाहिए। हिन्दी भाषा का खोया हुआ स्थान दिलाने के लिए देश के सभी स्थानो मे हिन्दी भाषा का जोरदार प्रसार करना चाहिए। सभी शिक्षण संस्थानो में, कार्यालयो में हिन्दी का उपयोग अनिवार्य बनाना चाहिए। हरेक देशवासियों को हिन्दी

सहत्व जानना होगा तथा हिन्दी भाषा का प्रयोग करने के लिए उन्हें प्रेरित करना चाहिए। आज वर्तमान समय में हिन्दी अंग्रेजी और चीनी भाषाओं के बाद तीसरी ऐसी भाषा है। जो पूरे विश्व में बोली और समझी जाती है।

हमारे देश की हर एक जनता को भारतेंदु की वह वाक्य समझ लेती है। जिसमें उन्होंने लिखा था—“निज भाषा उन्नति अहे, सब उन्नति को नहि। निज भाषा उन्नति अहे, मिटे न हिय को शूल यानी की” किसी भी उद्देश्य को उन्नति उसके अपने मातृभाषा से होती है। अपनी मातृभाषा को जाने नगरे कोई भी व्यक्ति देश उन्नति नहीं कर सकता है। □□

1 गुजरे हुए कल की याद आती है,
कुछ लम्हो से आँखे भर आती है,
तो मुबह रंगीन तो शाम निराली जाती है,
जब आप जैसे दोस्तो की याद आती है।

2 कुछ बीते हुए लम्हो से मुलाकात हुई,
कुछ दुरे हुए सपनो से बात हुई,
याद आए वो किस्से पुराने जब,
आँखो से बूदो की बरसात हुई।

ओलम्पिक खेल

▣ देवब्रत देव

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

ओलम्पिक खेल का उद्घाटन प्राचीन युनान (ग्रीस) में हुआ था और उनका आयोजन खूब रंगारंग समारोह के साथ वृहद स्तर पर होता था। लेकिन यह उत्सव इतिहास के अंधकारपूर्ण युग में लुप्त होगया। आधुनिक ओलम्पिक का आरम्भ सन् १८१६ में एथेन्स में हुआ था। इस खेल का आयोजन अंतर्राष्ट्रीय स्तर पर किया जाता है जिस में सैकड़ों खिलाड़ी कई सौ देशों से आते हैं। इस खेल का आयोजन हर चौथे वर्ष होता है। यह खेल अंतर्राष्ट्रीय ओलम्पिक संघ आयोजित करता है। ओलम्पिक खेलों में भाग लेनेवाले देशों में से भारत एक देश है।

भारत ने ओलम्पिक खेलों का इस शताब्दी में से भाग लेना शुरू किया था। उस समय पेरिस में कलकत्ते के नारमन प्रीतचंद ने २०० मीटर बाधा दौड़ में भाग लिया और उसमें रजत पदक हासिल किया। उन्होंने १०० मीटर बाधा दौड़ में उसी साल दूसरा रजत पदक प्राप्त किया। भारत की अगले टीम ने बेल्जियम में हुए १९२० ओलम्पिक खेलों में चार ऐथलेट तथा एक पहलवान थे। ओलम्पिक खेलों में सफलता पूर्वक भाग लेना, सन् १९२५ एम्खर्टर्डम (होलांड) में आरम्भ हुआ, जब भारत को पहला स्वर्ण प्राप्त हुआ, हाकी के द्वारा। भारत ने ओलम्पिक हाकी में तीन दशकों तक विजय चुनौती के एकाधिकार स्थापित रखा। भारतीय हाकी टीम ने अपने प्रथम पदार्पण, उसके खेल तथा कुशलता से लोगों को प्रभावित किया। ध्यानचंद ने हाकी स्टिक पर अपना अधिकार प्रदर्शित किया। उनको 'हाकी का जादूगर' कहा गया। सन् १९३२ में लॉस एंजिलिस में भारत संयुक्त राज्य अमरीका के एक के तुलना २४ गोल बनाए। यह अंतर्राष्ट्रीय स्तरपर किसी देश के द्वारा

गोल्ड गोल का विश्व रेकार्ड है। सन् १९३६ में बर्लिन ओलम्पिक के ईनल में पश्चिम जर्मनी को एक के मुकाबला आठगोल से हराया। परन्तु गामी ओलम्पिक लंदन में १९४५ में एक लम्बे अंतराल के बाद हुआ। इस राल में द्वितीय विश्व युद्ध के कारण संसार संत्रस्त हो गया।

इस विश्व युद्ध के कारण भारत की टीम बिखर गई क्योंकि भारत को त-पाकिस्तान जैसे दो देशों में बाँटा गया तथा ज्यादातर अच्छे खिलाड़ी फ़्तान में बस गए थे। भारत ने आखिरी बार १९५२ में मास्को ओलम्पिक ेन को ५-८ से हराया तथा हाकी में आखिरी स्वर्ण पदक हासिल किया। इस साल २००८ के बीजिंग ओलम्पिक में दुर्भाग्य से भारतीय हाकी इस साल खेल न सकी।

हाकी को छोड़कर, भारत को दूसरे खेलों में स्थिति इतनी अच्छी न रोम ओलम्पिक में भारत को कुश्ती में कास्य पदक मिला था। सन् ० में हुए रोम ओलम्पिक में 'उड़न सिख' मिलखा सिंह ने ३०० मी. के तीर्तिमान को तोड़कर स्वर्ण पदक हासिल किया। लेकिन इसके बाद से के ग्रीस ओलम्पिक तक कोई स्वर्ण या कास्य पदक प्राप्त न हुआ था। उस साल मेजर राजवर्धन सिंह राठौर ने रजत पदक प्राप्त कर हमारे देश म्मान दिलाया। मगर इस साल २००८ बीजिंग ओलम्पिक भारतीयों के हुत ही अच्छा रहा क्योंकि इस साल के १० मीटर राईफल शूटिंग में व सिंह बिंद्रा ने स्वर्ण पदक हासिल कर, सुशील कुमार ने कुश्ती में तीजेन्द्र कुमार ने मुक्केबाजी में कास्य पदक हासिल कर देश का सिर ऊँचा कर दिया। □□

दीपक

सिद्धांत शर्मा

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

इन सुरमई अँखियो से,
एक खाब सजाकर मैंने देखा ।
उन अन्धेरी रातों में
एक दीपक जलाकर मैंने देखा ।
था वहा, घनघोर अन्धेरा बहुत,
जब उसे मैंने देखा था ।।
पर एक दीपक के जलते ही,
एक सच्चाई को हंसते मैंने देखा था ।
है बहुत एक छवि उस दीपक की,
उन घनघोर अन्धेरो की मिटाने के लिए ।
पर एक छवि हो तो नहीं उस दीपक की,
उन घनघोर अन्धेरों की मिटाने के लिए ।
इस पाप भरी दुनिया मे,
शांति फैला कर मैंने देखा ।
उन अन्धेरी रातों मे,
एक दीपक जलाकर मैंने देखा ।

गुरु

राहुल चौधरी

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

गुरु हमें शिक्षा दिलाते,
गुरु ही सफलता की राह दिखलाते ॥

गुरु ही ब्रह्मा
गुरु ही महेश्वर,
गुरु ही है, हम सबके ईश्वर ।

गुरु का अगर करेगे सम्मान ।
तो होगा जीवन में उत्थान ॥

गुरु का अगर न करेगे सम्मान ।
तो जीवन में नहीं होगा कोई स्वाभिमान ।

गुरु ही हमें शिक्षा दिलाते ।
गुरु ही हमें सफलता की राह दिखलाते ॥

गुरुविष्णु

मनीष पांडिया

उच्चतर माध्यमिक, द्वितीय वर्ष

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु गुरुदैवो महेश्वर ।

गुरुः साक्षात् परब्रह्म तस्मै श्री गुरुवे नमः ॥

हम सब कितने भाग्याली है कि हम सब ने भारतभूमि पर जन्म लिया है भारतभूमि वह है जहाँ डा: सर्वोपल्ली राधाकृष्णन जैसे महान गुरु हुए है।

डा: राधाकृष्णन के साथ साथ संसार के महान गौरव पूर्ण शिक्षकों में वाल्मीकि, वेदव्यास, चाणक्य, सुकरात, टैगोर, मदनमोहन मालवीय, डॉ जाकिर हुसैन और काका कालेलकर उन सब को श्रद्धा भाव से नमन करता हूँ।

किसी महान विद्वान ने गुरु के विषय मे कहा भी है कि गुरु उस जलते दीपक के समान है जो खुद अंधेरे मे रहकर दूसरो को प्रकाश देता है। वास्तव में गुरु हमारे लिए उस जलते दीपक के समान है जो हमे अज्ञानरुपी अंधकार से ज्ञान रुपी रोशनी प्रदान करते है।

किन्तु सबसे बड़ी विडम्बना की बात यह है कि आज न तो आज्ञाकारी शिष्य रहे और न ही, शिष्यो का भविष्य सुधार ने वाले शिक्षको की व्यवसायिक अंधी दौड़ ने सब आदर्शों रिश्तो का आगोश में ले लिया है। परहित की भावना स्वहित मे बदल गयी है। ऐसे हालात क्यो बनी ? क्या गुरु अपने आदर्शों से भटक रहे है? क्यो सरकारी स्कूलों का परिणाम निरुत्तर गिरता गया। क्यो शिष्य आज्ञाकारी नहीं रहे। गुरु शिष्य के बीच बढ़ती दूरी को कैसे कम किया जा सकता है। कैसे उच्च आदेशों की स्थापना हो कैसे नैतिक मूल्य के पतन रोका जाए। क्यो शब्द निर्माता कहे जानेवाले शिक्षक आँखों की किरकिरी बन गये हो। क्यो सरस्वती के मन्दिर को राजनीति का अखाड़ा

बना दिया है आदि सैकड़ों ऐसे सवाल हैं जिन पर चिन्तन आवश्यक करना हो गया है।

मेरा ऐसा कोई इरादा नहीं है कि देवता तुल्य शिक्षको के विषय में कोई गलत शब्द कहूँ परन्तु गंभीरता से देखने पर वर्तमान शिक्षा का यह स्वरूप हमें दृष्टिगोचर होता है आज शिक्षक शिक्षा का स्वरूप कितना बदल गया है। शिक्षा को व्यवसायिक दृष्टि से देखने लगे हैं। अतः आज हम सब यह संकल्प ले कि जहाँ तक सभंभ है हम शिक्षा के प्राचीन स्वरूप गुरु-शिष्य के बीच उच्च अदर्शों को स्थापित करने का पूरा प्रयत्न करेंगे क्योंकि गुरु वह मार्गदर्शक है जिसने हमें रास्ता दिखाया है। कबीर दास जी ने कहा भी है गुरु गोविन्द दोउ ब्रह्मे काकै लागू पाय। बलिहारी गुरु आपने गोविन्द दियो बताय। □□

1 हकीकत मोहब्बत की जुदाई होती है,
कभी कभी प्यार में बेवफाई होती है,
हमारी तरफ हात बढ़ा कर देखो
दोस्ती में कितनी सच्चाई हाती है।

2 खुसी का हर पल हो आपके लिए,
बहारों का गुलिस्ता हो आपके लिए,
कामयाबी को मंजिल हो आपके लिए,
पलो, अब एक छोटी सी स्माइल हो हमारे लिए।

श्रीमंत शंकरदेव

▣ देवव्रत देव

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

देश तथा समाज की अवस्था में सुधार लाने के लिए महापुरुषों का जन्म होता है। पन्द्रहवीं सदी में महान पुरुषो जैसे रामानन्द, नानक, कबीर, चैतन्य देव का जन्म हुआ। उसी सदी में महापुरुष श्रीमंत शंकरदेवजी का भी आविर्भाव हुआ था। वे असम के महान संत तथा समाज सुधारक थे।

उनका जन्म सन् १४४९ ई० में नगाँव जिले के आलिपुखुरी नामक गाँव में हुआ था। कहा जाता है कि भगवान शंकर की कृपासे पुत्र प्राप्त होने के कारण माता-पिता ने उनका नाम शंकर रखा था। परन्तु बदकिस्मती से उनके माता-पिता का बचपन में ही देहान्त ही गया। तब से वे उनके दादी के पास रहे और उनका पालन-पोषण वही पर हुआ लेकिन अनाथ शंकरजी को दादी का लाड़-प्यार मिलने के कारण पढ़ाई-लिखाई में उनका ध्यान न रहा। उनकी दादी ने १३ वर्ष की उम्र में उनको पाठशाला में भर्ती करवा दिया। शंकर तेज बुद्धि के थे। अतः अपने गुरु महेन्द्र कन्दली की देख-रेख में व्याकरण, कोश, पुराण आदि विभिन्न काव्यों के अलावा ज्योतिष, इतिहास, श्रुतिस्मृति और योगशास्त्र में भी निपुणता प्राप्त कर ली।

विद्याध्ययन समाप्ति कर श्रीमंतजी ने अपनी गृहस्थी सँभाली। उन्होंने इन सबको अच्छी तरह सँभाल लिया तथा युवा-नायक की ख्याति प्राप्त की। इसी समय सूर्यवती से उनका विवाह हुआ और तीन साल बाद उनको बेटा हुआ। परन्तु नौ महीने बाद सूर्यवती का देहान्त हो गया और सांसारिक सुख भोग से उनका मन उचट गया। तब कछरी राजाओं के अत्याचारों से त्रस्त आकर वे भुंलावंश के सभी लोगो को लेकर बरदोवा चले गए। ३२ वर्ष की उम्र में शंकर देशाटन के लिए निकल पड़े। उन्होंने देश के बहुत से तीर्थ स्थ

भ्रमण किया। इस दौरान विभिन्न पंडितों से उनकी भेंट हुई तथा उनके
 ट्संग में उन्होंने अपूर्व श्रीबुद्धि तथा विद्वान बनकर १२ वर्ष बाद वे घर
 लौटे। उन्होंने धर्म प्रचार के सिलसिले में बहुत-सी भक्तिमूलक कविताएँ
 लिखी तथा सारे असम में धुम-धुमकर बहुत से मठों की
 स्थापना की। धर्म प्रचार में माधव देव उनके प्रमुख शिष्य बने।

विद्यार्थी जीवन ने श्रीमंतजी ने कोमलकांत पदावली की रचना की।
 श्रीश्रम के समय बद्रिकाश्रम में उन्होंने पहले पहल 'बरगीत' लिखना शुरू
 किया।

भक्ति प्रचार के सिलसिले में उन्होंने कई भक्तिमूलक कविता, भक्ति
 प्रथा, रूक्मिणी हरण, कीर्तन घोषा आदि का असमीया में रूपांतर हे। गीत,
 कविता आदि विभिन्न तरह की रचनाएँ हैं जिनमें से कीर्तन घोषा 'सर्वश्रेष्ठ
 सर्वप्रिय महाकाव्य है। पत्नीप्रसाद, रूक्मिणी हरण आदि उनके भक्ति
 रसपूर्ण नाटक में से दो हैं।

अन्तिम अवस्था में काकतकुटा के निवास स्थान पर रात में कोड़े के
 तले उन्हे भीषण ज्वर आया। तीन दिन बाद भादो शुक्ल द्वितीया को ११४
 की उम्र में उनका स्वर्गवास हो गया। □□

किमती पल्लो को यूँ न बिताना,
 हंसते रहना रोकर हमेन सलाना,
 हम याद है आपको इतना काफी है,
 कभी भूल भी जाना तो हमे न बताना ।

प्यार का पहला, इश्क का दूसरा और मोहब्बत का
 तीसरा लफज अधुरा होता है।
 इसलिए हम दोस्तों को चाहते हैं, क्यों की-चाहत का
 हर लफज पूरा होता है ।

श्रीमंत शंकरदेव

देवब्रत देव

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

देश तथा समाज की अवस्था में सुधार लाने के लिए महापुरुषों का जन्म होता है। पन्द्रहवीं सदी में महान पुरुषो जैसे रामानन्द, नानक, कबीर, चैतन्य देव का जन्म हुआ। उसी सदी में महापुरुष श्रीमंत शंकरदेवजी का भी आविर्भाव हुआ था। वे असम के महान संत तथा समाज सुधारक थे।

उनका जन्म सन् १४४९ ई० में नगाँव जिले के आलिपुखुरी नामक गाँव में हुआ था। कहा जाता है कि भगवान शंकर की कृपासे पुत्र प्राप्त होने के कारण माता-पिता ने उनका नाम शंकर रखा था। परन्तु बदकिस्मती से उनके माता-पिता का बचपन में ही देहान्त ही गया। तब से वे उनके दादी के पास रहे और उनका पालन-पोषण वही पर हुआ लेकिन अनाथ शंकरजी को दादी का लाड़-प्यार मिलने के कारण पढ़ाई-लिखाई में उनका ध्यान न रहा। उनकी दादी ने १३ वर्ष की उम्र में उनको पाठशाला में भर्ती करवा दिया। शंकर तेज बुद्धि के थे। अतः अपने गुरु महेन्द्र कन्दली की देख-रेख में व्याकरण, कोश, पुराण आदि विभिन्न काव्यों के अलावा ज्योतिष, इतिहास, श्रुतिस्मृति और योगशास्त्र में भी निपुणता प्राप्त कर ली।

विद्याध्ययन समाप्त कर श्रीमंतजी ने अपनी गृहस्थी सँभाली। उन्होंने इन सबको अच्छी तरह सँभाल लिया तथा युवा-नायक की ख्याति प्राप्त की। इसी समय सूर्यवती से उनका विवाह हुआ और तीन साल बाद उनको बेटी हुई। परन्तु नौ महीने बाद सूर्यवती का देहान्त हो गया और सांसारिक सुख-भोग से उनका मन उचट गया। तब कछरी राजाओं के अत्याचारों से तंग आकर वे भुंलावंश के सभी लोगो को लेकर बरदोवा चले गए। ३२ वर्ष की उम्र में शंकर देशाटन के लिए निकल पड़े। उन्होंने देश के बहुत से तीर्थ स्थानों

का भ्रमण किया। इस दौरान विभिन्न पंडितों से उनकी भेंट हुई तथा उनके सत्संग में उन्होंने अपूर्व श्रीबुद्धि तथा विद्वान बनकर १२ वर्ष बाद वे घर लौटे। उन्होंने धर्म प्रचार के सिलसिले में बहुत-सी भक्तिमूलक कविताएँ तथा रचनाएँ लिखी तथा सारे असम में धुम-धुमकर बहुत से मठों की स्थापना की। धर्म प्रचार में माधव देव उनके प्रमुख शिष्य बने।

विद्यार्थी जीवन ने श्रीमंतजी ने कोमलकाल पदावली की रचना की। तीर्थाश्रम के समय बद्रिकाश्रम में उन्होंने पहले पहल 'बरगीत' लिखना शुरू किया।

भक्ति प्रचार के सिलसिले में उन्होंने कई भक्तिमूलक कविता, भक्ति प्रदीप, रूक्मिणी हरण, कीर्तन घोषा आदि का असमीया में रूपांतर हे। गीत, बरगीत आदि विभिन्न तरह की रचनाएँ हैं जिनमें से कीर्तन घोषा 'सर्वश्रेष्ठ तथा सर्वप्रिय महाकाव्य है। पत्नीप्रसाद, रूक्मिणी हरण आदि उनके भक्ति तथा रसपूर्ण नाटक में से दो हैं।

अन्तिम अवस्था में काकतकुटा के निवास स्थान पर रात में कोड़े के दर्द से उन्हें भीषण ज्वर आया। तीन दिन बाद भादो शुक्ल द्वितीया को ११४ साल की उम्र में उनका स्वर्गवास हो गया। □□

❶ किमती पल्लो को यूँ न बिताना,
हंसते रहना रोकर हमें न सलाना,
हम याद है आपको इतना काफी है,
कभी भूल भी जाना तो हमें न बताना ।

❷ प्यार का पहला, इश्क का दूसरा और मोहब्बत का तीसरा लफज अधुरा होता है।
इसलिए हम दोस्तों को चाहते हैं, क्यों की-चाहत का हर लफज पूरा होता है ।

माँ

कन्हैया पोद्दार

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

जब कोई बच्चा बोलने सिखता है तो उनके मुख से जो पहला शब्द निकलता है वह माँ होता है। अपने बच्चे का पालन-पोषण करके उसे बड़ा करती है उसकी माँ। जब कभी कोई बच्चा अपनी माँ की आँखों से दूर जाता है तो उसकी माँ का दिल किसी अन्य काम में नहीं लगता। माँ के अंदर ममता का वास होता है। वह अपने बच्चों से अधिक प्रेम तथा स्नेह करती है जितना किसी और से नहीं। माँ का स्थान ईश्वर से भी पहले आता है। अगर बच्चे को जरा भी चोट आ जाए तो बच्चे से अधिक उस चोट की पीड़ा उसकी माँ को होती है। अपने बच्चे के कुछ कहे बिना ही उसकी माँ उसके मन को बात को समझ जाती है। माँ अपने आप को भूखे पेट रख-कर भी अपने बच्चे का पेट भरती है। इसलिए ही माँ को जननी कहा जाता है।

माँ अपने बच्चे को बड़े ही आदर के साथ बड़ा करती है। परन्तु कुछ बच्चे जब बड़े हो जाते हैं तो वह अपनी माँ का स्थान भूल जाते हैं। वह भूल जाते हैं यह वही माँ है जिसने उसे पाल पोष कर बड़ा किया है। वह यह भी भूल जाते हैं कि यह वही माँ है जिसने उसकी हर जरूरतों को अपनी जरूरत समझ कर पूरी की है। वह अपनी इच्छा को भूल कर उसकी इच्छा को पूरी करती है। उसकी हर आदतों को अपना लेती है। परन्तु कुछ बच्चे अपने विवाह के पश्चात् अपनी पत्नी को अपना कर अपनी माँ को भूल जाते हैं तथा अपनी पत्नी के भड़काने में आकर अपनी माँ का अपमान करते हैं। वह अपनी माँ को जरा भी परवाह नहीं करते। फिर भी माँ अपने बच्चों की गलतियों नजरअंदाज कर जाती है।

जो व्यक्ति अपनी माँ का अपमान करते हैं तथा अपनी माँ से ज्यादा अपने-आप को बड़ा समझते हैं वह कभी भी सफलता प्राप्ति नहीं करते तथा उन्हें कभी उन्नति का मार्ग नहीं मिलता। वे कभी भी सुख पूर्वक जीवन नहीं बीता सकते। उन्हें सदैव कष्ट का सामना करना पड़ता है। उन्हें कभी भी खुशी नहीं मिलती। ईश्वर भी उस प्रकार के व्यक्ति पर प्रसन्न नहीं होता। जो व्यक्ति अपनी माँ का आदर तथा सम्मान नहीं करते, उसके अपने बच्चे भी उसका सम्मान तथा आदर नहीं करते। उस समय उस व्यक्ति को ज्ञात होता है की यह उस की ही गलतियों का फल है। उसे यह लगता है की अगर वह अपनी माँ का अपमान नहीं करता तो आज उसकी संतान भी उसका सम्मान करती। परन्तु उस समय पछतावा करके उसे कुछ भी प्राप्त नहीं होता।

अगर कोई व्यक्ति ईश्वर को पूजा न करते हुए भी अपनी माँ को ईश्वर समान इज्जत तथा सम्मान देता हो तो भी ईश्वर उस पर प्रसन्न होते हैं और सदैव उसपर अपनी कृपादृष्टि बनाए रखते हैं। माँ का आदर तथा सम्मान करने से उसका आशीर्वाद मिलता है, जो किसी ईश्वर के आशीर्वाद से कम नहीं होता। माँ के आशीर्वाद से उसके बच्चे सदैव प्रसन्न रहते हैं और हर्ष के साथ अपना जीवन निर्वाह कर सकते हैं।

जब भगवान श्रीराम को मझली माँ कैकेयी ने चौदह वर्ष का वनवास दिया तो भी उन्होंने अपनी माँ के इस आदेश का सम्मानपूर्वक पालन किया। उन्होंने सदैव अपनी माँ का आदर और सम्मान किया।

इंसान का सबसे पहला और अहम् कर्तव्य होता है उसकी अपनी माँ का आदर तथा सम्मान करना। जो व्यक्ति अपनी माँ का सम्मान करता है वह सब कुछ कर सकता है और जो अपनी माँ का सम्मान नहीं करता और अपनी माँ का अपमान करते हुए उसे ठेस पहुँचाते हैं वह कुछ भी नहीं कर सकता।

इसलिए हमें सदैव अपनी माँ का सम्मान और आदर करना चाहिए और अपनी माँ द्वारा बताए गये रास्ते पर चलना चाहिए और अपनी माँ की बातों का उल्लंघन नहीं करना चाहिए। □□

मत बाँटो इंसान को

△ मनिष भट्टर

उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

मंदिर-मस्जिद-गिरजा घर ने
बाँट लिया भगवान को ।
धरती बाँटी सागर बाँटा
मत बाटों इंसान को ॥

अभी तो राह शुरु हुई है
मंजिल बैठी दूर है ।
उजियाला महलो में बंदी
हर दीपक मजबूर है ॥

मिला न सूरज का संदेसा
हर घाटी मैदान को ।
धरती बाँटी सागर बाँटा
मतबाटों इंसान को ॥

जब भी हरी भरी धरती है
ऊपर नील वितान है ।
पर न प्यार हो तो जन सुना
जलता रेगिस्तान है ॥

अभी प्यार का जल देना है
हर प्यासी चट्टान को ।
धरती बाँटी सागर बाँटा
मत बाटों इंसान को ॥

साथ उठें सब तो पहरा हो
सूरज काहर द्वार पर ।
हर उदास आँगन का हक हो
खिलती हुई बहार पर ॥

रौदं न पाएगा फिर कोई
मौसम की मुसकान को ।
धरती बाँटी सागर बाँटा
मत बाँटो इंसान को ॥

मातृभूमि

निकि कुमारी झा
उच्चतर माध्यमिक, प्रथम वर्ष

भटक रहे थे योनी – योनी
अब मानव जीवन को पाया।
सत्कर्मों का फल है ये
पायी है सुन्दर काया,
अपनी ममता की आँचल में,
जिसने मुझे सम्भाला है।
सर्वस्व समर्पित कर अपना,
उसने मुझको पाला है।
बाधा के बादल घिरते ही,
इनकी याद सताती है।
बिचलित होता देख मुझे
फिर मैं ही राह दिखाती हूँ।
ऐसी जननी की सेवा में,
कुछ भी मैं कर सकता हूँ।
इसकी दामन की रक्षा में,
सौ बार मरू मर सकता हूँ।

